

**MURAD PAŞA'NIN (KUYUCU) VAKFİYELERİ VE VAKIF
ESERLERİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Sanat Tarihi Programı**

Şuayip ÇELEMOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Kasım İNCE

**Haziran 2015
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Sanat Tarihi Anabilim Dalı, öğrencisi Şuayip ÇELEMOĞLU tarafından Prof. Dr. Kasım İNCE yönetiminde hazırlanan “**Murad Paşa'nın (Kuyucu) Vakfiyeleri ve Vakıf Eserleri**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 25/06/2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kasım İNCE

Jüri Başkanı

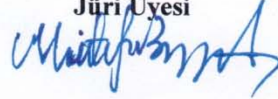
Doç. Dr. Abdullah Şevki Duymaz

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 01/07/2015. tarih ve 14/19 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmasının ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza

:

Öğrenci Adı Soyadı : Şuayip ÇELEMOĞLU

ÖNSÖZ

Kuyucu Murad Paşa, I. Ahmet döneminde (11 Aralık 1606-5 Ağustos 1611) tarihleri arasında beş yıl sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır. Murad Paşa, yöneticilik yaptığı yerlerin imarı ile ilgilenmiş ve bazı vakıf eserleri inşa ettirmiştir. Bu çalışmada, Murad Paşa'nın hayatı, vakfiyeleri ve vakıf eserleri ele alınarak Osmanlı Mimari'sine katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmasının ilk aşamasından bu yana bana birçok kişi ve kurulun önemli katkı ve yardımları olmuştur. Özellikle konunun tespitinden tezin sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen ve tecrübelerini benimle paylaşarak yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Kasım İNCE'ye minnet ve şükranlarımı sunarım. Arşiv araştırmalarında gösterdikleri ilgiden dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi personeline, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Lokman KEMALOĞLU ve İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü Ahmet Hamdi BÜLBÜL'e teşekkürü bir borç bilirim.

Araştırmalarım sırasında bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT, Araş. Gör. Mustafa EKMEKÇİ ve Araş. Gör. Başaran Doğu GİTAL'a teşekkür ederim. Yine çalışmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Ali ÇAKIR, Ali Kemal TAŞCI, Yavuz YILMAZ, Ali EJDER, Dilek BAYFİDAN, Müge ŞEN, Alper ATICI ve burada adını saymadığım arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Ayrıca bu zamana kadar olduğu gibi bu süreçte de maddi manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, bana varlıkları ile güç veren sevgili aileme müteşekkirim.

Tezime maddi desteği sağlayan Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne özellikle teşekkür ederim.

ÖZET

MURAD PAŞA'NIN (KUYUCU) VAKFİYELERİ VE VAKIF ESERLERİ

Çelemoğlu, Şuayip
Yüksek Lisans Tezi, Sanat Tarihi A.B.D.
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Kasım İNCE

Haziran 2015, 264 Sayfa

Murad Paşa (Kuyucu), devşirme olarak girdiği Enderun Mektebi'nden sonra Mısır, Erzurum, Yemen, Trablusşam, Karahisar-i Şarki, Karaman, Kıbrıs, Halep, Şam, Diyarbakır ve Rumeli gibi çeşitli yerlerde idarecilik ve yöneticilik görevlerini üstlenmiştir. I. Ahmet döneminde 11 Aralık 1606/5 Ağustos 1611 tarihleri arasında beş yıl sadrazamlık yapmıştır. Murad Paşa, Osmanlı İmparatorluğu içinde isyan eden asilerin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadığı için Celâli isyanlarını bastırması ile bilinmektedir.

Sadrazam veya devlet büyüklerinin hayır amaçlı veya kendi isimlerini yaşatmak amacıyla yaptırdıkları eserlerin Osmanlı mimarisine katkıları önemlidir. Murad Paşa da yönetici olarak görev yaptığı bazı yerlerde ve sadrazamlık döneminde vakıf eserleri yaptırmıştır. Murad Paşa'nın günümüze gelen vakıf eserleri, Erzurum'da Küçük Hamam, Murad Paşa Hamamı ve Murad Paşa Camii, İstanbul'da ise Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'dir. Günümüze gelmeyen İstanbul Murad Paşa Sarayı ve inceleme yapılamayan Şam Murad Paşa Bedesteni Murad Paşa'ya ait elde edilen üç adet vakfiyede tespit edilmiştir.

Çalışmada, Murad Paşa'ya ait vakfiyelerin ilk defa tercümesi ve vakıf eserleri ile birlikte değerlendirilmesi yapılmıştır. Bununla birlikte Murad Paşa'nın, vakfiyelerinin ve vakıf eserlerinin Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Mimarisi bakımından önemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuyucu Murad Paşa, Celâli İsyânları, Vakfiye, Erzurum Küçük Hamam, Erzurum Murad Paşa Hamamı, Erzurum Murad Paşa Camii, İstanbul Kuyucu Murad Paşa Külliyesi

ABSTRACT

VAKFIYE'S AND WAQF WORKS (KUYUCU) OF MURAD PASHA

Çelemoğlu, Şuayip
Postgraduate Thesis, Department of Art History
Thesis Advisor: Prof. Dr. Kasım İNCE

June 2015, 264 pages

Murad Pasha (Kuyucu) who initially had enrolled at the Enderun (Palace/Boarding) School as a devshirme had then assumed the governorship and administration of various different provinces as Egypt, Erzurum, Yemen, Tripoli, East Karahisar (Shabin-Karahisar), Karaman, Cyprus, Aleppo, Damascus, Diyarbakir and Rumelia. He had also been the Grand Vizier for five years between December 11, 1606 and August 5, 1611 during Ahmet I Era. Murad Pasha is also known for suppressing the Jelali Revolts as he had played a significant role in annihilating rebels who had revolted within the Ottoman Empire borders.

The contribution of architectural structures constructed by the Grand Vizier and statesmen whether in name of perpetuating their legacies or for charity has a significant place in Ottoman architecture. In this respect, Murad Pasha had also constructed waqf foundations in certain places he had been assigned as governor and during his time as a Grand Vizier. Küçük Hammam (Turkish bath), Murad Pasha Hammam and the Murad Pasha Mosque in Erzurum and the Kuyucu Murad Pasha Kulliye (social complex) in Istanbul are waqf foundations pertaining to Murad Pasha that still exist today. Three vakfiye's (deed of trust) involving the Murad Pasha Palace in Istanbul which no longer exists and the Murad Pasha Bedesten (covered bazaar) in Damascus which remains yet to be examined belonging to Murad Pasha have also been discovered.

In this study, the vakfiye's pertaining to Murad Pasha have been translated for the first time and have been evaluated together with the waqf foundations. Furthermore, it also draws attention to the importance of Murad Pasha, the vakfiye's and waqf foundations within Ottoman History and Ottoman Architecture.

Key Words: Kuyucu Murad Pasha, Jelali Revolts, Vakfiye, Erzurum Küçük Hammam, Erzurum Murad Pasha Hammam, Erzurum Murad Pasha Mosque, Istanbul Kuyucu Murad Pasha Complex

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İ
ÖZET.....	İİ
ABSTRACT.....	İİİ
İÇİNDEKİLER	İV
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	Vİİ
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	Vİİİ
KISALTMALAR DİZİNİ.....	Xİİ
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MURAD PAŞA'NIN (KUYUCU) HAYATI VE CELÂLİ İSYANLARI İLE MÜCADELESİ

1.1. Murad Paşa'nın Hayatı.....	5
1.2. Murad Paşa'nın Celâlî İsyânları ile Mücadelesi	9
1.3. Murad Paşa'nın Canbulatoğlu İle Mücadelesi	11
1.4. Murad Paşa'nın Kalenderoğlu İle Mücadelesi.....	14
1.5. Murad Paşa'nın Üsküdar Seferi	17
1.6. Murad Paşa'nın İran Seferi ve Vefatı.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

MURAD PAŞA'YA (KUYUCU) AİT VAKFİYELER

2.1. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki Vakfiye	22
2.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Vakfiye Sureti	30
2.3. Vakfiyelerin Muhtevası.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MURAD PAŞA'NIN (KUYUCU) VAKIF ESERLERİ

3.1. Erzurum Küçük Hamam	67
3.2. Erzurum Murad Paşa (Kuyucu) Hamamı.....	70
3.3. Erzurum Murad Paşa (Kuyucu) Camii.....	76
3.4. İstanbul Murad Paşa (Kuyucu) Külliyesi.....	85
3.4.1. Murad Paşa Medresesi.....	93
3.4.2. Murad Paşa Türbesi.....	96
3.4.3. Murad Paşa Sebili.....	98

3.4.4. Murad Paşa Sıbyan Mektebi.....	100
3.4.5. Murad Paşa Dükkânlar	102

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

4.1. Plân ve Mekân Anlayışı	103
4.1.1. Külliye	103
4.1.2. Cami	107
4.1.3. Hamamlar	109
4.1.4. Medrese	117
4.1.5. Dershane-Mescit.....	120
4.1.6. Türbe	122
4.1.7. Sebil.....	123
4.1.8. Sıbyan Mektebi.....	125
4.1.9. Dükkânlar	126
4.2. Malzeme ve Teknik.....	127
4.2.1. Taş	127
4.2.2 Tuğla.....	129
4.2.3. Mermer	129
4.2.4. Demir.....	130
4.2.5. Ahşap.....	131
4.3. Mimari Elemanlar	132
4.3.1. Taşıyıcılar ve Destekleyiciler	132
4.3.1.1. Duvarlar	132
4.3.1.2. Sütun ve ayaklar.....	132
4.3.1.3. Kemerler	133
4.3.2 Geçiş Elemanları	134
4.3.3. Örtü Sistemleri	134
4.4. Yapı Elemanları	138
4.4.1. Kapılar	138
4.4.2. Pencereler	139
4.4.3. Mihrap	141
4.4.4. Minber	141
4.4.5. Minare	141
4.4.6. Avlu	142
4.5. Süsleme	143

SONUÇ	146
KAYNAKLAR	149
EKLER	162
ŞEKİLLER	182
FOTOĞRAFLAR.....	195
ÖZGEÇMİŞ	249

ŞEKİLLER DİZİNİ

- Şekil 1:** Erzurum Küçük Hamam Plânı (S. Çınar'dan düzeltilerek).
- Şekil 2:** Küçük Hamam Fıskiyeli Havuzdaki Bitkisel Süsleme Çizimi.
- Şekil 3:** Erzurum Murad Paşa Hamamı Plânı (S. Çınar).
- Şekil 4:** Murad Paşa Hamamı Kesit (VGM).
- Şekil 5:** Murad Paşa Hamamı 2009 Yılında Yapılan Sundurma Projesi (VGM).
- Şekil 6:** Erzurum Şeyhler Hamamı (R. Hüseyin Ünal).
- Şekil 7:** Erzurum Murad Paşa Cami Plân (R. Hüseyin Ünal).
- Şekil 8:** Murad Paşa Cami Kesit (VGM).
- Şekil 9:** Murad Paşa Cami Minaresi Plân-Kesit-Detay (VGM).
- Şekil 10:** Erzurum Narmanlı Camii (R. Hüseyin Ünal).
- Şekil 11:** İstanbul Murad Paşa (Kuyucu) Külliyesi Vaziyet Plânı (İ4NKVKBK).
- Şekil 12:** Murad Paşa Külliyesi (Sıbyan Mektebi) İkinci Kat Planı (İ4NKVKBK).
- Şekil 13:** Murad Paşa Külliyesi Kuzeydoğu Cephe Çizimi (İ4NKVKBK).
- Şekil 14:** Murad Paşa Külliyesi Güneybatı Cephe Çizimi (İ4NKVKBK).
- Şekil 15:** Murad Paşa Külliyesi Örtü Sistemi Çizimi (İ4NKVKBK).
- Şekil 16:** Murad Paşa Külliyesi Güneydoğu Cephe Çizimi (İ4NKVKBK).
- Şekil 17:** Murad Paşa Külliyesi Dershane-Mescit Kubbesi Kalemişi Süslemeleri Çizimi (İ4NKVKBK).
- Şekil 18:** İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi (M. Sözen).

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

- Fotoğraf 1:** Erzurum Küçük Hamam Genel Görünüş.
- Fotoğraf 2:** Küçük Hamam Soyunmalık Kubbesi Onarımı (S. Çınar).
- Fotoğraf 3:** Küçük Hamam Giriş Açıklığı ve Ahşap Çatılı Dehliz.
- Fotoğraf 4:** Küçük Hamam Soyunmalık Batı Bölümü.
- Fotoğraf 5:** Küçük Hamam Soyunmalık Kubbesi.
- Fotoğraf 6:** Küçük Hamam Dıştan Soyunmalık Kubbesi.
- Fotoğraf 7:** Küçük Hamam Ilıklık Kısmı.
- Fotoğraf 8:** Küçük Hamam Sıcaklık Kısmı.
- Fotoğraf 9:** Küçük Hamam Sıcaklık Kısmı Giriş.
- Fotoğraf 10:** Küçük Hamam Sıcaklık Kubbesi.
- Fotoğraf 11:** Soyunmalık Kısmında Bulunan Fıskiyeli Havuzun Süslemesi.
- Fotoğraf 12:** Erzurum Murad Paşa Hamamı ve Camii Genel Görünüş.
- Fotoğraf 13:** Murad Paşa Hamamı 1987 Fotoğrafı (VGM).
- Fotoğraf 14:** Murad Paşa Hamamı Batı Cephesi.
- Fotoğraf 15:** Murad Paşa Hamamı Taçkapısı.
- Fotoğraf 16:** Murad Paşa Hamamı Soyunmalık Kısmı.
- Fotoğraf 17:** Murad Paşa Hamamı Soyunmalık Kısmı.
- Fotoğraf 18:** Murad Paşa Hamamı Soyunmalık Kısmı Üst Kat.
- Fotoğraf 19:** Murad Paşa Hamamı Soyunmalık Kubbesi.
- Fotoğraf 20:** Murad Paşa Hamamı Ilıklık Kısmı Güney Bölümü.
- Fotoğraf 21:** Murad Paşa Hamamı Ilıklık Kısmı. Kuzey Bölümü.
- Fotoğraf 22:** Murad Paşa Hamamı Sıcaklık Kısmı Doğu Eyvanı.
- Fotoğraf 23:** Sıcaklık Kısmı Kubbesine Geçişte Kullanılan Mukarnas (S. Çınar).
- Fotoğraf 24:** Murad Paşa Hamamı Örtü Sistemi.
- Fotoğraf 25:** Murad Paşa Hamamı Ilıklık Kubbesi Aydınlatma Açıklıkları.
- Fotoğraf 26:** Erzurum Murad Paşa Camii Genel Görünüş.
- Fotoğraf 27:** Murad Paşa Camii Giriş Kapısı Üzerinde Yer Alan Kitabesi.
- Fotoğraf 28:** Murad Paşa Camii 1960 Yılında Yapılan Minare (VGM).
- Fotoğraf 29:** Murad Paşa Camii 1991 Yılında Yıkılan Kubbeler (EKTVKK).
- Fotoğraf 30:** Murad Paşa Avlusunda Yıkılan Muhtarlık Binası (EKVTVKK).
- Fotoğraf 31:** Murad Paşa Camii 2007 Restorasyonu Öncesi.

- Fotoğraf 32:** Murad Paşa Camii 2007 Restorasyonu (VGM).
- Fotoğraf 33:** Murad Paşa Cami Örtü Sistemi.
- Fotoğraf 34:** Murad Paşa Camii Kuzey Cephe.
- Fotoğraf 35:** Murad Paşa Cami Son Cemaat Yeri.
- Fotoğraf 36:** Murad Paşa Camii Son Cemaat Yeri Kubbeleri Kalemîşi Süslemesi.
- Fotoğraf 37:** Murad Paşa Camii Son Cemaat Yeri Sütun Başlıkları.
- Fotoğraf 38:** Murad Paşa Camii Son Cemaat Yeri Pencereleri.
- Fotoğraf 39:** Murad Paşa Cami Taçkapı.
- Fotoğraf 40:** Murad Paşa Cami Taç Kapı Ayrıntı.
- Fotoğraf 41:** Murad Paşa Cami Kitabe Üzerinde Yer Alam Kalemîşi Süsleme.
- Fotoğraf 42:** Murad Paşa Cami Orijinal Kapıları.
- Fotoğraf 43:** Murad Paşa Camii Harim Güney Bölümü.
- Fotoğraf 44:** Murad Paşa Camii Harim Kuzey Bölümü.
- Fotoğraf 45:** Murad Paşa Camii Harim Kubbesi ve Tromplar.
- Fotoğraf 46:** Murad Paşa Camii Harim Kubbe Göbeği.
- Fotoğraf 47:** Murad Paşa Camii Kadınlar Mahfili
- Fotoğraf 48:** Murad Paşa Camii Harim Batı Cephesi Penceresi.
- Fotoğraf 49:** Murad Paşa Camii Mihrap Nişi.
- Fotoğraf 50:** Murad Paşa Camii Ahşap Minber.
- Fotoğraf 51:** Ahmediye Medresesi Mescidi'ne Ait Minare (VGM).
- Fotoğraf 52:** Murad Paşa Camii Minaresi.
- Fotoğraf 53:** Ahmediye Medresesi.
- Fotoğraf 54:** Murad Paşa Cami Minare ve Şadırvan.
- Fotoğraf 55:** Murad Paşa Camii Şadırvan.
- Fotoğraf 56:** Murad Paşa Camii Haziresi.
- Fotoğraf 57:** Ane Hatun Türbesi.
- Fotoğraf 58:** Murad Paşa Camii Son Cemaat Yeri Kalemîşi Süsleme.
- Fotoğraf 59:** Murad Paşa Camii Kubbe Eteği.
- Fotoğraf 60:** Murad Paşa Camii Kuzeybatı Köşesi Tromp.
- Fotoğraf 61:** İstanbul Murad Paşa Külliyesi Genel Görünüş.
- Fotoğraf 62:** Murad Paşa Türbesi Kapısı Üzerindeki Ayet Kitabesi.
- Fotoğraf 63:** 1940 Yılı Türbe ve Çatısı Marsilya Tipi Kiremit ile Örtülü (VGM).
- Fotoğraf 64:** Murad Paşa Türbesi'nin XX. Yüzyıl'daki Durumu (VGM).

- Fotoğraf 65:** Murad Paşa Dükkanları 1960-1963 Yılı Onarımı Öncesi (VGM).
- Fotoğraf 66:** Külliye'nin İstanbul Üniversitesi'ne Dâhil Olmadan Önceki Hali(VGM).
- Fotoğraf 67:** Türbe'nin 2009 Onarımından Önceki Hali (VGM).
- Fotoğraf 68:** Türbe'nin 2009 Onarımından Önceki Hali Sandukalar (VGM).
- Fotoğraf 69:** Murad Paşa Külliyesi (2014-2015 Restorasyonu).
- Fotoğraf 70:** Murad Paşa Külliyesi Caddeye Bakan Cephe.
- Fotoğraf 71:** Murad Paşa Avlu Giriş Açıklığı.
- Fotoğraf 72:** Murad Paşa Külliyesi Giriş Açıklığı.
- Fotoğraf 73:** Murad Paşa Avlusu ve Revaklar.
- Fotoğraf 74:** Murad Paşa Avlusu Sütun ve Kemerler.
- Fotoğraf 75:** Dershane Önündeki Aynalı Tonozlar (2014-2015 Restorasyonu).
- Fotoğraf 76:** Medrese Uzun Kol Hücrelerinden Avluya Açılan Kapı ve Pencere.
- Fotoğraf 77:** Murad Paşa Medresesi Kuzeybatı ve Güneybatı Cephesi.
- Fotoğraf 78:** Murad Paşa Medresesi Güneybatı Cephesi Hücre Pencere.
- Fotoğraf 79:** Medrese Hücrelerinin Kısa Koldaki Avluya Açılan Kapı ve Pencere.
- Fotoğraf 80:** Murad Paşa Medrese Bacaları.
- Fotoğraf 81:** Murad Paşa Külliyesi Çift Meyilli Çatı.
- Fotoğraf 82:** Dershane-Mescit Kubbesi (2014-2015 Restorasyonu).
- Fotoğraf 83:** Dershane-Mescit Giriş Açıklığı.
- Fotoğraf 84:** Dershane-Mescit Mihrap Nişi.
- Fotoğraf 85:** Dershane-Mescit Kuzeydoğu Cephesi Dolap Nişleri.
- Fotoğraf 86:** Murad Paşa Dershane-Mescit Kubbesi Ayrıntı.
- Fotoğraf 87:** Murad Paşa Dershane-Mescit (2014-2015 Restorasyonu).
- Fotoğraf 88:** Murad Paşa Medrese Hücresi (2014-2015 Restorasyonu)
- Fotoğraf 89:** Murad Paşa Külliyesi Revaklar (2014-2015 Restorasyonu).
- Fotoğraf 90:** Murad Paşa Medresesi Örtü Sistemi (2014-2015 Restorasyonu).
- Fotoğraf 91:** Murad Paşa Türbesi Genel Görünüş.
- Fotoğraf 92:** Murad Paşa Türbesi Giriş Açıklığı.
- Fotoğraf 93:** Murad Paşa Türbesi Giriş Revağı.
- Fotoğraf 94:** Murad Paşa Türbesi Girişi Üzerindeki Bezemeli Rozet.
- Fotoğraf 95:** Murad Paşa Türbesi Güneybatı Pencere.
- Fotoğraf 96:** Murad Paşa Türbesi Sandukalar
- Fotoğraf 97:** Sebül İçerisinde Yer Alan Mezar Taşları.
- Fotoğraf 98:** Murad Paşa Sebili Genel Görünüş.

Fotoğraf 99: Murad Paşa Sebil Ayrıntı.

Fotoğraf 100: Murad Paşa Sıbyan Mektebi Genel Görünüş.

Fotoğraf 101: Murad Paşa Sıbyan Mektebi Güneybatı Cephesi Pencereler.

Fotoğraf 102: Murad Paşa Sıbyan Mektebi Caddeye Açılan Pencereler.

Fotoğraf 103: Murad Paşa Sıbyan Mektebi Yuvarlak Kemerli Niş.

Fotoğraf 104: Murad Paşa Dükkânlar Genel Görünüş.

Fotoğraf 105: Murad Paşa Dükkânlar Kuzeydoğu Cephesi Almaşık Duvar.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜEFAD.	: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi
Bkz./bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
cm	: Santimetre
çev.	: Çeviren
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
EKVKBK.	: Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İ4NKVKBK.	: İstanbul 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
M.	: Miladi
R.	: Rumî
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ter.	: Tercüme
TSMK.	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
s.	: Sayfa
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
vd.	: Ve diğerleri
VD.	: Vakıflar Dergisi
VGM.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

GİRİŞ

Murad Paşa'nın (Kuyucu) vakıf eserleri hakkında yapılan ön çalışmalarda ve literatür taramasında edinilen bilgilerde; özgün durumunu korumuş eserlerin varlığı, konunun belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu eserlerin vakfiyeler ışığında değerlendirilmesi düşünüldüğü için konu ilk olarak "Murad Paşa'nın (Kuyucu) Vakfiyesi ve Vakıf Eserleri" olarak belirlenmiş, fakat Murad Paşa'ya (Kuyucu) ait birden fazla vakfiye elde edildiği için "Murad Paşa'nın (Kuyucu) Vakfiyeleri ve Vakıf Eserleri" olarak değiştirilmiştir.

Belirlenen tez konusu kapsamında Murad Paşa'nın vakıf eserleri olarak, Erzurum'da Küçük Hamam¹, Murad Paşa Hamamı ve Murad Paşa Camii, İstanbul'da bir Kuyucu Murad Paşa Külliyesi tespit edilmiş ve tez çalışması içerisinde değerlendirilmiştir.

Murad Paşa'ya ait Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Emanet Hazinesi'ndeki 3017 envanter numaralı vakfiyede tespit edilen, İstanbul'daki Murad Paşa Sarayı günümüze gelmediği için, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiyesinde tespit edilen Şam'daki iki bedesten ise yerinde inceleme yapmak mümkün olmadığı ve ne durumda oldukları bilinmediğinden katalog kısmına dâhil edilememiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bir belgede² ve İbrahim Hakkı Konyalı'nın 1960 tarihli "Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi" adlı kitabında, Murad Paşa'ya ait Erzurum'da bir Han'ın varlığından bahsedilmiştir. Fakat bu hanın, günümüze gelmediğinin anlaşılması ve Murad Paşa'nın yaptırıp yaptırmadığına dair kesin bir bilgiye rastlanılmadığı için vakıf eserleri kapsamında değerlendirmeye alınmamıştır.

¹ Küçük Hamamı'nın vakıf kütük defterlerinde Murad Paşa'ya kayıtlı olduğu için katalog kısmında dâhil edilmiştir. Fakat Murad Paşa'nın yaptırıp yaptırmadığına dair arşivde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

² VGMA, Tarih: 1286/87 H., Evkaf Muhasebe, Defter No: 14190, s. 8, (1870 M.).

Geçmiş yıllara kadar Kuyucu Murad Paşa'nın yaptırdığı sanılan, fakat son yıllarda Kuyucu Murad Paşa'ya değil, Karaman Beylerbeyi Murad Paşa'ya ait olduğu³ tespit edilmiş olan Antalya Murad Paşa Cami, bu bağlamda teze alınmamıştır.

Tezin birinci bölümünde Murad Paşa'nın hayatı ve Celâlî İsyanları ile mücadelesi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, Murad Paşa'nın vakfiyelerinin çevirisi yapılmış ve bu vakfiyelerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, tüm yapıların plân, malzeme-teknik ve süsleme özellikleri incelenmiştir. Bunun yanında, kitabesi olan yapıların kitabesi okunmuş ve tarihleri belirlenmiştir.

Dördüncü bölümde ise tezi oluşturan yapılar, bütün unsurları ile önce dönemi içerisinde daha sonra benzer yapılar ile plân, süsleme ve mimari özellikler bakımından karşılaştırılmıştır.

Tezimizin sonuç bölümünde, Murad Paşa'nın, vakfiyelerinin ve Murad Paşa'ya ait vakıf eserlerinin Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Mimarisi için önemine dikkat çekilmiştir.

Araştırılan konu hakkında ilk olarak vakfiyelerin elde edilmesi için arşiv taramaları yapılmıştır. Murad Paşa'ya ait, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 1621 numaralı defterde "Sultan Ahmet Evvelin Vezir-i A'zamı Murat Paşa İbni Abdurrahman" adlı vakfiyesi elde edilmiştir. Araştırmanın ilerleyen sürecinde Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde aynı içeriğe sahip 3017 ve 3035 envanter numaralı iki adet vakfiye daha elde edilmiştir. Bu vakfiyeler günümüz Türkçe'sine tercüme edilerek tezde kullanılmıştır.

Tezin konusunu oluşturan yapılarla ilgili, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi taranmış, yapıların tamiratı ile ilgili tüm belgeler gözden geçirilmiş ve yapıların günümüze kadar geçirdiği onarımlar ve değişimler belgelerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu taramalar sırasında var olduğu öğrenilen ama

³ Giray Ercenk, "Hangi Murat Paşa ?", *Adalya Dergisi*, No: 1, Antalya 1996, s. 111-113.

restorasyonda olduğu için içeriğine ulaşılamayan bir belge⁴ kalmıştır. Sonraki yıllarda arşivde çalışmamamız ile ilgili yeni belgelerin kullanıma sunulması muhtemeldir.

Tezin konusu için doğrudan bir kaynak yoktur. Fakat Murad Paşa'nın hayatı⁵, Erzurum⁶ ve İstanbul'daki⁷ vakıf eserleri farklı kaynaklarda yer almıştır.

Pek çoğundan bahsedilmeyen fakat yararlandığımız kaynaklar, kaynakça bölümünde verilmiştir.

Bu aşamadan sonra çalışmayla ilgili kaynak ve veri toplama için Ankara Milli Kütüphane, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü, İstanbul IV Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü, Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, Pamukkale Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Vakıflar I.

⁴ BOA, Tarih: 1318 H., Şura-yı Devlet, Dosya No: 147, Gömlek No: 59, (1900-1901 M.).

⁵ Solak-zâde Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çubuk), c. II, Ankara 1989; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), c. II, Ankara 1999; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308-1316, c. IV; Hakkı Devrim-Nezihe Araz-Sefa Kılıçoğlu, "Murad Paşa", *Meydan Larousse Büyük Lügat Ansiklopedisi*, İstanbul 1972; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara 1995; Cengiz Orhonlu, "Murad Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, c. VIII, Eskişehir 1997; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)*, (çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2000; Ömer İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa" *TDVİA*, c. XXVI, İstanbul 2002; Gökür Çelik, *Vâsîti'nin "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1963; Rahmi Hüseyin Ünal, Erzurum İli Dâhilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı VI, Erzurum 1974; Zeki Başar, *Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetlerimizle Camilerimiz*, Ankara 1977; Hamza Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989; Gürsoy Solmaz, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum 2002; Taner Özdemir, *Kaybolan Şehir Erzurum*, Ankara 2006; Hamza Gündoğdu, *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, Ankara 2007; Hüseyin Yurttaş-Haldun Özkan-Zerrin Köşklü- vd., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Erzurum 2008; Hamza Gündoğdu, *Erzurum Tarih ve Medeniyet*, Erzurum 2010; Hamza Gündoğdu-Ahmet Ali Bayhan-Muhammet Arslan, *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*, Erzurum 2010; Sahure Çınar, *Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2010.

⁷ Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası* (1609-1690), İstanbul 1975; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Ankara 1975; Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Mimar Mehmet Ağa ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1987

Ahmet Vefa Çobanoğlu, Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 1988; N. Nisa Arıt, *Klasik Dönem Sonrasında İstanbul'da Küçük Külliye*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993; Şükrü Sönmez, *17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996; Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1999; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000.

Bölge Müdürlüğü gibi kurumlara gidilmiş, kaynak taraması yapılmıştır. Buralarda yapılar ile ilgili bilgi elde edilmiştir.

Daha sonra arazi çalışmaları yapılmıştır. Arazi çalışmaları sırasında yapılar tek tek incelenmiştir. Yapıların mimari özellikleri ile ilgili bilgiler toplanmıştır. Ayrıca detaylı fotoğraf çekimleriyle yapılar belgelenmiştir.

Arşiv çalışmaları yanı sıra kütüphane çalışmaları ve arazi çalışmalarından elde edilen bilgiler bir araya getirilerek katalog kısmı yazılmış ve değerlendirme yapılmıştır. Değerlendirme bölümünde, Murad Paşa'nın yaptırmış olduğu eserler, plân tipi, malzeme ve süsleme açısından değerlendirerek, bölgesel benzerlikleri ve farklılıkları ile ortaya konulmuş, dönemi içerisinde ele alınarak eserlerin karakteristik özellikleri ortaya çıkarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MURAD PAŞA'NIN (KUYUCU) HAYATI VE CELÂLİ İSYANLARI İLE MÜCADELESİ

1.1. Murad Paşa'nın Hayatı

Murad Paşa (Kuyucu), I. Ahmet (21 Aralık 1603-22 Kasım 1617)⁸ döneminde 11 Aralık 1606-5 Ağustos 1611 tarihleri arasında beş yıl sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır⁹. Murad Paşa'nın doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak devrin kaynaklarında, 1611 yılında vefat ettiğinde yaşının doksanın üstünde¹⁰ olduğu bilgisine istinaden, 1520'li yıllarda doğmuş olabileceği düşünülebilir. Aslen Hırvat asıllı¹¹ olan Murad Paşa devşirme olarak Enderun Mektebi'ne girmiş, buradan sipahi olarak çıkmasından sonra çeşitli saray hizmetinde bulunmuştur¹².

Saraydan çıkıp diğer devlet işlerinde vazife almış, 1554'de Mısır Valisi Mahmut Paşa'nın yanında kethüda olarak görev yapmış¹³, 1554'de Mısır'da sancakbeyi olmuş, Koca Sinan Paşa'nın 1571'de Yemen'e düzenlediği sefere katılmıştır¹⁴. M. 1571-1573/978-980 H. yıllarında Erzurum'da Beylerbeyliği yapmıştır¹⁵. Mahmut Paşa'nın kızıyla evlenen Murad Paşa, valinin vefatının ardından Yemen valisi olmak için çok

⁸ On Dördüncü Osmanlı hükümdarı olan Birinci Ahmet 1590 yılında Manisa'da doğmuştur. Babası Sultan III. Mehmed, annesi Handan Sultan'dır. Babasının vefatı üzerine, 14 yaşında, 21 Aralık 1603'te tahta geçmiştir. Sultan I. Ahmet, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonraki padişahlar içinde devlet işleriyle yoğun şekilde uğraşan ilk padişah olarak kabul edilir. Sultan I. Ahmet yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 21 Kasım'ı 22 Kasım'a bağlayan gece 1617 yılında 27 yaşında vefat etmiş ve Sultan Ahmet Camii yanındaki türbesine defnedilmiştir. Bkz. Enver Behman Şapolyo, *Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul 1961, s. 217-223.

⁹ Gökür Çelik, *Vâsıtî'nin "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 7.

¹⁰ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 43.

¹¹ Bazı kaynaklarda Sırp olarak geçmektedir. Bkz. Hasan Umut, *Kuyucu Murad Paşa*, İstanbul 1973, s. 16; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)*, (çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2000, s. 105.

¹² Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1308-1316, c. IV, (haz. Nuri Akbayar), s. 355; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960, s. 253; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. IV, Ankara 1995, s. 363; Cengiz Orhonlu, "Murad Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, Eskişehir 1997, s. 651; Ömer İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa" *TDVİA*, c. XXVI, İstanbul 2002, s. 507; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 7.

¹³ İ. H. Konyalı, *a.g.e.* s. 253; Hakkı Devrim-Nezihe Araz-Sefa Kılıçoğlu, "Murad Paşa", *Meydan Larousse Büyük Lügat Ansiklopedisi*, İstanbul 1972, s. 69; Nazım Tektaş, *Sadrazamlar*, İstanbul 2002, s. 204.

¹⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 363; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 7.

¹⁵ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 253; Muammer Çelik, *Erzurum Kitabı*, İstanbul 1997, s. 53.

uğraşmıştır. Amacına ulaşmak için merkeze son derece değerli hediyeler göndermiş olan Murad Paşa, Mısır valisinin de desteğiyle 1576'da vali olma emeline ulaşmış ve dört yıla¹⁶ yakın bir süre Yemen valisi olarak hizmet vermiştir¹⁷.

Murad Paşa, Yemen valiliği esnasında Yemen'in imarı ile ilgilenmiş, bazı tesisler inşa ettirmiştir. Sana Sarayı'ndaki Camii, bu imar faaliyetlerinden biri olmuştur¹⁸. Nakim Dağı'ndan su getirmek için yapılan tesislerin inşasına da Murad Paşa zamanında başlanmıştır¹⁹. Murad Paşa'nın bir diğer hizmeti, Benî Ehdel seyyidlerinin Zebid'deki kabirleri üzerine büyük bir kubbe yaptırmak olmuştur²⁰. Murad Paşa, yolsuzluk yaparak haksız servet edindiği söylentisi üzerine Murad Paşa, 1580'de azledilerek merkeze çağrılmış ve Yedikule'de hapsedilerek malları müsadere edilmiştir²¹. Yaptırdığı bu imar faaliyetlerinin müsadere edildiğinde elinden alındığı düşünülmektedir.

Müsadere ve hapis cezasının ardından affedilen Murad Paşa, Trablusşam Beylerbeyliği'ne atanmış²², ardından Karahisar-i Şarki Beylerbeyi olmuş, 1585'te Serdar Osman Paşa'nın (Özdemiroğlu) Tebriz seferine, Karaman Beylerbeyi 1585²³ olarak katılmıştır²⁴. 1585'de Tebriz yakınlarında Hamza Mirza komutanlığı altında bulunan Safevî güçleri ile yapılan muharebe sırasında atının bir çukura düşmesi sonucu esir düşmüştür²⁵. Kuyucu lakabını da buradan aldığı söylenmektedir²⁶. Kahkaha

¹⁶ Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. VIII, İstanbul 1965, s. 228; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507 N. Tektaş, *a.g.e.*, s. 204'de dört sene olarak verilirken, İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 363.'de iki sene olarak geçmektedir.

¹⁷ Z. Danışman, *a.g.e.*, VIII, s. 215; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 6-7.

¹⁸ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 8.

¹⁹ C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 8.

²⁰ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 8.

²¹ Z. Danışman, *a.g.e.*, s. 228; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 8.

²² C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507.

²³ W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 105

²⁴ M. Süreyya, *a.g.e.*, IV, 355; Z. Danışman, *a.g.e.*, s. 228; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 8.

²⁵ Solak-zâde Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çubuk), c. II, Ankara 1989, s.345; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), c. II, Ankara 1999, s. 98,99; Z. Danışman, *a.g.e.*, s. 228.

²⁶ H. Umur, *a.g.e.*, s. 15; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651; N. Tektaş, *a.g.e.*, s. 204; Ancak Hammer Tarihi'nde lakabıyla ilgili bu kayda rağmen, Kuyucu Murad Paşa'ya Anadolu'da Celâlılerle mücadele ederken, birçok eşkıyayı öldürtüp cesetlerini kuyulara doldurduğu için de kendisine "Kuyucu" lakabının verildiğine dair de bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, (ter. Mehmet Ata), İstanbul 1986, c. VIII, s. 79; Niyazi Akşit, *Padişahlarla Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1979, s. 122.

Kalesi'nde (Alamut) tutuklanmıştır²⁷. Osmanlı-Safevî Savaşı'nın sona ermesinden sonra yapılan barış antlaşması ile 1590'da İstanbul'a dönmüştür²⁸.

Murad Paşa daha sonra Kıbrıs, Halep, ikinci defa Yemen, 1593-1594'de Şam Beylerbeyi olarak atanmıştır²⁹. 1595'de Diyarbakır Beylerbeyi olarak tayin edilmiştir³⁰. Bu sırada devam etmekte olan Avusturya savaşlarına Diyarbakır Beylerbeyi olarak katılmıştır. Cigâlazâde Sinan Paşa ve Kırım Hanı Fetih Giray'la birlikte öncü kuvvetler içinde yer almış ve 1596'da Haçova Meydan Savaşı'nda büyük yararlılık göstermiş³¹, 1603'de Rumeli Beylerbeyliği ile Budin Muhafızlığı görevi verilmiştir³².

M. 10 Kasım 1605/28 Cemaziyelâhir 1014'de H. Divân-ı Hümâyûn'a dördüncü vezir olarak katılmıştır³³. Sadrazam Derviş Paşa 1606'da Kuyucu Murad Paşa'yı Macaristan (Engürüs) cephesi serdarı olarak görevlendirilmiştir³⁴. Sokolluzâde Lala Mehmet Paşa tarafından Avusturyalılar ile yapılmaya başlanan barış müzakereleri Kuyucu Murad Paşa tarafından devam ettirilmiş ve bu antlaşmanın son metnini hazırlanmasında bulunmuştur. Estergon ile Komran arasında bulunan Zitva denilen yerde 27 gün sürmüş³⁵ olan ve 11 Kasım 1606'da imzalanan Zitvatorok Antlaşması ile bu uzun savaş sona ermiştir. Bu barış antlaşmasını Osmanlı Devlet'i, Macaristan seferinin musibetlerinden ziyade, Haçova firarilerinin Anadolu'da tutuşturdukları isyandan dolayı kabul etmiştir³⁶. Bu arada Budin ile Belgrad gibi önemli iki kalenin muhafazasını üstlenmiştir³⁷.

Murad Paşa'nın bu şekilde başarı grafiğinin yükselmesi padişah nezdinde itibarını arttırırken, devletin en hassas işlerini merkezden yürütmek ve özellikle de Anadolu'da hızla yayılan Celâfî isyanlarının önünü alamamakla suçlanan ve hakkında öne sürülen şikâyetler, sadrazam Derviş Mehmet Paşa'nın ise iyice gözden düşmesine

²⁷ C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, s. 651.

²⁸ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı –İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1993, s. 198; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, s. 651.

²⁹ M. Süreyya, *a.g.e.*, IV, 355; İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 253; Z. Danişman, *a.g.e.*, s. 228; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 363; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507.

³⁰ Z. Danişman, *a.g.e.*, s. 228; Peçevi Tarihi, II, s. 279.

³¹ Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507.

³² G. Çelik, *a.g.t.*, s. 10.

³³ C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651,652; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, s. 507.

³⁴ Peçevi Tarihi, II, s. 325; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *TDVİA*, s. 651.

³⁵ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 11.

³⁶ C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651,652; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507.

³⁷ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 10.

sebepler olmuştur³⁸. Demirkapı' da inşa ettirdiği konağın finansmanını sağlayan Yahudi bir tüccar ile maliyet konusundaki anlaşmazlık sonucu Yahudi'nin söz konusu konaktan saraya gizli bir geçit yaptığı ve bunu kapı ağasına haber vermesi ile bu geçidin padişaha suikast için yaptırılmış olduğu söylentisinin çıkmasına neden olmuştur³⁹. Temas edilen olumsuzluklar ve özellikle de gizli geçit meselesi nedeniyle Derviş Mehmet Paşa pusuya düşürülerek bostancılar tarafından katledilmiştir⁴⁰.

Derviş Mehmet Paşa'nın 9 Aralık 1606'da azledilip öldürülmesinden sonra, sadarete kimin tayin edileceği konusu merkezin en önemli gündem maddesi haline gelmiştir⁴¹. Celâlî isyanlarını bastırabilecek dirayette bir vezirin tayini hususu öne çıkmıştır. Müzakereler sonucunda Şeyhülislam Sün'ullah Efendi ve "Mu'allim-i Sultanî" Mustafa Efendi'nin de tavsiyesi ile I. Ahmet, Murad Paşa'yı 11 Aralık 1606'da sadrazam olarak atamıştır⁴².

Padişah I. Ahmet, Kuyucu Murad Paşa'ya "*Sen ki vezirim Murad Paşa'sın, hiç kimsenin telkini ve ricası olmaksızın sadece kendi arzumu sana vezir-i âzâmlığı verdim. Ve Mühr-i Hümayun'umu gönderdim. Ümit edilir ki, Cenab-ı Hak her işinde yardımcın olur. Her sorunda başarı mukadder etmiş olursun. Göreyim seni, her işe dikkatle ve var gücünle sarılasın ve Padişah uğrunda bütün varlığını çalışsın*" demiştir⁴³. Sadaret mührünü Belgrad'da alan Murad Paşa İstanbul'a dönerek Anadolu'daki Celâliilere karşı hazırlık yapmaya başlamıştır⁴⁴.

³⁸ Mustafa Nâima, *Târih-i Nâima*, (haz. Mehmet İpşirli), c. I, Ankara 2007, s. 450; M. Cavid Baysun, "Derviş Paşa", *İA*, III, 551; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 11.

³⁹ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 11.

⁴⁰ Solak-zâde Tarihi, c. II, s. 458; Z. Danışman, *a.g.e.*, s. 215; J.V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 81; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 12. Düşmanlarının, Derviş Paşa'nın oturduğu konağa Hz. İsa ve Hz. Meryem'in resimlerini koyarak onu Hıristiyanlıkla suçlamaları da idam sebeplerinden biri olarak gösterilmiştir. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Derviş Paşa", *TDVİA*, İstanbul 1994, IX, s.196.

⁴¹ C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 652; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s.507; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 12.

⁴² Peçevi Tarihi, II, s. 329; Solak-zâde Tarihi, *a.g.e.*, II, s. 459; H. Umur, *a.g.e.*, s.15; C. Baysun, "Derviş Paşa", *İA*, III, 552; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 12; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, 82; F. Sarıcaoğlu, "Derviş Paşa", *TDVİA*, IX, s. 196; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 652; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s.507.

⁴³ M. Nâima, *a.g.e.*,II, s. 319;Peçevi Tarihi, II, s. 330; Z. Danışman, *a.g.e.*, s. 216; H. Umur, *a.g.e.*, s.15; J. V. Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, s. 265.

⁴⁴ Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507.

1.2. Murad Paşa'nın Celâlî İsyanları ile Mücadelesi

Kuyucu Murad Paşa'nın sadrazamlık dönemi, Anadolu'da çıkan Celâlî ayaklanmasını bastırılması ile bilinmektedir⁴⁵. Kuyucu Murad Paşa, mührünü aldıktan sonra, sadaretinin hemen hemen tamamını, Anadolu'da boyutları giderek daha da tehlikeli bir hal almış olan Celâlî isyanlarını⁴⁶ bastırmak ve ortadan kaldırmak üzere yaptığı seferlerle, son dönemini ise İran ile mücadelelerle geçirmiştir⁴⁷.

Anadolu ve Kuzey Suriye'de iyice genişlemiş olan Celâlî isyanlarının kökenleri, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar dayanmaktadır. Bu isyanları genel olarak iki döneme ayırmak mümkündür⁴⁸. I. 'si 1550-1603 "Celâlî Fetreti"⁴⁹, II. 'si 1603-1608⁵⁰ "Büyük Kaçgunluk" olarak nitelendirilmiştir. İsyanların Kuyucu Murad Paşa'nın sadrazamlığına tekabül eden kısmı "Büyük Kaçgunluk" devridir⁵¹. Celâlî Fetreti ve onu kovalayan daha yıkıcı bir devir olarak Büyük Kaçgunluk, Osmanlı toplum hayatını gerek dirlik ve gerek düzenliği yönlerinden yüzyıllar boyunca onaramayacağı kayıplara yol açmıştır⁵².

Büyük Kaçgunluk devrinde Celâlî İsyanları özellikle Anadolu'da oldukça yayılmıştır. Derviş Mehmet Paşa'nın son olarak gönderdiği serdar işleri daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir⁵³. Anadolu'daki düzen bozulmuş, reaya⁵⁴ çiftini çubuğunu bırakmış, bir kısmı da dağlara çıkarak eşkıyalık yapmaya başlamıştır. Bu isyanların birden fazla ve iç içe geçmiş sebepleri bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş

⁴⁵ Sâmiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, c. II, İstanbul 1975, s. 49; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Devleti Tarihi*, II, s. 269.

⁴⁶ XVI. yüzyılın son on yılı ve XVII. yüzyılın ilk on yılına tekabül eden ve Osmanlı devlet düzenine karşı, başlıca resmi devlet görevlileri tarafından yapılan başkaldırıları, Celâlî isyanları adıyla bilinmektedir. Bkz. Fatma Acun, "Celâlî İsyanları", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, Cilt: 9, s. 695. Şeyh Celal adlı bir şahsın, 1519 tarihinde Amasya-Turhal-Tokat civarında, bölgedeki halkı isyana teşvik etmesine istinaden, daha sonraları çıkan benzeri türden isyanlar için Celâlî terimi kullanılmıştır. Bkz. Z. Danışman, *a.g.e.*, VIII, s.169; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 11, Dipnot: 41; Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyanları", *TDVİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 252.

⁴⁷ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 13.

⁴⁸ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 13.

⁴⁹ Mustafa Akdağ, "Celâlî Fetreti", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XVI, Sayı: 1-2, Ankara 1958, s. 54.

⁵⁰ Başka bir kaynakta tarih 1603-1608 olarak verilmiştir. Bkz. M. İlgürel, "Celâlî İsyanları", *TDVİA*, VII, 254.

⁵¹ Mustafa Akdağ, "Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. II, Sayı 2, Ankara 1964, s. 1; M. İlgürel, "Celâlî İsyanları", *TDVİA*, VII, s. 254.

⁵² M. Akdağ, "Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", s.59.

⁵³ G. Çelik, *a.g.t.* s. 13.

⁵⁴ Sözlükte "sığır, koyun sürüsü" anlamına gelen raiyye, raiyyet kelimesinin çoğuludur. İslam dünyasında yönetici konumundaki askeri tabaka ile ulemanın dışındaki vergi mükellefi halkı ifade eden bir terim olmuş, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne haraç ödeyen gayri müslim tebaa içinde kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Öz, "Reâya", *TDVİA*, c. XXXIV, İstanbul 2002, s. 490-493.

döneminde oldukça önemli işlevler gören Tımar sistemi⁵⁵ ile Yeniçeri Ocağı'nın bozulması⁵⁶, merkezin temsilcisi bazı görevlilerin yetki konusundaki sürtüşme ve ehl-i örf⁵⁷ ile reaya arasındaki ilişkinin olumsuz seyri isyan sebeplerinden öne çıkan başlıklar olmuştur. Bundan başka, özellikle coğrafi keşifler sebebiyle ticaretin Osmanlı ülkesinden uzaklaşması, bu sebeple gelir düzeyinde yaşanan düşüş ve Osmanlı ekonomisine olumsuz etkileri olmuştur. Altın ve diğer değerli madenlere olan ihtiyacın artması sonucu para konusunda ortaya çıkan sıkıntılar ve bu ekonomik sıkıntıların Anadolu'daki halka sirayeti de Celâlî isyanlarının iktisadî sebepler ayağını teşkil etmiştir⁵⁸.

Murad Paşa, İstanbul'a geldiğinde Avusturya ile uzun zamandan beri devam eden savaş son bulsa da İran'la devam eden savaş devam etmektedir. Anadolu isyanları ise oldukça genişlemiştir. Asiler üzerine gönderilen Anadolu Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Hacıbey, Kalenderoğlu'na karşı yenilmiş, Halep Beylerbeyi Hüseyin Paşa da Canbulatoğluna yenilmiş ve ölmüştür⁵⁹.

1596 yılındaki Haçova savaşına kadar Anadolu'da meydana gelen Celâlî isyanları genelde küçük çaplı olmuş ve ilk büyük Celâlî isyancı grubu Karayazıcı olmuştur⁶⁰. Karayazıcı'nın ölümü üzerine eşkıyanın başına kardeşi Deli Hasan geçmiş, Deli Hasan'ın çeşitli başarılarından sonra Divan-ı Hümayun Deli Hasan ile uzlaşma yoluna gitmiştir. Bunun sonucu olarak 1603'de Bosna Beylerbeyliği verilen Deli Hasan, şikâyetlerin çok olması nedeniyle 1606'da idam edilmiştir⁶¹.

Celâlî isyancıları Osmanlı ordusunun Avusturya'da bulunması ile kendilerine bağlı küçük ordular kurmuşlardır⁶². Bunların en tehlikelileri Halep'te bulunan Canbulatoğulları, Kalenderoğlu ile Kara Said Saruhan'da, Bağdat'ta Tavi

⁵⁵ Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. III, Sayı: IV, Ankara 1945, s. 419.

⁵⁶ M. İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *TDVİA*, VII, s. 253.

⁵⁷ Osmanlı Devleti'nde padişah icraî, idari ve askeri yetkilerini temsil eden, ulema dışında kalan görevlilerdir. Bkz. Mehmet İpşişli, "Ehl-i Örf", *TDVİA*, c. X, İstanbul 2002, s. 519,520.

⁵⁸ M. İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *TDVİA*, VII, 253; Süleyman Polat, Kuyucu Murat Paşa'nın Celâlî Seferi Finansmanı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XXIX /2, 2014, s. 564.

⁵⁹ H. Umur, *a.g.e.*, s. 17.

⁶⁰ M. İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *TDVİA*, VII, 254.

⁶¹ W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 34-36.

⁶² Mehmet Şahin, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi* (1607), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2002, s. 14.

Ahmetoğulları, Adana'da Cemşid, Bozok'da Tavail Halil ve kardeşi Meymün, Silifke'de Muslu Çavuş, Aydın ve Saruhan'da Yusuf Paşa vb. birçok isyancı ortaya çıkmıştır⁶³.

Sadrazam Murad Paşa, devletin bu dönemdeki en önemli sıkıntısı haline gelmiş olan isyanları bastırmak amacıyla hazırlıklarını tamamlayarak, Tiryakî Hasan Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi, Maryol Hüseyin Paşa'yı Anadolu Beylerbeyi, Çakırcıbaşı Halil'i yeniçeri ağası, Baki Paşa'yı defterdarlığa tayin ettikten sonra 6 Temmuz 1607'de Anadolu seferine çıkmıştır⁶⁴.

1.3. Murad Paşa'nın Canbulatoğlu İle Mücadelesi

15 Haziran 1607'de⁶⁵ İstanbul'dan yola çıkan Murad Paşa'nın ilk hedefi; asiler arasında şöhreti en yaygın, en nüfuzlu ve güçlü olan, bundan dolayı da en tehlikeli sayılan Canbulatoğlu Ali Paşa olmuştur⁶⁶. Ali Paşa'nın cediti olan Canbulad Bey aslen Kürt olup Yavuz Sultan Selim⁶⁷ zamanında Kilis tarafına iskân edilerek bu bölge kendisine yurtluk olarak verilmiştir⁶⁸.

Canbulatoğlu Hüseyin Paşa İran seferine katılmakta gecikince Cigalazade Sinan Paşa tarafından 1604'de idam edilmiş, bunun üzerine yeğeni Ali, Kilis ve civarında isyan edip bu bölgeye hâkim olmuştur⁶⁹. Osmanlılar ile Canbulatoğlu Ali Paşa arasındaki sürtüşmeler, 1606 yılında, Paşa'nın makamını güvence altına almak için Osmanlı Sultanı I. Ahmet ile pazarlığa girişmesiyle başlamış ve Canbulatoğlu Ali'nin isyan etmesi ile devam etmiştir⁷⁰. Celâlî reisleri arasında sadece Canbulatoğlu Ali yeni bir devlet teşebbüsü içerisinde bulunmuş⁷¹, kendi adına hutbe okutmuş ve sikke

⁶³ M. İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *TDVİA*, VII, s. 25; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 15; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 92; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 652; M. Şahin, *a.g.t.*, s.14; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 140.

⁶⁴ W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 106-107; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 11.

⁶⁵ N. Tektaş, *a.g.e.*, s. 205. Bazı kaynaklarda İstanbul'dan ayrılma tarihi olarak 10 Temmuz 1607 olarak verilmiştir. Bkz. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 108.

⁶⁶ Peçevi Tarihi, II, s. 331; J.V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 92; H. Umur, *a.g.e.*, s. 17; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 652; M. Şahin, *a.g.t.*, s.15.

⁶⁷ Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarına rast geldiği de söylenmiştir. Bkz. W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 67,68.

⁶⁸ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 92; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, c. III, Ankara 2003, s. 104.

⁶⁹ Z. Danışman, *a.g.e.*, s. 222; H. Umur, *a.g.e.*, s. 17; M. İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *TDVİA*, VII, s. 25.

⁷⁰ F. Acun, *a.g.m.*, *TA*, 9, s. 703.

⁷¹ W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 87.

bastırmıştır. Kuyucu Murad Paşa önce Suriye’de ayaklanıp kendini bağımsız hükümdar ilan eden Canbulatoğlu üzerine yürümüştür⁷².

Yolu üzerindeki nispeten daha güçsüz Celâli reislerini, çok daha tehlikeli olan Canbulatoğlu Ali Paşa’yla karşılaşmadan halletmek isteyen Murad Paşa, arkasında kendisini sıkıntıya sokacak herhangi bir pürüz bırakmak istemediği için, Anadolu’dan geçerken her bir Celâli reisi için farklı bir yöntem izlemiştir⁷³. Bu yöntemleri hoşgörü, vaat, korkutma ve tehdit ile yanına çekme, birbirine düşürme ve doğrudan savaş yaparak ortadan kaldırma şeklinde olmuştur. Böylece hedeflediği gibi Canbulatoğlu ile karşılaşmadan önce arkasındaki ufak eşkıya gruplarını kendisi için sorun olmaktan çıkarmıştır⁷⁴.

Murad Paşa bu bağlamda Konya’ya varmadan, Sultanönü Bey’i Parmaksız’ı⁷⁵, Çay ve Bolvadin taraflarında Kızılbaş adlı eşkıya Hamit Bey’i, Konya’da eşkıyalık eden Karaman Beylerbeyi namında Deli Ahmet ve adamlarını, Ilgın kasabasında kale inşa ederek isyan halinde olan Kumkapılı, Akşehir’de faaliyette bulunan Tuğluoğlu adlı âsiyi, Ankara ve Çankırı’da isyanını sürdüren Akmirza’yı yukarıda belirttiğimiz yöntemleri kullanarak ortadan kaldırmıştır. Böylece en önemli hedefi olan Canbulatoğlu üzerine ilerleyen Kuyucu Murad Paşa, Karaman sınırına geldiğinde çevrede isyan halinde bulunan ufak çaplı eşkıyayı ortadan kaldırmıştır⁷⁶.

Konya’ya geldikten sonra ise Saraçoğlu, Mankaracıoğlu, Deli Hüsrev, Atçeken Ağası, Gögerçinli, Ekleki Arslan, Kara Abdi, Kunduralı Ahmet ve Hekimoğlu adlı âsileri ve bunların emsali olan diğer eşkıyaları ortadan kaldırmıştır. Bunlardan Saraçoğlu af dilenmek için şefaatçi göndermiş ve affedilmiştir. Murad Paşa affetmiş ve Saraçoğlu’nu huzuruna çağırılmış, kısa sürede ne kadar asker toplayıp kendi ordusuna katabileceğini sorarak Saraçoğlu’nun ağzını aramış ve af etmesi halinde arkasında nasıl bir tehlike bırakacağını öğrenmek istemiştir. Saraçoğlu sorulan bu sorunun asıl

⁷² J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 92; H. Umur, *a.g.e.*, s. 17; M. İlgürel, “Celâli İsyamları”, *TDVİA*, VII, s. 254; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 105.

⁷³ F. Acun, *a.g.m.*, TA, 9, s. 703.

⁷⁴ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 15; M. Şahin, *a.g.t.*, 15.

⁷⁵ Ö. İşbilir, “Kuyucu Murad Paşa”, *TDVİA*, XXVI, s. 507.

⁷⁶ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 15-16.

amacından habersiz af edilme umuduyla kısa sürede çok sayıda asker toplayabileceğini söyleyerek kendi sonunu hazırlamıştır⁷⁷.

Bu isyancılardan daha tehlikeli olan Kalenderoğlu'na ise Canbulatoğlu ile birleşir endişesi ile doğduğu yer olan Ankara sancağını vermiştir⁷⁸. Kuyucu Murad Paşa Canbulatoğlu'na varmadan önce Sevilmişoğlu, Deli Persun, Muslu Çavuş, Hacı Bölükbaşı ve atlı başı olan Kara Himmət Bölükbaşı, Cemşid, Tarsus ve Sis taraflarında bulunan eşkıyalar gibi birçok eşkıyayı ortadan kaldırmıştır⁷⁹.

Canbulatoğlu ve Murad Paşa'nın öncü askerleri arasında bir çarpışma yaşanmış ve Canbulatoğlu'nun Cin Ali adlı komutanının başı kesilmiş ve esir alınanlar olmuştur. Esir alınan asilerin itiraflarından anlaşıldığı kadarıyla; Canpolatoğlu Ali Paşa, emrindeki sekbânları teşvik amacıyla ulufe dağıtmış, ayrıca Kalenderoğlu ve Kara Said'in desteğini elde edebilmek için de onlara vaatlerde bulunmuştur. Söz konusu vaatleri, zafer kazanıldığı takdirde yakın adamlarına Şam ve Trablus Beylerbeylikleri ile tüm sancak beyliklerinin tevcih edilmesi, Anadolu vilayetlerinin ise Kalenderoğlu ile Kara Said ve adamlarına verilmesi, Bağdat'ın ise Uzun Ahmetoğlu'na verilmesi şeklindedir⁸⁰.

23 Ekim 1607'de Kuyucu Murad Paşa ile Canbulatoğlu, Oruç Oba'sında karşı karşıya gelmiş, Lübnanlı Dürzî lideri Ma'noğlu Fahreddin'in kendisine katılmasına rağmen Canbulatoğlu yenilgiye uğrayarak firar etmiş, yakalananlar ise idam edilmiştir. İlk olarak Kilis'e giden Canbulatoğlu daha sonra isyanın merkezi olan Halep'e geçmiştir. Canbulatoğlu'nu takip eden Murad Paşa Kilis'te Canbulatoğlu'nun mal varlığına el koymuş ve 5 Kasım 1607'de Halep'i isyancılardan geri almıştır⁸¹.

Canbulatoğlu ise İstanbul'a doğru yola çıkmış Kalenderoğlu'nun intikam alma teklifini reddetmiş, İstanbul'a giderek kendini I. Ahmet'e affettirmeyi başarmış, sadece

⁷⁷ H. Umur, *a.g.e.*, s. 19-20; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, S. 105; N. Tektaş, *a.g.e.*, s. 206; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 17.

⁷⁸ M. Akdağ, "Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk, s.32; H. Umur, *a.g.e.*, s. 17; M. İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *TDVİA*, VII, s. 254; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 652; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 142; Mücteba İlgürel, "Kalenderoğlu Mehmed", *TDVİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 256; M. Şahin, *a.g.t.*, s. 15; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, 105.

⁷⁹ Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 17-18.

⁸⁰ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 20.

⁸¹ Peçevi Tarihi, II, s. 333-336; H. Umur, *a.g.e.*, s. 20-21; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 118; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s.106; Nicole Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epreçli), İstanbul 2005, c. III (1538-1640), s. 359; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 22.

kendisini affetmekle de kalmayan Sultan I. Ahmet, Canbulatoğlu'nu Temeşvar Beylerbeyliğine atamıştır⁸². Ancak burada da yolsuzluklarını sürdüren ve bu sebeple galeyana gelen ahalinin elinden zor kurtulan Canbulatoğlu, Belgrad'da Kadızâde Ali Paşa'ya sığınmıştır. Diğer yandan eski hasmının hareketlerini dikkatle takip eden Kuyucu Murad Paşa, Kadızâde Ali Paşa ile temasa geçerek Canbulatoğlu'nu 1 Mart 1610'da idam ettirmiştir⁸³.

Canbulatoğlu'nun ailesinden geri kalanlar Kilis'ten ayrılmış ve M. 1630/1040 H. yılına gelindiğinde, Lübnan'a yerleşmişlerdir. Canbulat ya da günümüze göre Jumblatt ailesi, Lübnan'ın önderleri arasında sivrilmişler ve bu rolü oynamayı günümüze dek sürdürmüşlerdir⁸⁴.

1.4. Murad Paşa'nın Kalenderoğlu İle Mücadelesi

Kuyucu Murad Paşa Celâlî seferini başlattığında, asiler içinde Canbulatoğlu'nu en ciddi tehdit olarak değerlendirdiği için Kalenderoğlu Mehmed'in ortadan kaldırılmasını sonraya bırakarak direkt olarak Halep'e yönelmiştir⁸⁵. Bununla birlikte Kalenderoğlu'nun Canbulatoğlu ile birleşmesini önlemek için de kendisine Ankara sancağını vermiştir⁸⁶.

Kalenderoğlu, kendisine Ankara sancak beyliği sözü verilmesine rağmen, sancak beyliği verilmeyince bunu isyan sebebi olarak göstermiştir⁸⁷. Kendisine Ankara sancağı verilen Kalenderoğlu Ankara'ya giderken yağma ve talan etmeye devam etmiştir. Kalenderoğlu'nun Ankara'ya girmesini halk için tehlike olarak gören Kadı Vildanzâde Mevlana Ahmet Efendi, Kalenderoğlu'nu sancağa sokmamıştır⁸⁸. Kalenderoğlu'nun bizzat kadı ile görüşmesi üzerine bir grup âsi sancağa girmiş fakat asilerin taşkınlığa

⁸² Peçevi Tarihi, II, s. 335; H. Umur, *a.g.e.*, s. 20; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, 98; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 122-123; N. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 359.

⁸³ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 99; H. Umur, *a.g.e.*, s. 20; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 124; N. Jorga, *a.g.e.*, III, s. 359; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 25-26.

⁸⁴ W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 126.

⁸⁵ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 26.

⁸⁶ M. Akdağ, "Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", s.32; M. İlgürel, "Celâlî İsyanları", *TDVİA*, VII, s. 254; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, 652; M. İlgürel, "Kalenderoğlu Mehmed", *TDVİA*, XXIV, 256; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 142; N. Tektaş, *a.g.e.*, s. 206; F. Acun, *a.g.m.*, *TA*, 9, s. 702; M. Şahin, *a.g.t.*, s. 15; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s.107.

⁸⁷ M. İlgürel, "Kalenderoğlu Mehmed", *TDVİA*, XXIV, s.256.

⁸⁸ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 95; H. Umur, *a.g.e.*, s. 18; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 107. W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 126; F. Acun, *a.g.m.*, *TA*, 9, s. 702.

devam etmesi üzerine asiler öldürülmüştür⁸⁹. Vildanzâde bu olayın ardından, Murad Paşa'ya durumu bildiren bir mektup göndermiş, ancak Murad Paşa'nın derhal askeri takviye gönderileceğini içeren cevap mektubunun Kalenderoğlu'nun eline geçmesi üzerine, Ankara asiler tarafından kuşatılmıştır⁹⁰. Murad Paşa'nın Ankara'ya destek göndermesi ile Kalenderoğlu Ankara'ya giremeyeceğini anlamış ve Bursa'ya yönelmiştir. Bursa'dan sonra, yağma ve talana devam ederek Mihaliç'e geçmiş oradan Aydın, Saruhan, Hamit ve Karaman hattında ilerlemesini sürdürmüştür⁹¹.

Kalenderoğlu yanında bulunan Kara Said, Köynekli Halil, Kör Haydar, Geç Mehmet, Ağaçtan Pîrî, Dağlar Delisi, Tekribilmez, Baldırıkısa, Kör Mahmud gibi önde gelen reisleriyle savaş için müzakere etmiş, İçil'deki Muslu Çavuş'a birliktelik için mesaj göndermiştir. Bunu öğrenen Kuyucu Murad Paşa, Muslu Çavuş'a İçil sancağını vererek bu ittifakı engellemiştir⁹².

Ağustos 1608'de gerçekleşen savaş sonunda Kalenderoğlu ve taraftarları yenilerek firar etmişlerdir. Murad Paşa, Halep Beylerbeyi Hüseyin Paşa'yı firarileri takip etmek üzere başbuğ tayin ederek arkalarından göndermiş, Trablus Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Sivas Beylerbeyi Osman Paşa ile Şam ve Türkmen askerinden oluşan kalabalık bir grubu da takviye amacıyla onun emrine tayin etmiştir. Kendisi ise Sivas'a doğru hareket ederek önüne çıkan tüm eşkıyayı temizlemiştir⁹³.

Tavil'in kardeşi Meymun'un, firar eden Kalenderoğlu ile birleşmek üzere olduğunu öğrenen Murad Paşa asilerin üzerine gitme kararı almıştır. Asilere kaçma fırsatı vermemek için Karahisar-ı Şarkî'ye ulaşıncaya dek, altı gün altı gece hiçbir yerde konaklanmamıştır⁹⁴. Osmanlı ordusu ile asiler arasında zaman zaman çıkan çatışmalarda Murad Paşa'nın kararlığı üzerine firar etmişler ve Gelurat denilen bölgede toplanmışlardır. Murad Paşanın bu bölgeye yaklaştığını öğrenen asiler buradan da kaçmıştır. Asileri kovalarken karargâh olarak kullanılan Erzincan'da bekleyen Murad Paşa'ya binden fazla asi sağ olarak getirilmiş ve derhal asilerin başları kesilmiştir.

⁸⁹ W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 143; F. Acun, *a.g.m.*, TA, 9, s. 702.

⁹⁰ Z. Danışman, *a.g.e.*, VIII, 251; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 95; M. İlgürel, "Kalenderoğlu Mehmed", *TDVİA*, XXIV, 22; Çelik, *a.g.t.*, s. 27.

⁹¹ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 28.

⁹² J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 100; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 652; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 508; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 109; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 29.

⁹³ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 102; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 31.

⁹⁴ H. Umur, *a.g.e.*, s. 23; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 652; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 508; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 109.

Vâsıtî, Murad Paşa'nın büyük bir kuyu açtırarak, katlettiği asileri buraya doldurduğunu söylemiştir⁹⁵.

Orduyu Hümayun'a geri dönülürken Erzurum yakınlarında Tavail eşkıyası ile Murad Paşa savaştıktan sonra kaçanlara rastlanıp esir alınmış, kurtulabilenler ise dağa kaçıp Kalenderoğlu'na katılarak İran'a geçmişlerdir. Firar eden bu eşkıya grubu Revan'a ulaşmayı başarmış, Revan hâkimine adam gönderip İran Şahı'na itaatlerinin kabulünü istemişler, İran ise onlardan mezhep değiştirerek “kızılbaş şapkası” giymelerini, sakallarını tıraş etmeleri halinde kabul edileceklerini belirtmiştir. Başta Kalenderoğlu ve Kara Said olmak üzere oraya firar ederek kaçan eşkıya bu şartları kabul etmişlerdir⁹⁶.

Anadolu'da, Celâfililerin en önemli unsurlarını etkisiz hale getiren Murad Paşa, elde ettiği başarılarından dolayı bir takım devlet adamlarının hasedini üzerine çekmiştir⁹⁷. Çıkarları gereği onun merkeze dönmesini istemeyenlerin başında gelen sadaret kaymakamı Mustafa Paşa, Defterdar Ekmekçizade Ahmet Paşa ve Kızlar Ağası'nın genç sultan I. Ahmet üzerindeki baskıları sonucunda, Murad Paşa'nın, kışı taşrada geçirerek, baharda İran üzerine sefere çıkmasını istemesi sağlamışlardır⁹⁸.

Ancak kazandığı son başarılarla itibari zirvede olan Kuyucu Murad Paşa, Aydın, İçil ve Saruhan'da halen eşkıyanın hüküm sürdüğünü, İran seferinden önce bunların halledilmesi gerektiğini arz ederek sultanı ikna etmiş ve ilerleyişine devam ederek 17 Aralık 1608'de Üsküdar'a ulaşmıştır⁹⁹. Anadolu harekâtında Celâlilere karşı elde ettiği zafer ve özellikle âsilerden alınan bayraklarla Murad Paşa'nın payitahta girişi şaşalı bir törenle olmuştur¹⁰⁰. Murad Paşa, doğuda düzeni korusunlar ve yazın Abbas'a karşı çıkılacak sefere hazırlansınlar diye Ekmekçizade Ahmed ile Nasuh Paşa'yı

⁹⁵ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 102; C. Orhonlu, “Murad Paşa”, *İA*, VIII, s. 652; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 32-34.

⁹⁶ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 107; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 164; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 35.

⁹⁷ M. Şahin, *a.g.t.*, s. 15; N. Jorga, *a.g.e.*, III, s. 359; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 110; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 36.

⁹⁸ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 108; C. Orhonlu, “Murad Paşa”, *İA*, VIII, s. 652; J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165; Ö. İşbilir, “Kuyucu Murad Paşa”, *TDVİA*, XXVI, s. 508; M. Şahin, *a.g.t.*, s. 15; N. Jorga, *a.g.e.*, III, s. 359; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 110; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 36.

⁹⁹ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 108; H. Umur, *a.g.e.*, s.28; C. Orhonlu, “Murad Paşa”, *İA*, VIII, s. 652; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165; M. Şahin, *a.g.t.*, s. 15; N. Jorga, *a.g.e.*, III, s. 359; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 110; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 37.

¹⁰⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, (haz. Ziya Yılmaz), c. I Ankara, 2003, s.544-545; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 109; H. Umur, *a.g.e.*, s.28; Ö. İşbilir, “Kuyucu Murad Paşa”, *TDVİA*, XXVI, s. 508.

Diyarbakır'da bırakmıştır¹⁰¹. Kalenderoğlu Mehmet Mayıs 1610 başlarında İran'da, hayalleri yıkılmış ve hastalıkların da yaktığı bir adam olarak ölmüştür¹⁰².

1.5. Murad Paşa'nın Üsküdar Seferi

Murad Paşa, baharda çıkması emredilen İran seferi için hazırlıklara başlamıştır ve hazırlıklar tamamlandıktan sonra ordu Üsküdar'a geçmiştir¹⁰³. Çevreye İran'a sefere çıkılacağı söylentisini yayan Murad Paşa'nın aklı, Anadolu'da kalmıştır. Çünkü Celâlî'lerin önde gelenleri ortadan kaldırılmış olsa bile, tam olarak temizlenememişlerdir¹⁰⁴. Bundan dolayı yeniden Anadolu seferine çıkılacağına ilan edilmesi, Celâlîlerin ittifakına ya da İran'a sığınmalarına yol açabileceğinden, baharda çıkılacak seferin İran üzerine yapılacağı ilan edilerek, asıl amaç gizlenmek istenmiştir¹⁰⁵. İstikameti gizlenen bu sefer, kaynaklarda "Üsküdar Seferi" olarak adlandırılmaktadır¹⁰⁶.

Murad Paşa'nın bu seferde esas hedefleri İçil'de Muslu Çavuş, Aydın ve Saruhan'da ise Yusuf Paşa olmuştur¹⁰⁷. İlk olarak Kalenderoğlu ile birleşme tehlikesi olduğu için İçil'deki Muslu Çavuş'a gönderdiği mektupla, Murad Paşa İran üzerine sefere çıkacağını bu sebeple eski bir asi olan Karaman Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya katılarak orduya dâhil olması talimatını göndermiştir¹⁰⁸. Zülfikar Paşa'ya gönderilen diğer bir mektupla da Muslu Çavuş'un güvenini kazanarak ilk fırsatta katletmesini bildirmiştir¹⁰⁹.

¹⁰¹ Peçevi Tarihi, *a.g.e.*,II, s. 338; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165.

¹⁰² W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁰³ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 37.

¹⁰⁴ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 38.

¹⁰⁵ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 38.

¹⁰⁶ W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, : XXVI, s. 508; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 38.

¹⁰⁷ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.122; H. Umur, *a.g.e.*,s.29; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 653; J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165; İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 508; N. Jorga, *a.g.e.*, III, s. 360; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 38.

¹⁰⁸ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 38.

¹⁰⁹ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 122; H. Umur, *a.g.e.*,s.29; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 508; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 111; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 38-39.

Murad Paşa bir diğeri âsi olan, Aydın, Saruhan ve Menteşe’de halka zulmeden Celâlî Yusuf’a da bir mektup göndermiştir¹¹⁰. Dersaadet’e gelip I. Ahmet’ten af dilemesi halinde kurtulacağını, aksi takdirde üzerine yürüyeceği haberini ileten Murad Paşa’nın asıl amacı merkeze gelmesini sağlayarak ortadan kaldırmak olmuştur¹¹¹. Sadrazamın Anadolu’daki Celâlî kalıntısı iki âsi hakkındaki girişimlerinden haberdar olmayan padişah, birkaç gün sonra İran’a sefere çıkmasını emretmiştir. Bu emir üzerine hemen I. Ahmet’in yanına giden sadrazam son durumu aktarmıştır ve Padişahın da iznini alan sadrazam bu konunun gizli kalmasını I. Ahmet’ten rica etmiştir¹¹².

Celâlî Yusuf Paşa, sadrazamın davetine uyarak adamları ile Üsküdar’a gelmiştir¹¹³. İlk olarak Muslu Çavuş’u ortadan kaldırmak isteyen Murad Paşa, asi Yusuf’un güvenini kazanmak için Manisa Sancağını vermiştir¹¹⁴. Bu arada kendisine verilen vazife gereği Muslu Çavuş ile yakınlık kurarak güvenini sağlayan Zülfikar Paşa, bir fırsatını bularak âsi Yusuf’un başını kestirmiş, ardından da Üsküdar’a göndermiştir¹¹⁵. Muslu Çavuş’un kesik başı merkeze ulaştığında bizzat Murad Paşa tarafından padişaha sunulmuş, Yusuf Paşa’yı oyalamak için artık bir sebep kalmamış ve Murad Paşa son büyük Celâlî olan Yusuf Paşa’yı katlettirmiştir¹¹⁶.

Böylece Kuyucu Murad Paşa, gerek askeri gerekse diğeri tedbirlerle Anadolu’da yıllardır süren Celâlî isyanlarına son vererek bir sükûnet ortamı sağlamayı başarmıştır. İçte sükûnetin kurulması, uzun süredir çıkılması plânlanan İran seferi için müsait şartları da sağlamıştır¹¹⁷.

¹¹⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi, c. I, s. 553; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 122; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 38-39.

¹¹¹ H. Umur, *a.g.e.*, s.30.

¹¹² J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 123; H. Umur, *a.g.e.*, s.30; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 39.

¹¹³ Peçevi Tarihi, II, s. 339; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi, I, s. 555; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s.124; H. Umur, *a.g.e.*, s.30; W.J. Griswold, *a.g.e.*, s. 166; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 39.

¹¹⁴ M. Nâima, *a.g.e.*, II, s. 67; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 123; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 40.

¹¹⁵ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 125; C. Orhonlu, “Murad Paşa”, *İA*, VIII, s. 653; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 165-166; M. Şahin, *a.g.t.*, s. 15; N. Jorga, *a.g.e.*, III, s. 359; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 40.

¹¹⁶ Peçevi Tarihi, II, 338; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi, I, s. 556; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 128; H. Umur, *a.g.e.*, s.32; C. Orhonlu, “Murad Paşa”, *İA*, VIII, s. 653; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 167; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 111; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 40,41.

¹¹⁷ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 41.

1.6. Murad Paşa'nın İran Seferi ve Vefatı

Anadolu'yu asilerden temizledikten sonra Murad Paşa, İran seferi için hazırlıkları tamamlamış, İran seferinin ilk adımı olarak 29 Nisan 1610 Üsküdar'a geçmiştir¹¹⁸. İran Şahı'nın Tebriz'de olduğunu haber alan Murad Paşa, kışın yaklaşmasına rağmen hızlı bir şekilde Tebriz civarına gelmiş¹¹⁹, ancak İran Şahı Abbas, onunla karşılaşmayı göze alamadığından, Tebriz şehrini tahrip edip geri çekilmiştir¹²⁰. Şah Abbas'la karşılaşabilmek için çaba sarf eden ve hayli istekli olan Murad Paşa, kışın yaklaşması üzerine mecburen Diyarbakır'a¹²¹ dönmüştür¹²².

Diyarbakır'da kışı geçirmek üzere ordugâhını kuran Murad Paşa, Şah ile defalarca mektuplaşmış ve talepler karşılıklı olarak dile getirilmiştir¹²³. Bu esnada, Diyarbakır valisi Nasuh Paşa sadrazamlığın kendisine verilmesi halinde, 40 bin altın ödemeye ve ordunun tüm masraflarını karşılamaya hazır olduğunu merkeze bildirmiştir¹²⁴. Merkezde şaşkınlık yaratan bu mektup, derhal Murad Paşa'ya gönderilince, Nasuh Paşa'yı çağırıp söz konusu yazının kendisi tarafından yazılıp yazılmadığını sorulmuş, Nasuh Paşa'nın suçunu itiraf etmesi karşısında, Murad Paşa da hasmını katletmemiş, bunun üzerine Nasuh Paşa merkeze vaat ettiği meblağı Murad Paşa'ya takdim etmiştir¹²⁵.

Sefer zamanı geldiğinde ise Murad Paşa Diyarbakır dışına çıkararak sefer düzeni almış, ancak ömrü vefa etmeyerek 90 yaşını aşkın olarak, 5-6 Ağustos 1611'de vefat etmiştir¹²⁶. Nasuh Paşa tarafından zehirlendiği de söylentiler arasındadır¹²⁷. Geçici olarak Diyarbakır'a defnedilmiş ardından İstanbul'a nakledilen Kuyucu Murad Paşa,

¹¹⁸ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 42.

¹¹⁹ Peçevi Tarihi, *a.g.e.*, II, s. 339; H. Umur, *a.g.e.*, s.33; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, : XXVI, s. 508; N. Jorga, *a.g.e.*, III, s. 361; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 42.

¹²⁰ Peçevi Tarihi, II, s. 339; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 42.

¹²¹ Bazı kaynaklarda Diyarbakır' değil de Erzurum'a geçtiği yazılmaktadır. Bkz. H. Umur, *a.g.e.*, s.33.

¹²² Peçevi Tarihi, II, s. 339; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, 653; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 42.

¹²³ H. Umur, *a.g.e.*, s.33; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s.508; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 42.

¹²⁴ Z. Danişman, *a.g.e.*, s. 227; H. Umur, *a.g.e.*, s.33; N. Tektaş, *a.g.e.*, s. 209; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 43.

¹²⁵ M. Nâima, *a.g.e.*, II, s. 89; Z. Danişman, *a.g.e.*, s. 227; H. Umur, *a.g.e.*, s.34; N. Tektaş, *a.g.e.*, s. 209.

¹²⁶ M. Süreyya, *a.g.e.*, IV, s. 355; Peçevi Tarihi, II, s. 340; Z. Danişman, *a.g.e.*, s. 228; H. Umur, *a.g.e.*, s.35; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 364; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 138; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 508; N. Jorga, *a.g.e.*, III, s. 361; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 43.

¹²⁷ H. Umur, *a.g.e.*, s.34; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, S. 653; W. J. Griswold, *a.g.e.*, s. 168; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 508.

Vezneciler' deki sarayının karşısında inşa ettirdiği medresesinin bitişiğindeki türbeye defnedilmiştir¹²⁸.

Anadolu'yu çok uzun bir süre meşgul eden, halkı perişan ederek devleti maddi ve manevi zarara uğratan Celâlî isyanlarını bastıran Murad Paşa¹²⁹, devrin kaynaklarında temkinli, dirayetli, basiret sahibi, sadık, cesur, dindar, azimli, himmet sahibi, fikrinde sebat eden, gayretli bir zat olarak nitelendirilmiştir¹³⁰. Elli beş sene, tabii olduğu devlete sadakatle hizmet etmiş, ömrünün son beş senesine yakın bir zamanını sadaret mevkiinde geçirmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmış denecek kadar çok işler görmüştür¹³¹. Hatta bu özelliklerinden ve yaşından dolayı Sultan I. Ahmet kendisine "Baba" şeklinde hitap ederek kendisini onurlandırmıştır¹³².

Osmanlı nizam ve ananelerine son derece bağlı olan Kuyucu Murad Paşa, Nakşibendî tarikatına mensup olmuştur¹³³. Murad Paşa, idari görevlerini büyük bir ciddiyet ve titizlikle yürütmüş, devlet ve millet söz konusu olduğunda en ufak taviz vermemiştir. Hatta bu konudaki ciddiyet ve titizliği yüzünden kendisini zalim olarak nitelendirenler olmuştur¹³⁴. Devlet hazinesinin gelir ve gider durumunu ortaya koymak amacıyla, Aynî Ali Efendi tarafından kaleme alınan Kavânîn-i Âlî Osman der Mezâmin-i Defter-i Divan adlı eserin vücuda gelmesinde Kuyucu Murad Paşa'nın büyük katkısı olmuştur¹³⁵.

¹²⁸ M. Süreyya, *a.g.e.*, IV, s. 355; Peçevi Tarihi, II, s. 329; H. Umur, *a.g.e.*, s.35; J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 138; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 653; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 508.

¹²⁹ M. Süreyya, *a.g.e.*, IV, S. 355.

¹³⁰ G. Çelik, *a.g.t.*, s. 44.

¹³¹ H. Umur, *a.g.e.*, 16.

¹³² M. Nâima, *a.g.e.*,II, s. 69.

¹³³ J. V. Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VIII, s. 138; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 653; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 508; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 44.

¹³⁴ Bunun için örnek olarak da şu hadise gösterilmektedir; Kuyucu Murad Paşa Celâlîleri imha ederken otağının önünde iskemlede oturmuş kuyuların dolmasını seyrediyormuş. Bu esnada bir sipahinin küçük bir çocuğu getirdiğini görmüştür. Onu çağırıp konuşmuş, Celâlîlere niçin ve nasıl katıldığını öğrendikten sonra katline işaret etmiştir. Ancak ne cellâtlar, ne yeniçeriler ne de kendi iç oğlanları onu öldürmek istememiştir. Bunun üzerine kendisi kuyuya götürüp boğarak öldürdü ve ardından cesedini de kuyuya atmıştır. Sonrada bu çocuğu bırakması halinde bir gün babasının intikamı sebebiyle isyan edip devlet ve milletin başına bela olabileceğini bu yüzden öldürdüğünü anlatmıştır. "Hızır Aleyhisselam ile katli-ğulam" kıssasını açıklayıp telmihte bulunmuştur. Eşkıyayı ortadan kaldırırken serdettiği bu ve benzeri hadiseler sebebiyle kendisini bazıları yermiş ve kan akıtmayı seven, merhametsiz bir kişidir demişlerdir. Bkz. M. Nâima, *a.g.e.*,II, s. 43-44; Z. Danışman, *a.g.e.*, VIII, s. 257-259; H. Umur, *a.g.e.*, s.26; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 365.

¹³⁵ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 516; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 365.

Murad Paşa,"Kuyucu" ve "Koca"¹³⁶ lakapları ile anılmıştır. Murad Paşa'nın "Kuyucu" lakabı alması hakkında iki rivayet vardır. Biri; Murad Paşa,1585'de Tebriz yakınlarında Hamza Mirza komutanlığı altında bulunan Safevî güçleri ile yapılan muharebe sırasında atının bir çukura düşmesi sonucu esir düşmesi¹³⁷ ile bu lakabı aldığı söylenmektedir. Diğeri ise Celâli İsyancıları sırasında öldürttüğü Celâlîlerin cesetlerini kuyulara doldurduğu için bu lakabın kendisine verildiği söylenmiştir¹³⁸.

¹³⁶ Peçevî Tarihi, II, s. 338.

¹³⁷ Solak-zâde Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çubuk), c. II, Ankara 1989, s.345; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), c. II, Ankara 1999, s. 98,99; Z. Danışman, *a.g.e.*, s. 228.

¹³⁸ Peçevi Tarihi, II, s. 337; M. Süreyya, *a.g.e.*,IV, s. 355; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, III, s. 364; H. Umur, *a.g.e.*, s.25; Taner Özdemir, *Kaybolan Şehir Erzurum*, Ankara 2006, s. 221.

İKİNCİ BÖLÜM

MURAD PAŞA'YA (KUYUCU) AİT VAKFİYELER

Araştırmalar sonucunda Kuyucu Murad Paşa'ya ait üç vakfiye elde edilmiştir. Biri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Emanet Hazinesi bölümünde olup 3017 envanter numaralıdır. 25 Nisan 1609 (20 Muharrem 1018) tarihli olan vakfiye, 16 varak olup Arapça nesih yazı ile yazılmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Emanet Hazinesi bölümünde 1609 tarihli diğer vakfiyesi, 3035 envanter numaralı ve 13 varaklı olup, 3017 envanter numaralı vakfiye ile aynı içeriğe sahip olduğu anlaşılmış, 3017 envanter numaralı vakfiye daha kapsamlı olduğu için bu vakfiye tercüme edilmiş ve değerlendirilmeye alınmıştır.

Diğer bir vakfiye suret olarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, "Sultan Ahmet Evvelin Vezir-i A'zamı Murat Paşa İbni Abdurrahman" adıyla 1621 numaralı defterde kayıtlıdır. Vakfiye, 7 varak olup Rik'a ve Nesih hattı ile yazılmıştır. Orijinal vakfiye, 24 Aralık 1609 (27 Ramazan 1018) tarihinde yazılmış, fakat günümüze 24 Nisan 1828 (9 Şevval 1243) tarihli sureti ulaşmıştır. Suret, Paşa'nın Şam'daki eserlerine aittir.

2.1. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki Vakfiye

Varak 1

Birinci onay; bu vakfiye Rumeli Vilayeti'nde Kazasker olan Abdulaziz bin Saadeddin tarafından onaylanmıştır.

İkinci onay; bu vakfiye Anadolu Vilayeti'nde Kazasker olan Mustafa bin Mehmed tarafından onaylanmıştır.

Üçüncü onay; bu vakfiye İstanbul Müftüsü olan Hüseyin bin Mehmed tarafından onaylanmıştır.

Dördüncü onay; bu vakfiye Mehmed bin Saadeddin tarafından onaylanmıştır.

Varak 2

Bismi'llâhi'rrahmâni'rrahîm

Hamd; sonsuza kadar bir ve Samed olan Allah'adır. O Allah ki her şey ve herkes ona muhtaçtır. Onun zevali yoktur. Bir şeye muhtaç değildir, doğmamış ve doğurmamıştır ve onun benzeri yoktur (İhlâs Sûresi).

Bazı kullarına hayır yapmalarını muvaffak kılan Allah'a hamd ederiz. Allah temiz niyetli kişilerin yaptığı hasenatın sevabını çoğaltır. Ayetteki gibi “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yedi başak bitiren bir tane gibidir ki her başakta yüz tane vardır.*” (Bakara Sûresi 261. Ayet). Allah'tan başka ilah yoktur ve Allah'ın yaratması değiştirilemez. Allah lütuf keremiyle doğru yolu göstermek için bizlere nebi ve elçiler gönderdi. Salât ve selâmın en eftali önceki ve sonraki peygamberler üzerine olsun ve özellikle İslam dinini ve hükümlerin yaymak için gönderilen Hazreti Muhammed'in ve Âli'nin üzerine olsun. Yine salât ve selam İslam dinini yücelten ve bâtılı yok eden sahabelerin üzerine olsun. Her akıl sahibine göre dünya kimse için kalıcı değildir, çünkü ölüm pençeleri herkesi eşit şekilde alır.

Varak 3

Dünyada ne nebi, ne de veli kalıcı değildir. Bu dünya ne valiye, ne de zengine kalıcıdır. Dünya serap gibi parlaktır, bulut gibi gelip geçer. Dünyaya ibret gözüyle bakıp, esrarını düşünenlere ne mutlu, dünyanın bir gün yok olacağını düşünüp ahiret için azık hazırlayanlara ne mutlu. Herkes kendi amel defterini hayır ve hasenatla ıslah eder. “*Allah'ın sana verdiği ahiret yurdunu iste*” (Kasas Sûresi 77. Ayet). “*Kimseye malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün*” (Şuarâ Sûresi 88. Ayet) öyle bir günde perçemlerinden ve ayaklarından tutulan günahkârları sadaka vermeleri kurtaracaktır. Bu fani dünyada en üstün sadaka arkası kesilmeyen sadakadır.

Varak 4

Resûl-i Ekrem'in Hadisi Şerif'inde, “*İnsanoğlu öldüğünde üçü hariç tüm amelleri kesilir*”; Sadaka-i cariye, faydalanılan ilim ve ona duada bulunacak sâlih bir çocuk” buyurmuştur.

Vâkıfın, vakfından sadaka olarak verilen gelirlere arkası kesilmeyen sadakalardandır. Ve böylece dinin gerektirdiğini yaptığundan dolayı saadete kavuşmuş ve yüksek mertebeye ulaşmıştır.

Allah'ın yardımıyla memleketini ve askerini korumuş, dinine göre İslam esaslarını uygulamış, doğuyu batıyı imar etmiş, meclislerde ve toplumda adaleti yaymış, insanların güvenliğini sağlamıştır. Böylece rahmân ve rahîm olan Allah'ın lütfuna mazhar olmuştur.

Varak 5

Böyle güzel vasıflara haiz bir vezir görülmemiştir. Dini fesatlardan korumuş, Allah için cihat yapmıştır. Bütün âlimlerin mercii, büyük makam sahibi, vezirlerin güneşi ve ayı vekillerin ve sadrazamların medarı iftiharıdır. Din kurallarını yayıp, sancağı dalgalandırarak Allah'ın sevgisine mazhar olmuştur. “*Muhakkak ki Allah adaleti ve iyiliği emreder*” (Nahl Sûresi 90. Ayet) ayetin manasını örnek alan Murad Paşa, Allah dilediğini ve istediğini kolaylaştırın.

“*Kim ki geceyi bir örtü yapıp dinlenme, gündüzü çalışma zamanı yapar*” Murad Paşa bu ayete göre çalışarak devletini daim kılmış ve yüceltmıştır. İslam halkı kendisinin uzun hükmünden faydalansın ve Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin hürmetiyle musibetleri defetsin.

Varak 6

Yıllarca, nehirler aktıkça, Allah'ı tesbih ettikçe Allah musibetlerden korumuş bayrağını ve sancağının dalgalanmasında yardım etmiş ve çeşitli nimetleriyle donatmıştır. Yüce Allah Âlim'dir, Kadir'dir, Semi'dir, Basar'dir. Murad Paşa kılıcıyla tüm başkaldıranları yenerek emrine itaat ettirmiştir.

Murad Paşa Tescil mütevellisi olan Hasan Ağa ibni Abdulmennan'ın huzurunda ikrar ve itiraf ederek vakfettiklerini vakıf ve habs etti.

Varak 7

Hayır, hasenat sahibi vâkıf hazretleri Murad Paşa, kendi öz ve helal malından İstanbul'da Camcı Ali Mahallesi'nde bir taraftan merhume Şah Sultan Vakfi'na, bir

taraftan Dizdarzâde Vakfı'na, bir taraftan Mahmud Bey bin Mustafa Bey mülküne ve diğer bir taraftan Abdülbaki Bey bin Mustafa Paşa mülkü ile umumi yol ile sınırlı, üç taraftan duvarlarla çevrili ve içinde üç kısımdan oluşan evlerin bulunduğu yerin tamamını vakfetmiştir.

Birinci kısım; altta tuğla döşemeli dehliz ve kapısı bu dehlizde açılan, kapıcılara ait küçük bir oda, üstte kapıları dehlize açılan birbirine bitişik iki oda, kuzeyinde geniş bir ahır, ahır üstünde birbirine bitişik altı oda ile uzunlamasına, tuğla döşeli bir harici dehliz vardır.

Varak 8

Alt katta geniş bir mutfakla bir oda, diğer bir üst katta üç oda ve bu odaların altında dolapla çekilen su kuyusu ve birbirine bitişik tuvaletler vardır. Güney tarafında on dört odanın yedisi üstte, yedisi alttadır ve tek çatı altında iki fırını vardır. Ve büyük bir ahır ve üstünde on beş oda vardır. Ve geniş bir ahır üstünde on bir oda vardır. Bu adı geçen yerler arasında boş arsalar vardır.

İkincisi kısımda; Divanhâne diye bilinen geniş bir yer vardır ve bu yerin önünde gelen misafirlerin hayvanlarının kalması için hazırlanmış taş döşeli yer vardır. Merdiven altında bir çeşme ve merdiven arkasında boş arazi vardır. Merdiven altında kiler diye bilinen bir büyük oda ve helva pişirmek için mutfak vardır. Üstte iç tarafı çevrili dehlize açılan bir kapı ve dört oda vardır altında mutfağa ulaştıran bir yol vardır.

Varak 9

Diğer bir kapıdan uzunlamasına olan dehliz vardır ki bunun bir tarafında içinde iki küçük odası olan büyük bir oda, üstte hazine diye bilinen bir yer ile tuvalet vardır. Diğer tarafında büyük bir oda ve içinde iç kiler diye bilinen büyük bir oda vardır. Bunların üzerinde hazine diye bilinen bir oda vardır. Kuzey tarafında üst katta iki oda ve bunların alt katında diğer iki oda ile altında bir hamam vardır. Ve bunların dışında abdesthane ile tuvalet vardır. İki kapı arasında arz odası diye bilinen büyük bir oda vardır ve buranın iki kapısı vardır. Birisi birinci dehlize açılır, diğeri uzunlamasına olan diğer dehlize açılır ki bu dehliz diğer dehlizle birleşir. Diğer büyük bir oda ki birçok küçük odaları kapsar. Ve yine altında ve üstünde çalışan gençlerin oturması için yerler vardır. Bunların hepsine dehlize açılan bir kapıdan girilir.

Varak 10

Abdesthanede bir çeşme vardır. Bu adı geçen yerlerin altında odun konması, hizmetlilerin kalması, elbiselerin yıkanması için çamaşırhane, diğer ihtiyaçlar için çeşitli yerler, çeşme ve tuvalet vardır.

Üçüncü kısım; altta hassa odaları diye bilinen dört oda ve bunun üstünde bir kasr vardır. Diğer tarafta üstte dört oda altında mutfak ve kileri vardır. Bunların yanında hamam, çeşme ve tuvaletler ile meyveli meyvesiz, ağaçlı bahçesi vardır.

Vâkif, bu vakfettiklerini müstemilat ve eklentileriyle, tüm menfaatleriyle İslam hukukuna göre vakfetmiştir. Allah vakfedenin hayrat ve hasenatını kabul etsin. Devletini ve vakfını sonsuza kadar daim etsin.

Varak 11

Vâkif hazretleri, vakfettiği bu yerde oturma hakkını önce eşi Bostanoğlu lakabıyla meşhur olan Mustafa Efendi'nin kızı Safiye Hatun'a vermiştir. Safiye Hatun'dan sonra öz çocuklarına ve öz çocuklarından sonra çocuklarının çocuklarına ve bundan sonra çocuklarının çocuklarının çocuklarına ve daha sonra erkek ve kız çocuklarına, nesilden nesile, (Allah Korusun) nesilleri kesilinceye kadar bu yerde oturmalarını şart etmiştir.

Eğer nesilleri kesilir, kimse kalmaz ise bu yer Medine-i Münevvere Vakıf'larına ilhak edilmesini şart koşturmuştur. Bu vakfa mütevellî olan kimse bu yeri kiraya verip elde edilen kiranın her yıl Medine-i Münevvere fukarasına gönderilmesini şart etmiştir. Salât ve selam Medine-i Münevvere'de oturanın üzerine olsun.

Varak 12

Vâkif; mütevellinin, hâkimin bilgisi dışında bu yeri kiraya vermemesini şart etmiştir. Vâkif, bu yerin üç seneden fazla kiraya verilmemesini de şart koşturmuştur. Söz konusu ev zamanla tamir ve onarıma ihtiyaç duyulduğu zaman Medine Vakıf'larına geçmeden önce oturma hakkı olan kişi tarafından tamir ettirecektir. Medine Vakıf'larına geçtikten sonra elde edilen kiradan tamir ve onarımı yapılacaktır. Eğer tamir ve onarım

bir senelik kira parasına denk gelirse ne âlâ, eğer o seneden artan olursa Medine fukarasına gönderilecektir. Bu tamir ve onarım yine kadı bilgisi dâhilinde olacaktır.

Bu vakfın hasbi tevliyeti önce kendisine, sonra evlatlarından oturma hakkına müstahak olanlardır. Allah sonsuza kadar nesillerinin kesilmesinden korusun.

Varak 13

Vâkîf, bu vakfa dindar ve dürüst olan bir mütevellinin hâkim tarafından atanmasını şart etmiştir.

Vâkîf, vakfın şartlarının değiştirilmesinde, hayatta oldukça kendisine ait olmasını, vefatından sonra ise bu şartların kıyamete kadar korunmasını şart koşturmuştur.

Eğer bu vakfın elde edilen gelirlerini Medine fukaralarına herhangi bir şekilde (Allah korusun) ulaştırılamazsa, o vakit İstanbul'daki fakirlere sarf edilmesini istemiştir.

Vâkîf, vakıf yaptıktan sonra vakfiyeyi tescil mütevellisi için atadığı mütevelliyeye teslim etmiştir. Oda İslami esaslara göre sahih olarak teslim almıştır.

Varak 14

Ebu Hanife'nin görüşüne göre vakfın feshi mümkün olduğundan tekrar mülküne döndürülmesi istenmiş, ancak mütevellî imam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf'un görüşlerine göre vakfın feshi mümkün olmadığından vakıf geçerli olmuştur. Böylece bu vakıf vakfiyenin başındaki imzası bulunan kadı onayı ile sahih ve geçerli olmuştur.

Varak 15

Bu vakfiyeyi hiçbir kimse değiştiremez. Kim değiştirmeye teşebbüs ederse *“Muhakkak Allah'ın gazabına uğrayacaktır yurdu cehennemdir ve orası varılacak ne kötü bir yerdir”* (Enfâl Sûresi, 16. Ayet) ayetin manasına göre olsun.

Kim ki bu vakfiyede geçen şartlara muhalefet ederse Allahü Teâlâ onların tövbesini ve sadakasını kabul etmez ve rahmetine de nail olamaz. Ancak kim bu vakfın devamına ve gelirinin artırılmasına çalışırsa Allahü Teâlâ onların amellerini kabul eder,

Allah onlara ahrette tertemiz helâl içecekler sunar. Ve onları kıyamet günü sevinçle karşılar.

Varak 16

Vâkıfın, ecri ve sevabı Rabbine aittir. “*Vasiyeti duyduktan sonra değiştiren olursa şüphe yok ki bu işin vebali ancak değiştirenedir muhakkak ki Allah her şeyi duyar ve bilir*” (Bakara Sûresi 181. Ayet).

Bu vakfiye, Hicri 20 Muharrem 1018 yılında yazılmıştır. Salât ve selamın en eftali Peygamberimizin üzerine olsun.

Şahitler:

Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi bin Şeyhü'l-İslam Mehmed Efendi

Anadolu Defterdarı Mustafa Efendi bin Ahmed

Divan-ı âlide Reisülküttab olan Mehmed Efendi bin Şuca Çavuş

Defter-i Hakâni Emîni Ali Efendi bin Derviş

Mukabele hizmetinde memur Bekir Efendi bin Ahmed

Ruznamçe Ahvalinde Memur Ali Efendi ibni Ferhad

Mukataat Ahvalinde Memur Mustafa Efendi ibni Abdulgani

Müteferrika Şeyh Mehmed bin Vezir Mehmed Paşa

Ruznamçe Ahvalinde memur İbrahim Efendi ibni Ferruh Kethüda

Müteferrika Hasan Ağa ibni Abdullah

Mustafa Ağa ibni Abdullah

Yedikule Muhafızı Mustafa Ağa ibni Abdullah

Nebi Çavuş ibni Kemal

İbrahim Çavuş ibni Hasan

Serbevvaban-ı Sadr-ı Azamı Osman Ağa ibni Abdullah

Hüseyin Ağa ibni Abdullah.

Katib-i Uluficiyan-ı Yesar İnaletullah ibni Lütfi.

Mehmed Bey ibni Abdullah

2.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Vakfiye Sureti

Varak 1-a

Aslı gibidir.

Birinci onay: Yazan Haremeyn-i Muhteremeyn Evkaf Müfettişi Fındıkzâde Hafîdî (torunu) İbrahim Halil'dir.

Hamd, o Allah'adır ki; lütuf ve keremi ve rızasıyla ve halis niyetle güzel amellerle infak eden kullarına yol göstermiştir. Allah emir ve yasaklarını yerine getiren kendisinden korkan çokça sadaka veren ve malını bu yolda harcayan mü'minleri mükâfatlandırmıştır.

Ne mutlu sevgi ve rıza haremindedir doğrulukla ve ihlâsla duran kişilere. Bundan amacım; makamına sevgi, rıza ve haremine yakınlaşmadır. Bu sevgi ve rıza makamına sığınanlar, haremi dairesine yakın olanlardır. O'nun haremi dairesine giren emniyettedir. Korku ve hüznün duymazlar. Kim ki sevgi makamına ulaşırsa O'na yakınlığından dolayı yüksek dereceye nail olurlar. "Lillezîne ahsenûl hüsnâ ve zâyâdetun", "*Allah iyilik yapan kullarına kendi cemalini görmelerini vaat etti*". Onları hiç bir saadete benzemeyen saadete müjdeledi. "Cennâtin tecrîmin tahthel enhâr", "*Onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı*". O öyle bir cennet ki gölgeli ve ağaçlıdır. Meyveleri yere yakın ve olgundur. Orada daimi, kalıcı vildanlar ve nurdan bileziklerle süslenmiş huriler vardır. Bunlar yüksek odalarda ve iyi meskenlerde otururlar. Cenab-ı Hak üzerlerine daima rahmetini yağdırır.

"Meseli habbetin enbetet seb'a senâbile fî kulli sunbuletin mietu habbetin", "*Kendisinden yedi başak çıkan ve her başakta yüz tane bulunan bir buğday tanesine benzer*". Halis sevgi ile Allah yolunda mallarını harcayanların, özellikle Mekke-i Mükerreme ile peygamberin komşusu olan fakirlere helal malından sadaka verenlerin ecir ve sevaplarını kat kat artırsın (Sallallâhu aleyhi ve sellem). Allah, hiç kimse yoktur ki vakıf ve iyilik yapan, değerli helal malından iyilik yolunda harcayan kişilerin sevaplarını kat kat artırmassın.

Allah bütün gayretlerini hayırlı işler için harcayanlara faydalı imaretler yapanlara ve fakirlerin gönüllerini alanlara büyük sevap vermeyi vaat etmiştir. "Ve mâ tukaddimû li enfusikum min hayrin tecidûhu indallâhi huve hayren ve a'zame ecrâ",

"Kendiniz için önceden hayır olarak takdim ettiklerinizi, Allah katında daha hayırlı ve sevapça daha büyük olarak bulacaksınız".

Salât ve selam, peygamber olarak gönderilen Mekke'de doğup, Medine'de batan şan ve şeref sahibi ve Haremeyni Şerifeyn'in nuru olan Resûl-i Ekrem'in üzerine olsun. O hiç batmayacak yüksekteki güneş veya ay gibidir. Dünya, onun gönderilmesiyle şereflenmiştir. Doğu ve batının güneşidir. İki kıblenin imamıdır. İnsin ve cinin resûlüdür. Kur'an-ı Kerim ile cehalet ve dalalet içerisinde bulunan tüm insanlara gönderildi. Yeryüzünü, hidayet yağmuruyla canlandırdı. Böylelikle yeryüzü hidayet nuruyla yeşerdi. "Kad tebeyyener ruşdü minel ğayy", "Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır". İman ağacının kökleri güzeldir, büyümesi de güzeldir. Kökü yerin derinliklerinde sabit dalları ise göğe doğru yükselmiş bir ağaç gibidir. Bu açıklamalardan kastım; ümmetini cennetle müjdeleyen, cehennemden sakındıran, onları aydınlatan, mesajını en açık ve tesirli bir şekilde ulaştıran ve sağlam hükümlerini tebliğ eden Resûl-i Erkem'dir.

Varak 1-b

İkinci onay: Murad Paşa beldelerin en şerefli olan Haremeyn Şerifeyn (Mekke-Medine) fakirleri için vakıf yapmıştır. Ben; gani olan Allah'a muhtaç aciz kul, en temiz memleket olan, (Afet ve musibetlerden korunsun) Dimeşk/Şam'da Kadı Seyyid Muhammed Reşid, Muhammed el-Hüseyni. Bu vakfın Aziz ve Vehhab olan Allahü Teâlâ'dan ecir ve sevap umarak vakıf hakkında içtihat âlimleri arasında cereyan eden ihtilafları bilerek, sahih ve lüzumuna, husus ve umumuna hükmettim. Ve böylece hepsi sahih olmuştur. Allah insanların perçin ve ayaklarından tutulduğu o günde lütuf ve keremiyle bağışlasın.

Üçüncü onay: Ben, samed olan Allah'ın affına muhtaç Anadolu Kazaskeri Ahmed oğlu Kemaleddin Muhammed. Vezir-i Azam ve müşir-i Efham Mu ad Paşa Haremeyn Muhteremeyn'in fakirleri için vakıf yapmış olduğu vakfiyeyi Hanefi imamlarının sözlerine göre kabul edip, imzalayarak yürürlüğe koydum. Allah günahlarını affetsin.

Dördüncü onay: Ben, âcizane Rumeli Kazaskeri Zekeriya oğlu Yahya. Bu vakfın asıl ve furunu inceledim. Nakledilene uygun buldum. Kabul edip imzaladım. Allah günahlarını affetsin.

Ben, bunu yazan âcizane Saadeddin. Bu vakıf tesciliyle güvene layık olarak yasallık kazanmıştır. Günahları bağışlansın.

Sadede gelince; bu vakıf kıyamet gününe kadar uzanan ülfet dalları gibi hayır ve hasenat meyvelerini versin. Vezirlerin kutbu, vezirlerin büyüğü, devletin kumandanı ve zamanın ileri gelenlerinden, Osmanoğulları hanedanından Arap ve Acem'lerin meliki, hakanı, büyük sultan, dönemin vezirlerinden, doğunun ve batının ve Haremeyn-i Şerifeyn sultanı, saltanatın varisi, sultanların medar-ı iftiharına haiz Sultan ibn Sultan Ahmed Han bin Sultan Muhammed Han bin Sultan Murad Han'ın Allah yükselen saltanatını daim kılsın. Yüce hilafetini ebedi kılsın.

Varak 2-a

Vezirlerinden Vezir-i Azam Müşir-i Efham, İslam'ın ve Müslümanların yardımcısı, devletin ve dinin destekçisi, saltanatın güvencesi, yüce devletin gözdesi, milletin ve melikin ve reayanın yardımcısı, Mücahit, Gazi, Vezir, Allah'ın inayetine haiz, Abdurrahman oğlu Murad Paşa Hazretleri'dir. Allahü Teâlâ devletini ve saadetini daim kılsın.

Allah kendisine, kendi yolunda malını yoksul ve miskinlere infak etmeyi sevdirdi. O'da adalet sancağını tüm beldelerde dalgalandırdı. Halk arasında İslam'ın yasalarını, uygulayarak zulmü kaldırdı. Kendisine bazen Şam'daki bazen Yemen'deki kabile ve aşiretlerin yönetimi verildi. O'da tebaasını en güzel bir şekilde idare etti, halkı adaletle korudu, zalime fırsat vermedi. Orada adaleti yaydı, ülkeyi düşmanlardan korudu. Şam/Dimeşk'de en iyi bir şekilde hüküm sürdü. İyilik ve cömertlik yaparak fakirlere çokça infak ederek mutlu oldu. Dünya ve ahiret saadeti için, dünya ve ahretin efendisinin ruhaniyetinden feyiz alarak Haremeyn-i Şerifeyn'e de vakıflar yaptı. Mekke ve Medine sakinlerine, Resûl-i Ekrem'in komşularına ikram ve izzet etmekle muvaffak olundu.

Şam/Dimeşk'de sağlam temeller üzerine bir çarşı yaptırıp, muhtaç olan Haremeyn-i Şerifeyn fukarasına vakfetti. Sultan, Rumeli'de çıkan fitneyi bastırmak, başkaldıranların kökünü kazımak için Rumeli'ye görevlendirildi. Allah'ın izni ve kudretiyle onları hezimete uğrattı ve topluluklarını dağıttı. Umutlarını kesti, kesici kılıçlarıyla yeryüzünden varlıklarını temizledi. Halk, onların şerlerinden kurtuldu. Perşembe günü büyük bir kalabalıkla sağ salim ve ganimetle İstanbul'a döndü. Allah'a

sonsuz hamd olsun. Bütün bunlar O'nun güzel idaresi, halis niyeti ve yüce gayretleriyle gerçekleşmiştir.

Varak 2-b

Zafer ve fetih nimetlerini, Enbiya ve Resûller feyziyle elde ettiğini müşâhede etti. En yüksek makam ve mevkileri elde etmesini, Mekke ve Medine halkını sevip onlara bol sadakalar vermesinden kaynaklandığına inandı. Haremeyn halkına ikram ve izzette bulundu. Salâvat-ı Şerifeler getirerek sadakalar ihsan ederdi. Haremeyn fukarasına Şam'da emirken aşağıda detayı gelecek olan çarşığı vakfetti. Cenab-ı Hak'ın kendisine verdiği nimetlerin şükranesi olarak riyadan uzak halis niyetle Allah'ın kendisine ihsan ettiği mal ve mülkünden olan temeli sağlam ve güzel yapılı bedesteni, Allah ve Resûl'ünün rızasını kazanmak için vakfetti. Yeni vakfının tescilini ve vasıflarını ve hudutlarını belirledi. Bundan önce kurduğu vakfa ait vakfiyeyi ve bu yeni vakfiye ile birlikte aynı vakıf defterine kaydını eksiksiz tastamam deftere tescili yaptırdı. Bu vakfiyeler dünya durdukça kalacaktır.

Dimeşk'de yeni vakfına gelince o da şudur. Babu'l-Berid (Postahane Kapısı) Çarşısı'nda kendi adıyla bilinen temeli sağlam elli üç dükkânı ihtiva eden bedestenin tamamıdır. Bunların her birinin üzerinde en iyi şekilde taştan yapılmış kabu (tonozla) ile her birinin başında kavs (kemerle) bağlıdır.

Ve yine en iyi şekilde yapılmış sekiz küçük dükkân vardır. Bazı dükkânların üzerinde tüccarların değerli mallarını ve edevatının korunması için koydukları mahzen (depolar) bulunmaktadır. Ve bu depolara, dükkânların içinde bulunan ahşap merdivenle çıkılmaktadır.

Ve yine bedesten şeyhine tayin edilen dükkânın içinden merdivenle çıkılan haznedeki üst kata sağlam merdivenle çıkılan diğer bir hazne (depo) vardır. Bedestende bulunan bu dükkân ve depolar dörtkenar olarak sıralanmıştır ve buranın sahası döşelidir. Ortasında ise selsebili andıran bir fiskiyesi vardır. Bu fiskiyenin havuzunun suyu nehirden gelmektedir. Nehirden gelen suyun içme hakkı daha sonra açıklanacaktır.

Bu bedestende bulunan elli üç dükkândan; on bir tanesi güney kenardadır ve bu dükkânların dokuzunun üzerinde dokuz adet depo bulunmaktadır ve onuncusu da

açıklaması geçen bedesten şeyhine tahsis edilen dükkân ki altlı üstlü iki hazneyi ihtiva eder.

On yedisi ise doğu kenarındadır. İki bedestenin doğu kapısına bitişiktir ki bu kapı Derviş Paşa Çarşısı'na çıkar.

On dört dükkân ise kuzey kapısından başlayarak batı kapı hizasında bulunan el-idade (sütun-kol bağı) de son bulur. Doğu tarafında altı depo vardır.

Kuzey kenarında on iki dükkân ve sekiz depo vardır. Bunlardan biri doğu kapısında küçük bir dükkân ki bunun güneyinde de küçük bir dükkân vardır. Bedestenin kuzey kapısında birbirine bitişik iki dükkân vardır ki bu dükkânlar vâkıfın eski vakfi olan birinci bedestene ulaştırır.

On sekiz dükkân batı tarafındadır ve bunların üzerinde on altı depo vardır. Batı tarafındaki depoların her birinde sağlam şekilde yapılmış bedestenin avlusuna bakan demir pencereler vardır. Batı tarafında bulunan dükkânların birinde iki depo vardır. Birincisi dükkân üzerinde, ikincisi batı kapı üzerindedir. Batı kapısının güney tarafında iki küçük dükkân vardır. Bu dükkân ve depoların detayları daha sonra açıklanacaktır.

Bu bedesten binasının gezegenlere benzeyen ve kartal tepesini andıran dokuz kubbesi vardır. Bu dokuz kubbenin yedisi büyüktür ve her birinde üste demir parmaklıklı ufak delik ile ay şeklinde camlı pencereler mevcuttur. Bu demir parmaklıklı ufak delik sayısı on iki tanedir. Bunlar yıldıza benzetilir. Ay şeklinde pencerelerin sayısı ise on iki adettir. Bunların hepsi karanlığı aydınlatması içindir. Bu dokuz kubbenin ikisi küçüktür. Her birinde yeni bedestenin dâhiline bakan demir parmaklı üçer pencere vardır. Ay şeklinde ışığın girmesi için şeffaf ve saf camdan pencereleri vardır.

Bu kubbeler dört tarafı etras (kalkanlar) şekli üzerine kurulmuştur. Bu da sağlam temelleri ihtiva etmektedir ve her türs (kalkan) siyah ve beyaz yontulmuş taşlardan yapılmıştır. Bu taşlar o kadar ihtişamlıdır ki görenleri hayran bırakır. Beyazı parlak, siyahı güzel siyah göz gibidir. Bu siyah ve beyaz taşların miktarları ve büyüklükleri eşit ve çok iyi bir şekilde yapılmıştır.

Siyah beyazından seçilir. Bunlar hindaz (hendaz) taşları üzerine düzenli olarak konmuştur. Ve bu taşları el-belka ile giydirilmiştir. Bu daha da güzellik vermiştir. Kalkanların sayısı yirmi dördtür. Temelleri sağlam ve etrasları büyük sert kusiy (taş

kemerler veya yay) üzerine yapılmıştır. Üzerine miktarları eşit yontulmuş yumuşak taşlarla inşa edilmiştir. Her taşın uzunluğu bir arşın ve üçte bir arşındır.

Kavs (kemer) sayısı sekizdir. Her kemer felek dairesinin yarısına benzer. Kubbeleri taşıyan sekiz akvasın (yaylar veya kemerler) altında on beş idade (sütun) vardır ki bunlar usta ellerle yapılmıştır.

Dört tarafında kırk bir tane küçük sütun vardır ki bunlar eşit şekilde yontulmuş hindaz taşlarının üstündedir. Bunlar dükkânların aralarını ayırmak içindir. Bu kubbelere, mahzenler ve dükkânlar tüm güzellikleri toplayarak yapılmıştır. İçten ve dıştan dam ve tavan mükellese (kireç) ve kıyılmış kendir ile sıvalıdır. Bu binanın sahasının (küçük alan) dört tarafı dükkânlarla çevrilidir. Ve bâhâsı (büyük alanı) parlatılması için kasımlil (kül) ile kireç karıştırılarak aynı ölçüdeki Keles taşı ile düzgün bir şekilde döşelidir. Fıskiye'nin dışındaki alan ise parlak mermerlerle döşelidir.

Nehir kenarında yontularak inşa edilmiş yuvarlak oyuk taş nehir kanalından bir buçuk parmak su miktarı su akıtılır. Bu su, eskiden İbni Cevheriye mensup evin karşısında bulunan binadaki tali'aya (su taksim edilen yere), sonra Dimeşk'te Şeyh Amud Mahallesi'nde, Yayabaşı Yusuf'un Nemrik diye bilinen tali'asına, sonra mescide yakın eski Murad Paşa Hamamı'na bitişik tali'aya, sonra Ahmed Paşa'nın evindeki tali'aya, sonra Kattan Musa diye bilinen Haremeyn Şerifeyn Hanı'na bitişik Melik Said Nurettin Şehit Mahallesi'ndeki çıkmaz sokaktaki eski tali'aya ve buradan da havuza dökülür.

Bedestenin dört kapısı vardır. Kapının kanatları büyük çivilerle demir saçlarla kaplıdır. Bunlar yıllar geçse de değişmez ve çürümez.

Varak 3-a

Hayvanların girmemesi için buralara zincirler konmuştur. Bu kapıların çevresi en güzel mimari sanatla, sarı taşlar, yazılar ve mermerden yapılmıştır.

Bu kapılardan biri doğu tarafında olup, Derviş Paşa Çarşısı'na açılır. Batı tarafında iki kapı ise sokağa açılır bu sokak ise Nurettin Şehit Yolu'na ulaştırır.

Dördüncü kapı ise kuzeydeki vâkıfın vakfindan olan eski bedestene açılır ki bu bedesten, Sipahiye Çarşısı'na dönüştürülmüştür.

Dükkânların mincur ağacından süslenmiş çok güçlü ve sağlam tırabzanları vardır. Her dükkânın kumaş ve eşyalarını koymak ve elbiseleri asmak için askı ve rafları vardır.

Batı kapısının yakınında, eski bedestene giden yolda tonoz kemerler üzerinde kubbeli altı dükkân bulunmaktadır. Bunların her birinde birer oda vardır. Bunların birisi kible tarafında beşi ise kuzey taraftadır. Her birinde güzel kokulu ahşap askılıklar vardır.

Yeni bedestenin dışında dokuz dükkân vardır ki bu dükkânlar yontulmuş taşla bağlanmış taş kemerler üzerindedir. Bu dükkânların sağlam şekilde yapılmış rafları vardır.

Batı dükkânların arka tarafından dışta bulunan bir kapıdan taş merdivenle mahzene ulaşılır. Burada bulunan taş merdivenlerle, gece bekçilerinin kaldığı üst kata çıkılır. Kuzey tarafındaki kata taş merdivenle, ikincide bekçinin bekçi evine çıkılır.

Birinci bedestenin detayları, bulunduğu yerin vasıfları ve beyan olunacak hudutları; güney tarafından Merhum Hoca Musa bin el-Kattan'ın Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı olan üstü kapalı çarşıya, doğu tarafından Derviş Paşa Çarşısı, Haremeyn Vakfı olan han, Muhzırlar Reisi Merhum Muhammed Ağa bin Abdullah ile Seyyid el-Laciverdi'ye mensup Haremeyn vakfından olan kahvehaneye, kuzey tarafından Kattan oğluna mensup Haremeyn-i Şerifeyn Vakıf Hanı ile adı geçen Seyyid el-Laciverdi'nin Haremeyn Vakıf Kahvehanesi'ne, eski bedesten yolundan daha önce anlatılan ona ulaşan kapıya, batı tarafından iki kapılı bulunan sokağa çıkan yol ile sınırlıdır.

Bu bedestenin yapıldığı yerin bir kısmı vezirin vakfının mülkü olup, bir kısmını Mağribli Hacı Mansur bin Mübarek'ten, Koçkaroğlu Ahmed oğlu eş-Şehabi'nin kızı Fatma'dan, Necmettin ed-Dafi kızı Neccar adıyla bilinen teyzesinden, Hacı Muhammed oğlu Amr'dan, Halepli Bedreddin'in kızı Zahide'den ve onun dört kız kardeşleri olan Ayşe, Mekkiye, Hatice ve ed-Düheyne oğlu Hacı Şahabeddin kızları Bedre'den, el-Halili Ahmed oğlu Hayreddin'den ve Süleymaniye Vakıfları tahsildarı Ahmed Ağa'dan, 8 Muharrem 1017 H. tarihli şer'i hüccet gereğince o dönemin Dimeşk kadısı olan Ali oğlu Kadı İbrahim tarafından imzalanıp, onaylanarak satın almıştır. Salât ve selam hicret sahibi olan Resûl-ı Ekrem'in üzerine olsun.

Ve bir kısmını da Haremeyn Vakıfları mütevellisi olan Veli oğlu Mahmud Bey'den kiralamıştır. Kiralanan yerlerin bir kısmının hududu; güneyden Haremeyn Han'ı, kahvehane ve Derviş Paşa Camii Vakfı, doğudan Derviş Paşa Çarşısı ile yeni üstü kapalı çarşının ahır arazisi ile Haremeyn Vakıfları arazi, kuzeyden yeni Haremeyn üstü kapalı çarşısı, batıdan yol ile sınırlıdır. Bunlar şer'i hüccet gereği yıllık olarak 2420 Osmanlı dirhemine kira ve mukata'a usulüyle bağlanmıştır. Bu paranın 1210 dirhemi binaların ayakta durduğu sürece Dimeşk'te Haremeyn Vakıfları mütevellisine verilecektir. Vâkıf mukata'a kiralarının diğer masraflardan önce ödenmesini şart etmiştir.

Dimeşk Mahkemesi'nin ve Haremeyn mütevellisinin izniyle vâkıfın yaptırdığı Seyyid Asrun'a mensup türbe karşısında eski Takyeciler (Takkeçiler) Çarşısı başında alt mahzenleri üzerine yapılan otuz iki adet imaret depolarının tamamını Haremeyn fukarasına vakfetmiştir.

Bu mahzenler ve imaret depolarının bulunduğu yer olan üstü kapalı çarşının sınırları ise şöyledir. Güneyden yola, doğudan dahleye, kuzeyden Busrevi oğulları harabesi ile Bidmer oğlu evine ve batıdan yolla son bulur. Bu vakfettikleri hudut ve hukuklarıyla ve tüm müştemilatıyla bu yeni vakfiyesinde yazılısın yazılmasın tamamı kıyamete kadar vakıftır.

Murad Paşa'nın eski vakfının detayına gelince; bu vakfiye Sultan Mehmed zamanında 28 Zilkade 1003 H. tarihinde Dimeşk kadısı Hasan oğlu Muhammed Efendi imzası, Nesebi'nin Bostan oğlu diye bilinen Muhammed Efendi'nin imzasıyla ve Rumeli Kazaskeri olan Ahmed oğlu Muhammed Efendi'nin onayı ve imzası ile mahkemece tescil edildikten sonra yürürlüğe girmiştir.

Vâkıf Murad Paşa, Emevi Camisi yakınında ve batıdan Babü'l Berid kapısına yakın Rumlar Takyecileri (Takkeçiler) diye bilinen çarşıda bulunan kırk yedi adet dükkânın tamamını vakfetmiştir.

Bu dükkânların detayları şöyledir; iki tanesi güneydedir ve bunlar hanın kapısı olmuştur. Güneyde bulunan dokuz dükkânın beşi han kapısının doğusundadır, dördü ise kapının batısındadır. Doğudan Babü'l Berid kapısındaki dükkânlar, kuzeyden çarşı ve buraya açılıp kapanan kapı, batıdan yolla sınırlıdır.

Varak 3-b

Kuzeyde ise dokuz dükkân vardır. Aslında 10 dükkân olup bir tanesi kahvehane kapısına dönüşmüştür. Bu dokuz dükkânın sınırları, güneyden çarşı ve buraya açılıp kapanan kapı, doğudan Babü'l Berid Çarşısı, kuzeyden kahvehane, batıdan çarşı ile vâkıfın yukarıdaki inşa ettiği dükkânlarla sınırlıdır.

Vakfettiği dükkânlardan on beş tanesi doğu tarafındadır. Aslında bunlar on dört dükkân olup daha sonra inşaat esnasında bir dükkân ilave olmuştur.

Bu on beş dükkânların sınırları, güneyden çarşı, doğudan Busravi'nin evi ile Ni'me oğlu evi ve Haremeyn-i Şerifeyn Vakfı olan el-Asruniye üstü kapalı çarşı, kuzeyden Asruniye üstü kapalı çarşısının kapısı ile Haremeyn-i Şerifeyn dükkânları ve batıdan çarşı ve buraya açılıp kapanan kapı ile sınırlıdır.

On dört dükkân da batı tarafındadır. Bunların sınırları güney tarafından yol, doğudan ve kuzeyden çarşı, batıdan ed-Divan evi, Zahlek oğlu evi ve Zülfikar diye bilinen Ali Çavuşun evi ile Seyyidi Asrun Türbesi ile sınırlıdır.

Bütün bu dükkânlar temelden başa kadar yeni alet ve edevat ile inşa edilmiştir.

Vâkıf; bu yeri yetki sahibinden kiralayıp, üzerine bina yapılmasının daha faydalı olacağından dolayı şer'i temessük gereği mülk edinmiştir.

Yedi dükkânın dörtte bir hissesi ile güneyde mum satmak için hazırlanan Kâmilü'l-basta, kuzeyden Kâmilü'l-basta ile Hudari (sebze) dükkânını Mezlekoğlu Hoca Şemseddin Muhammed Vakfı'nın mütevellisinden 19 Ramazan 1002 H. tarihinde Hanefi Hâkimi olan Abdürrahim oğlu Ahmed Çelebi tarafından onaylanan şer'i senet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Dimeşk'te Şafi kadısı Canbekoğlu Abdullah Muhammed onaylı kira hücceti gereğince her yıl on sekiz sultani ve otuz gümüş mukata'a ücreti (zemin ücreti) olarak Hoca Şemseddin Muhammed Vakfı'na verilecektir.

Ve yine yedi dükkânın dörtte bir hissesi ile İbade oğulları Vakfı mütevellisinden satın alınan doğu taraftaki pamuk satmak için dükkânın tamamını, 7 Rebiu'l-evvel 1003

tarihinde eski Dimeşk'de Hanefî kadısı Muhibbiddin tarafından onaylı şer'i senet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı tarafından onaylı kira hücceti gereğince her yıl sekiz yüz otuz gümüş mukata'a ücreti olarak İbade oğulları Vakfı'na verilecektir.

Ve yine yedi dükkânın yarı hissesi Dimeşk Salihîye'de Yeni Cami vakıfları mütevellisinden 16 Ramazan 1002 tarihinde Hanefî kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i senet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl sekiz yüz kırk Osmanlı gümüşü mukata'a ücreti olarak Yeni Camii Vakfı'na verilecektir.

Ve yine güneydeki iki dükkân, kuzeydeki bir dükkânın tamamı, diğer dükkânın bir bölü dördünü, diğer dükkânın üçte ikisini, diğer bir dükkânın yarısını, güney taraftaki diğer bir dükkânın yarısı ile dörtte bir hissesini, Şeyh Muhyiddin el-Maariği Vakfı mütevellisinden 11 Ramazan 1002 tarihinde Hanefî Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i senet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine bir dükkânın yarısı ve dörtte biri hissesi ile güney tarafta olan diğer bir dükkânın dörtte biri hissesinin tamamını, Hamravi mirasçılarında 19 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine güney tarafında bulunan dükkânın diğer rubu' hissesi el-Kadiriye Vakfı mütevellisinden 19 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl yirmi beş gümüşü mukata'a ücreti olarak el-Kadiriye Vakfı'na verilecektir.

Ve yine kuzey tarafta bulunan dükkânın dörtte biri hissesini, Aclan oğlu Seyyid Şehabeddin Vakfı'ndan 10 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl elli gümüşü mukata'a ücreti olarak Aclan oğlu Seyyid Şehabeddin Vakfı'na verilecektir.

Ve yine güneyde bulunan dükkânın üçte biri hissesini, Malikiyye Vakfi'ndan 12 Ramazan 1003 tarihinde Şafi kadısı tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl kırk gümüşü mukata'a ücreti olarak Malikiyye Vakfi'na verilecektir.

Ve yine kuzeyde bulunan dükkânın yarısı ve dörtte birini hissesi ile güneyde bulunan dükkânın dörtte bir hissesini en-Naimi oğlu Şeyh Muhyiddin Vakfi'ndan 19 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl doksan altı gümüşü mukata'a ücreti olarak en-Naimi oğlu Şeyh Muhyiddin Vakfi'na verilecektir.

Ve yine kuzeyde ve güneyde bulunan dükkânların dörtte birer hissesini Şeyh Zeyneddin Abdulhadi vakfından 24 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı, şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Varak 4-a

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl kırk sekiz gümüşü mukata'a ücreti olarak Şeyh Zeyneddin Abdulhadi Vakfi'na verilecektir.

Ve yine kuzeyde bulunan dükkânın on sekiz hissesi ile üçte iki hissesini İsa el-Kari Vakfi ile el-Bekri oğullarından 19 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine adı geçen dükkânın kalan beş hissesi ile üçte bir hissesini, Ahmed oğlu Terzi Nureddin'den 12 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine kuzeyde bulunan dükkânın yarım hissesini, Eyüp oğlu Ahmed oğlu Cemaleddin'den 17 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine adı geçen dükkânın dörtte bir hissesini, Cafer oğlu İbrahim Bey mirasçılarında 11 Şevval 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine kuzeyde bulunan iki dükkânın yirmi kırat hissesini, Kadı Keferkene oğlu Hoca Cemaleddin Vakfı'ndan 3 Muharrem 1003 tarihinde şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı 10 Zilhicce 1002 tarihinde kira hücceti gereğince her yıl yedi yüz elli gümüşten otuzunu es-Subey Vakfı'na geri kalanını el-Maariki Vakfı'na mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine güneyde bulunan bir dükkânın dörtte bir hissesi ile diğer güneyde bulunan dükkânın yarı hissesini, Mahmud ed Divan oğlu Ahmed'den 16 Ramazan 1002 tarihinde Hanefi Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine güneyde bulunan bir dükkânın hissesini, Şaban oğlu Kadı Şahabeddin Ahmed Vakfı'ndan 5 Ramazan 1003 tarihinde Dimeşk Maliki Kadısı Hattaboğlu Kemaleddin Muhammed tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine altısı doğuda, üçü kuzeyde bulunan dokuz dükkân yerinin tamamını, Şeyh Muhyiddin el-Maariki Vakfı'ndan 10 Zilhicce 1002 tarihinde Hanefi Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı 3 Muharrem 1003 tarihinde kira hücceti gereğince her yıl iki yüz gümüşü Şeyh Muhyiddin el-Maariki Vakfı'na mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine geri kalan dört kırat hisseyi, Şebir oğlu Şemseddin oğlu Takiyüddin'den 28 Ramazan 1002 tarihinde Hanefi Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihte kira hücceti gereğince her yıl yüz kırk dört gümüşü Şebir oğlu Şemseddin oğlu Takiyüddin'emukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine kuzeyde bulunan dükkân yerinin tamamını, Abluk kızı Ayşe'den 10 Ramazan 1002 tarihinde Hanefî Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine batıda bulunan dükkân yerinin tamamını, Abdullah oğlu Rıdvan'dan 12 Muharrem 1003 tarihinde Hanefî Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine Seyyidi Asrun civarında güneyde bulunan üç dükkân yerinin tamamını, Hüseyin Kızı Hatice Vakfı mütevellisinden 25 Muharrem 1003 tarihinde Hanefî Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihte kira hücceti gereğince her yıl on altı buçuk sultanıyı Hüseyin Kızı Hatice Vakfı'na mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine kuzeyde bulunan dükkânın yerinin tamamını, er-Rumi el-Hisari Yusuf oğlu Muhammed'den 14 Ramazan 1002 tarihinde Hanefî Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine kuzeyde bulunan dükkânın yerinin tamamını, Şeyh Bedreddin el-Gazzi Vakfı'ndan 17 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı 19 Ramazan 1002 tarihinde kira hücceti gereğince her yıl yüz kırk dört gümüşü Şeyh Bedreddin el-Gazzi Vakfı'na mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine batıda bulunan dükkânın yerinin tamamını, Abdi et-Tevafi'nin kızları Fatma ve kız kardeşinden 14 Zilhicce 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine batıda bulunan dört adet dükkânın yerinin tamamını, Abdurrezzak oğlu Şahabeddin Vakfı'nın mütevellisinden 13 Zilhicce 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Varak 4-b

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl yüz on iki sultaniyi Abdurrezzak oğlu Şahabeddin Vakfına mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine doğuda bulunan iki dükkânın yerinin tamamını, Dımışık'ta Nakibü'l eşraf Şeyh-ül İslam es-Seyyid Kemaleddin oğlu Seyyid Hüseyin oğlu Seyyid Zeynelabidin'nin Dedesi Vakfi'nin mütevellisinden 10 Zilhicce 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl dokuz Sultani dinarı Zeynelabidin'nin Dedesi Vakfi'na mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine batıda bulunan iki dükkânın yerinin tamamını, el-Hisari Yusuf oğlu Muhammed'den 12 Zilhicce 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine doğuda bulunan dükkân yerinin tamamını, Takiyeddin el-Gurablı'dan 14 Rebiu'l-evvel 1003 tarihinde Hanefi Kadısı Muhibbüddin onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Adı geçen kadı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl üç Sultani dinarı Takiyeddin el-Gurablı'ya mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine doğuda bulunan dükkânın yerinin tamamını, Erremlî Şeyh Celaleddin oğlu Salahaddin'den 7 Ramazan 1003 tarihinde Dımışık'ta Hanefi kadısı İlyas oğlu Yusuf Efendi onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Bütün bu adı geçen dükkânlar temelden başa kadar yeni alet ve edevat ile inşa edilmiştir.

Bu dükkânlar yetki sahiplerine mukata'a ücreti ödenip, şer'i hüccet gereğince satın alınarak yeniden inşa ettirilip, vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Adı geçen çarşıda bulunan 7 Zilkade 1002 tarihinde el-Amberi oğlu Hoca Eminüddin'den satın aldığı kahvehanenin yerinin tamamıdır ki bu kahvehane vâkıf tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Bu kahvehane altı üstlüdür. Altında eyvanlar,

oturulacak sedirler ve Banyas Nehri'nden gelen suyun havuzunu ihtiva eder. Üstünde ise adı geçen çarşıya bakan taş merdivenle çıkılan revaklar vardır.

Ve yine yerin ikinci yarım hissesini İskender Kethüda'nın eşi Abdullah kızı Kamer Hatun Vakfı mütevellisinden 1003 senesinin birinci ayının yedisinde Hanefi kadısı Muhibüddin tarafından onaylanan, kira hücceti gereğince, her gün dört Osmanlı dirhemi ile kiralanmıştır.

Ve yine o yerin tamamını el-Haşişiye Vakıf mütevellisinden 10 Cemaziye'l-ahir 1003 tarihinde Şafi kadısının onayladığı kira hücceti gereğince, her yıl seksen Osmanlı dirhemi ile mukata'a ücreti olarak verilecektir. Bu yer güneyden vâkıfın inşa ettirdiği dükkânların arkası, doğudan Babü'l Berid Çarşısı'nda bulunan dükkânların arkası, kuzeyden Busravi'nin evi ve batıdan vâkıfın inşa ettirdiği çarşı ile Busravi'nin evi ile sınırlıdır.

Ve yine Yeni Han'ın tamamıdır. Burası eskiden Kettani diye adlandırılan üstü kapalı bir çarşı imiş. Bu hanın içinde dairesel şekilde sıralanan birkaç dükkân ile üç mahzen ki bu mahzenler üç köşededir. Ve yine vâkıfın inşa ettirdiği dükkânların ve hanın içindeki dükkânların üzerindeki yedi depoyu ve hanın güney ve batısında on depoyu yeniden inşa ettirerek vakfetmiştir.

Ve yine harabe evlerin bazı yerlerini yetkili kişilerden satın almıştır. Kettani Çarşısı'nın bazı yerlerini ise el-Kal'i oğlu Ahmed ile Zahlek oğlu Hüseyin'den 5 Ramazan 1002 tarihinde satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine bu yerin bazı kısmını ise Müslim oğlu Şemseddin Muhammed oğlu Abdurrahman kızı Fadlu'l Aziz'den 11 Şevval 1002 tarihinde Hanefi kadısı Abdurrahman oğlu Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine bu yerlerin bazı kısmını, Avn oğlu Yahya kızı Fatma'dan 12 Şevval 1002 tarihinde Hanefi kadısı Abdurrahman oğlu Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine bu yerlerin bazı kısmını, Zahlek oğlu Hüseyin'den 14 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine bu yerlerin bazı kısmını, er-Rumi Ali oğlu Hüseyin'den 14 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine bu yerlerin bazı kısmını, Taceddin el-Kal'i oğlu Ahmed'den 14 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Ve yine bu yerlerin bazı kısmını, Meslut Camii Vakfi'nın müezzini olan mütevelliden 17 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl beş Sultani dinarı Meslut Camii Vakfi'na mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine bu yerlerin bazı kısmını el-Ceşişe Vakfi mütevellisinden 8 Ramazan 1002 tarihinde Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl altmış gümüşü Ceşişe Vakfi'na mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine bu yerlerin bazı kısmını el-Ceşişe Vakfi ve Emevi Camisi Vakfi mütevellisinden 7 Ramazan 1002 tarihinde Hanefi Kadısı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir.

Varak 5-a

Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl altı sultani dinarını adı geçen iki vakfa mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine bu yerlerin bazı kısmını eşit olarak Emevi Camisi Vakfi ile ed-Deşişe Vakfi mütevellisinden 12 Ramazan 1003 tarihinde şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir. Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl yüz yirmi gümüşü Emevi Camisi ve Deşişe Vakfına mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine bu yerlerin bazı hisselerini Emevi Camisi Vakfı müezzini olan mütevelliden 3 Muharrem 1003 tarihinde Abdurrahman oğlu Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir. Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl otuz gümüşü Emevi Camisi Vakfı'na mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine bu yerlerin bazı hisselerini Seyyid Muhibbiddin El-Hüseyni'nin Dedesinin Vakfı mütevellisinden 19 Zilkade 1002 tarihinde Abdurrahman oğlu Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir. Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl seksen gümüşü adı geçen vakfa mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Ve yine bu yerlerin bazı hisselerini el-Mağaribe Zaviyesi Vakfı mütevellisinden 11 Ramazan 1002 tarihinde Abdurrahman oğlu Kadı Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vâkıfın vakfına intikal etmiştir. Şafi kadısı onaylı aynı tarihli kira hücceti gereğince her yıl yüz yirmi gümüşü adı geçen vakfa mukata'a ücreti olarak verilecektir.

Zikri geçen hanın sınırlarına gelince; güneyden Zahlek oğlu Hüseyin evi ile Haremeyn-i Şerifeyn'in üstü kapalı çarşısı, Haremeyn-i Şerifeyn vakfı olan kahvehane, doğudan merhum Derviş Paşa'nın vakıf dükkânlarının arkası, burası doğu tarafından Derviş Paşa Vakfı'na ait küçük bir dükkân yeri olup, her ay kırk gümüş parayı vakfın mütevellisine mukata'a ücreti olarak verilecektir.

27 Şevval 1003 tarihli hâkim tarafından imzalı ve merhum Derviş Paşa Vakfı'ndan olan yerin dükkân yapılması halinde her ay diğer mukata'a ücretlerin üzerine on gümüş para verilmesi şart koşmuştur.

Kuzeyden adı geçen çarşı ki burada büyük bir kapı vardır. Batıdan yol ile anılan han ve kahvehane ile sınırlıdır.

Ve yine han ve kahvehaneye kanallarla nehrin kuzeyinden gelen su hissesidir ki; bu su Masiyeti Dermek'e bitişik olan el-Kasımı'den taksim edilen Çiftçi ölçüsünden bir buçuk parmak Seyyidi Amud Mahallesi'nde el-Cevheri oğlu evi karşısında bulunan binadaki tali'aya ve oradan Dimeşk dâhilinde Babü'l-Berid Mahallesi'nde el-Gazzi Mescidi'ne bitişik tali'aya ve oradan Vecihiyye Medresesi kapısında bulunan binadaki

tali'aya, oradan adı geçen hanın batısındaki binadaki tali'aya ulaşılır. Bu su hissesi Dımeşk kadısı Abdurrahman tarafından 10 Şaban 1003 tarihli şer'i hüccet gereğince onaylanmıştır.

Ve yine el-Gazzi Mescidi Vakfı'na bitişik binadaki tali'adaki sudan yarım parmak ölçü su hissesini el-Gazzi Mescidi Vakfı mütevellisinden 19 Şaban 1003 tarihli Şafi kadısı Abdullatif tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince her yıl kırk gümüşe satın alınarak adı geçen vakfa verilecektir.

Ve yine el-Gazzi Hamamı kapısına bitişik tali'aya kanal yoluyla nehirden gelen bir parmak su hissesini, Hazinedar Hacı Hüseyin mirasçılarında 15 Zilkade 1002 tarihli Hanefi kadısı Abdurrahman oğlu Ahmed Çelebi tarafından onaylı şer'i hüccet gereğince satın alınarak vakfa intikal etmiştir.

Vâkıf, bu zikredilenleri tüm müstemilatıyla birlikte kıyamete kadar sahih ve şer'i olarak vakfetti. Dolayısıyla bu vakfin tamamı veya bazısı satılamaz, hibe edilemez, miras olunamaz ve mülk edinilemez.

Vâkıf şöyle şart kıldı ki; Allah hayır ve sadakasını kabul etsin ve nimetini devamlı kılsın.

Vakfa müteveli ve nazır olan kişinin vakfin mevkufatının ayakta kalması ve devam etmesi için her şeyden önce tamir ve onarımına önem verilmesini şart etmiştir.

Bundan sonra mukata'alı arazilerin mukata'a ücretini ve görevlilerin maaşlarının ödenmesini ve bu işlerin nazır, müteveli, cabi (tahsildar) ve kâtip bilgileri dâhilinde yapılmasını şart etmiştir. Salât ve selam Resûl-ü Ekrem üzerine olsun.

Bu harcamalardan sonra kalan gelirin Şam'da her sene tüm Haremeyn-i Şerifeyn fakirleri için kurulan sandığa Mekke ve Medine fakirlerine eşit şekilde verilmek üzere konulmasını şart etmiştir. Allah korusun bu harcamalardan Mekke ve Medine'den birisine yapılamazsa diğerine harcanmasını, şayet ikisine de yapılamazsa herhangi bir yerdeki fakirlere verilmesini ve bunun kıyamete kadar devam etmesini şart etmiştir.

Vâkıf; Emevi Camisi Vakfının nazır olan Mağribli Şeyh Muhammed oğlu Şeyh Şehabeddin Ahmed'in kendi vakfına da nazır, müteveli ve cabi olmasını şart etmiştir. Yaşadığı sürece Allah fazlını ve keremini daim kılsın.

Nezaret ve tevliyet ücreti olarak sekiz dirhem cibayet (tahsildar) ücreti olarak iki dirhem olmak üzere günlük on Osmanlı dirhemi verilmesini, Şeyh Şehabeddin Ahmed'den sonra Haremeyn-i Şerifeyn Vakıfları'na nazır, mütevellî ve cabi olan kişi kendi vakfına da nazır mütevellî ve cabi olmasını şart etti.

Vâkîf, Haremeyn-i Şerifeyn Vakıfları'na katib olan merhum Sinan Efendi oğlu Ahmed Çelebi'nin yaşadığı sürece kendi vakfına da kâtip olmasını ve hizmeti karşılığı günlük dört Osmanlı dirhemi ücret verilmesini,

Vâkîf akarlarının üç yıldan fazla kiraya verilmemesini şart etmiştir.

Varak 5-b

Vâkîfin tahsis ettiği görevler dışında hiçbir görev ihdas edilemez.

Vâkîf Haremeyn-i Şerifeyn'de ikamet eden fukaralar için vakfın gelirinden ayrılan sadaka sandığından fark gözetmeksizin dağıtılmasını şart etmiştir.

Bu vakıftan hiçbir şey satılamamasını, fazla kâr getirirse bile değiştirilememesini, bu şartlara uymayan nazır ve mütevellînin görevinden azledilmesini şart koşturmuştur. Bu vakfın şartları ve hükümleri yazılıp tamamlanmıştır.

Allah'a ve ahiret gününe inananlar bu vakfın şartlarını hâkim ve nazır dahi olsalar hiçbir kimse değiştiremez, iptal edemez ve bozamaz. Kim ki bunları değiştirirse, değiştirmeye teşebbüs ederse veya değiştirene yardım ederse veya vakfın aleyhine çalışırsa Allahü Teâlâ kıyamet gününde onun karşısındadır. Kıyamet gününde Allah, kullar önünde tek hâkimdir. Tüm meleklerin ve insanların laneti bu vakfın şartlarını değiştirenlere ve aleyhine çalışanların üzerine olsun. Allah bunların ne farz ne nafîle namazını ne zekâtını ne orucunu ne de sadakasını kabul etsin.

Kim ki bu vakfın lehine çalışırsa korku ve hüznünün olmadığı kıyamet gününde resûller, evliyalara, salihler, şehitler ve âlimlerle birlikte olsun.

Vâkîf, bu vakfi yaptıktan sonra vakfına nazır, mütevellî ve cabilik görevlerini yapmak için atanan Şeyh Ahmed'e teslim etmiştir. Şeyh Ahmed'de şer'i olarak teslim almıştır. Vakfiyenin başında onayı bulunan hâkim tarafından şahitler huzurunda tescil edilerek yürürlüğe girmiştir.

Vâkîf, İmam-ı A'zam görüşüne göre sahih (iptali mümkün) olup lazım (iptali mümkün olmayan) olmadığından geri mülküne döndürülmüştür. Adı geçen mütevellî ise İmam Muhammed ve İmam Ebu Yusuf'un görüşlerine göre vakıf sahih ve lazım olduğundan iadesini ret etmiştir.

Vâkîf ve mütevellî, mahkemeye giderek şahitler huzurunda bu durumu vakfiyenin başında imzası bulunan hâkime intikal ettirmiştir. Hâkim de İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un görüşlerine göre vakfı tescil ederek sahih ve lazım olduğuna hükmedilmiş böylece vakıf yürürlüğe girmiştir.

Vâkîf, vakfın gelirinin hıyanetten uzak en iyi şekilde nemalandırılmasını ve büyük küçük veya değerli değersiz diye ayırt etmeden tamir ve onarımının yapılmasını şart etmiştir.

Vâkîf, eski vakfiyesinde şart ettiği gibi eski ve yine vakfının mütevellisine tevliyet ücreti olarak günlük on kıta Dimeşk parası verilmesini, iki vakfın gelirini toplayan cabiye günlük iki kıta Dimeşk parası verilmesini, iki vakfa, vakfın işlerinden anlayan, gelir gideri kaydedecek bir kâtip atanıp, günlük üç kıta Dimeşk parası verilmesini şart etmiştir.

Vâkîf hazretleri, vakfın gelirinden harcamalarından sonra artanını, Haremeyn-i Muhteremeyn fukarasına gönderilmesinin ve dağıtılmasının detayı şöyledir. Bu gelir mütevellinin elinde olan, vâkîfın isimlerini belirlediği defterdeki fakirlere surreler (keseler) yaparak gönderilmesini ve bu Haremeyn fakirleri diğer fakirlere tercih edilmesini şart etmiştir

Her yıl Haremeyn-i Şerifeyn'e yüz sultani altını gönderilmesini, bu paranın yarısını, Mekke'de bir sultani değerinde kulplu birer testi ile her gün gece ve gündüz öğle ve akşam vakitlerinde ciğerleri yanan kişilere soğuk ve tatlı su dağıtacak olan ahlak sahibi erkeklerden beş kişiye, diğer yarısını da Medine'de bir sultani değerinde kulplu birer testi ile her gün gece ve gündüz öğle ve akşam vakitlerinde ciğerleri yanan kişilere, soğuk ve tatlı su dağıtacak olan ahlak sahibi erkeklerden beş kişiye verilecektir.

Bu vakfın mütevellisi, Haremeyn-i Şerifeyn fukarası için ayrılan parayı ve defteri Dimeşk'de kadı olan kişinin huzurunda vakfın kâtibi ve cabisi nezaretinde

Haremeyn-i Şerifeyn mütevellisine teslim edecektir. Vakfın geliri artsa da Mekke ve Medine kadıları ile şerifler tarafından vâkıfın defterindeki surre sayısı arttırılmayacaktır.

Ancak arttırılması gerekmesi halinde bu vâkıfın yetkisi dâhilinde olacaktır. Vâkıfın vefatından sonra surre defteri aynen muhafaza edilecektir.

Surre ehlinin Mekke ve Medine’de sakin olan fakirlerden, en layık ve salih kişilerden tayin edilmesini bu bunun eski kazasker veya vezir tarafından yapılmasını, surre ehlinin birinin vefat etmesi halinde Dımeşk kadısı onayı ile yerine müstahak birisinin atanmasını, bu atamaya hiç kimsenin müdahale etmemesini, edilmesi halinde kabul olunmamasını, Dımeşk sakinlerinden herhangi bir kişi surre ehli olarak atanmamasını şart etmiştir.

Varak 6-a

Surre defterinden artanının hepsinin gönderilecek olan mala ilave edilmesini ve bununda surre alayı yola çıkmadan Haremeyn mütevellisine teslim edilmesini, şart etmiştir. Bu sadaka-i cariye, Haremeyn-i Şerifeyn fakirlerinin yaşaması için kıyamete kadar sadaka olarak kalacaktır. Bu sadaka Mekke ve Medine fakirlerine, eğer birine sarf edilemezse diğerine, eğer ikisine de sarf edilemezse Hazreti Muhammed’in ümmetinden olan Müslüman fakirlere sarf edilmesini şart etmiştir.

Vâkıf, vakıf dükkânlarının Hanbelî Mezhebi’nden olanlar ile müstehak olmayanlara ve uzun vadeli olarak kiraya verilmemesini, vakfın gelirini çoğaltmak maksadıyla bile olsa kira sözleşmesi bitmeden başka bir sözleşme yapılmamasını, durumları iyi olan tüccarlara veya seçkin kişilere kiraya verilirken durumlarının incelenmesini, durumlarının iyi olması halinde bir yıldan fazla kiraya verilmemesini ve bu şartları uygulamayanların azl edilmesini şart etmiştir.

Vakıfla ilgili bir mesele olduğunda hüccet ile baş kadıya başvurulmasını, vakıf akarlarının başka bir akarla, fazla gelir getirirse dahi değiştirilmemesi, Mütevellinin, mevkufa harap olan yerlerini yok olmadan tamir ve onarımı için gayret göstermesini, baş kadının lütuf ve keremiyle vakıf işlerinde müteveliye yardımcı olmasını şart koşturmuştur.

Vâkıf, vakfının şartlarının en iyi şekilde uygulanmasını, tescil esnasında şartlara riayet edilmesini, sahihi şer’i olarak şart koşturmuştur.

Vâkıf, şer'i mahkemede kerem sahibi Abduddayim oğlu Ahmed Ağa, Müteferrika taifesinden Muhammed Ebirikab oğlu Mustafa Ağa'nın şahitlikleriyle ve Sultan beratıyla adı geçen iki vakfına tescil mütevellisi olarak Yusuf oğlu Ayandan Hoca Hasan'ı vekil olarak atamıştır. Hoca Hasan'ın tescil mütevellisi olarak vekâleti sabit olduktan sonra vâkıf tüm vakfını tescil mütevellisine teslim etmiştir ve tescil mütevellisi de sarih olarak teslim almıştır.

Bu müteveli diğer mütevelliler gibi sahih-i şer'i kanunlara uygun olarak tasarruf hakkına sahiptir.

Adı geçen vekil, vakıf yapılan tüm bedesten ile mahzen ve depoların İmam Ebu Hanife'nin görüşüne göre sahih olup lazım olmadığından geri vâkıfın mülküne döndürülmesini istemiştir.

Ancak, vakfın mütevellisi olan Ahmed ise ikinci imam İbrahim oğlu Ebu Yusuf Yakup ile imam Hasan oğlu eş-Şeybani Muhammed'in görüşlerine göre vakıf sahih ve lazım olduğundan vakfın, vâkıfın mülküne döndürülmesini ret etmiştir. Hâkim ise bu görüşler doğrultusunda vakfın geçerli olduğuna hükmederek tescili yapmıştır.

Allaha ve ahiret gününe inanan sultan olsun, vezir olsun, emir olsun, kadı olsun, bu vakfiyeyi ve şartlarını değiştirmesi helal değildir.

Varak 6-b

Kim ki bu vakfiyenin iptaline çalışırsa Allah'ın meleklerin tüm insanların laneti üzerlerine olsun, yerini cehennemde hazırlasın ve irinleri yudumlasınlar. “Fe-men beddelehu ba'de ma semi'ahu fe-innema ismuhu ale'l-lezîne yübeddilûnehu innellâhe semî'un alîm”.*“Her kim bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Şüphesiz Allah her şeyi işitir ve bilir”*. Vâkıfın ecr ve sevabı Allah'adır.

Bu vakfiye hicri 1018 yılının Ramazanın 27'sinde yazılmıştır. Binlerce salât ve selam Hazreti Peygamber'in üzerine olsun. 3 Cemaziye'l-evvel 1224 mukabele edilmiştir.

Şahitler;

Şam Muhafızı Müşir ve Vezir Ahmed Paşa

Dımeşk Müftüsü Belihli Abdullah Efendi

Saadeddin oğlu Şeyh Muhammed

Beylerbeyi Mencek oğlu Muhammed Paşa

Dımeşk Defterdarı Muhammed Emin Efendi

Halep Defterdarı Emekli Abdurrahman oğlu Taceddin Efendi

Muhibbiddin oğlu Abdullatif Efendi

Şafi Âlimi Şeyh Muhammed el-Hicazi

Emekli Abdulhay Efendi el-Kürdi

Hanefi Âlimi Şeyh Muhammed el-Âlemi

Şeyh Yahya El-Behnesi ve oğlu Şeyh Ahmed Efendi

Şafi Müftüsü Şeyh Ahmed

Hanbelî Müftüsü Şeyh Müflic oğlu Ahmed

Şafi Âlimi Müderris Şeyh Hasan el-Buruni

Hanefi Âlimi İmadeddin oğlu Şeyh Abdurrahman

Hanefi Âlimi el-Minkad oğlu Şeyh Yahya

Aclan oğlu Nakibü'l-eşraf Seyyid Muhammed

Sinan oğlu Ahmed Çelebi

Şeyhü'l-haram el-Kudsi Ali Hoca

Şafi Âlimi Seyyid Ahmed es-Safuri

Seyyid Suud el-Hicaz oğlu Seyyid Ali

El-Hüseyni Seyyid Zeyneddin oğlu Seyyid Muhammed,

El-Hüseyni Seyyid Yahya oğlu Seyyid Taceddin,

El-Hüseyni Seyyid Ahmed oğlu Seyyid Yahya

Bedesten Şeyhi Hoca Zeynel Abidin

El-Behnesi oğlu Hoca Abdurrahman

El-Bekri oğlu Şeyh İmadeddin

Hoca Fahreddin Zerini

Es-Sabbağ Ömer oğlu Şemsi Muhammed

Nabulsi Zeyneddin oğlu Muhammed

Behnesi Muhammed oğlu Burhaneddin

El-Hakevati oğlu Mahmud

Nasr oğlu Hacı Ali

Muhammed bin el-Lulevi

El-Habbaş İbrahim oğlu Seyyidi Şemseddin

Abdulvahid oğlu Muhammed oğlu Muhammed

El-Kafile oğlu Hacı Ganim

El-Veşt oğlu Alaeddin

Eş-Şem'a oğlu Ebubekir oğlu Hacı Ömer

El-Lulevi oğlu Mahmud

Nasr oğlu Hacı Muhammed

Es-Sükkeriye oğlu Şemseddin oğlu Muhammed

Şehla oğlu Ömer oğlu Muslu

Et-Temimi oğlu Yusuf

El-Buhuri İbrahim oğlu Ahmed

Et-Tuyi Ahmed oğlu Mahmud

El-Behnesi Abdurrahman oğlu Muhammed

El-Ahnayı oğlu Muhammed

Eş-Şahham oğlu Muhyiddin

El-Arbili İbrahim oğlu Lütü

El-Arbili oğlu kardeşi Muhammed

El-Habbaş Şemseddin oğlu Hacı İbrahim

El-Habbaş oğlu Şemseddin oğlu Muhammed

Er-Rumi Bedreddin oğlu Ömer

Varak 7-a

Bedestenin tarihi 1018

Nezaretimizde olan evkaftan Şam-ı Şerif’de vaki merhum Gazi Murad Paşa evkafının 1018 tarihiyle tarihi yazılmış ciltlenmiş bir kıt’a vakfiye-i ma’ mûlûn bihâsı ilâ kaleme kayıt olunmamış olmakla suret-i vakfiye-i tekrarı bu defa ciltlenmiş kalemimize kayıt ve hıfz olunmak üzere mektup tahrir ve irsal olunmuştur. Bi mennihi Teâlâ ulaşmasında gerektir ki olduğu gibi yazılmış vakfiye-i zikredilmiş iki kere kaleminize kayıt eyleyip icabet eden mektup ile etken oldu vesselam fi 9 Şevval sene 1243.

Ed-Afu’l-ibad Abdullah Ağa-i Dâru's-sa'adeti-Şerife.

2.3. Vakfiyelerin Muhtevası

Murad Paşa'nın ilk vakfiyesini¹³⁹ onaylayanlar Rumeli vilayetinde Kazasker olan Abdulaziz bin Saadeddin, Anadolu vilayetinde Kazasker olan Mustafa bin Mehmed, İstanbul Müftüsü olan Hüseyin bin Mehmed ve Mehmed bin Saadeddin olarak ifade edilmiştir.

Vakfiyenin ilk 4 varağında yer alan dua bölümünde İhlâs Sûresi, Bakara Sûresi 261., Kasas Sûresi 77. ve Şuarâ Sûresi 88. ayetlerine yer verilmiştir. Allah'a hamd ve Resûlüne salâvat getirilmiş, sadaka verme ve hayır yapmanın önemine işaret eden ayet ve hadisler yer verilmiştir. Bu ayetler ve hadislerde, malını Allah yolunda harcayanların, hayır yapanların Allah katında mükâfatlandırılacağı vurgulanmıştır.

5. ve 6.varakta vakıf sahibi olan Murad Paşa hakkında övgü ile bahsedilmiş ve Celâlî isyanları kastedilerek tüm başkaldırıları bertaraf ettiği ifade edilmiştir.

7. ve 10. varaklar arasında vakfedilen yerler ve ayrıntıları bulunur. Tescil mütevellisi olan Hasan Ağa ibni Abdülmennan huzurunda Kuyucu Murad Paşa, İstanbul'da Camcı Ali Mahallesi'nde bir taraftan merhume Şah Sultan vakfına, bir taraftan Dizdarzâde vakfına, bir taraftan Mahmut Bey bin Mustafa Bey mülküne ve diğer bir taraftan Abdalbaki Bey bin Mustafa Paşa mülkü ve umumi yol ile sınırlı, üç taraftan duvarlarla çevrili ve içinde üç kısımdan oluşan evlerin bulunduğu "yer" olarak tanımlanan yerin tamamını¹⁴⁰ vakfetmiştir.

Vakfiyede, vakfedilen yerler üç kısım halinde tanımlanmıştır; Birinci kısım; altta tuğla döşemeli dehliz ve kapısı bu dehlizde açılan kapıcılara ait küçük bir oda, üstte kapıları dehlize açılan birbirine bitişik iki oda, kuzeyinde geniş bir ahır, ahırın üstünde birbirine bitişik altı oda ile uzunlamasına, tuğla döşeli bir harici dehliz vardır. Alt katta geniş bir mutfakla bir oda, diğer bir üst katta üç oda ve bu odaların altında dolapla çekilen su kuyusu ve birbirine bitişik tuvaletler bulunur. Güney tarafındaki on dört

¹³⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi, 3017 envanter numaralı, 5 Nisan 1609 (20 Muharrem 1018) tarihli vakfiyesidir.

¹⁴⁰ Tanımlanan bu yerin Kuyucu Murad Paşa'nın Sarayı olduğu düşünülmektedir. Nayır ve Argıt, söz konusu olan bu sarayın İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin karşısında olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası* (1609-1690), İstanbul 1975, s. 171; N. Nisa Argıt, *Klasik Dönem Sonrasında İstanbul'da Küçük Külliye*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s. 54; Vakfiye suretinde kasır diye geçen bu binalar topluluğunu Evliya Çelebi Kuyucu Murad Paşa'nın Sarayı olarak anmıştır. Bkz. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), (1. Kitap, c. 1), İstanbul 2003, s. 278.

odanın yedisi üstte, yedisi alttadır. Tek çatı altında iki fırını, büyük bir ahır ve üstünde on beş odası vardır. Geniş bir ahır üstünde ise on bir oda vardır. Bu bahsedilen yerler arasında da boş arsalar olduğu belirtilmiştir.

İkincisi kısım; Divanhâne diye adlandırılan geniş bir yer ve bu yerin önünde, gelen misafirlerin hayvanlarının kalması için hazırlanmış taş döşeli yer bulunur. Merdiven altında bir çeşme ve merdiven arkasında boş arazi vardır. Merdiven altında kiler diye bilinen bir büyük oda ve mutfağa rastlanır. Üstte iç tarafı çevrili dehlize açılan bir kapı ve dört oda, altında mutfağa ulaştıran bir yol vardır. Diğer bir kapıdan uzunlamasına olan dehliz vardır ki bunun bir tarafında, içinde iki küçük odası olan büyük bir oda, üstte hazine diye bilinen bir yer ile tuvalete yer verilmiştir. Diğer tarafında büyük bir oda ve içinde iç kiler diye bilinen büyük bir oda bulunur. Bunların üzerinde hazine diye bilinen bir oda, kuzey tarafında üst katta iki oda ve bunların alt katında diğer iki oda ile altında bir hamam ve bunların dışında abdesthane ile tuvalet yapılmıştır. İki kapı arasında arz odası diye bilinen büyük bir oda ve buranın iki kapısı vardır. Birisi birinci dehlize açılırken diğeri uzunlamasına olan diğer dehlize açılır ki bu dehliz diğer dehlizle birleşmektedir. Bunların hepsine dehlize açılan bir kapıdan girilir. Abdesthanede bir çeşme, bu adı geçen yerlerin altında odun konması, hizmetlilerin kalması, elbiselerin yıkanması için çamaşırhane ve diğer ihtiyaçlar için çeşitli yerler, çeşme ve tuvaletin olduğu ifade edilmiştir.

Üçüncü kısım; altta hassa odaları diye bilinen dört oda ve bunun üstünde bir kasr vardır. Diğer tarafta üstte dört oda, altında mutfak ve kileri vardır. Bunların yanında hamam, çeşme ve tuvaletler ile meyveli, meyvesiz ağaçlı bir bahçesi olduğu ifade edilmiştir.

Vakfedilen yerin konumunu tarif etmek için verilen etrafındaki yapılar ve tüm bu vakfedilen yerler günümüze gelmediği için vakfın tam konumu ve plân şeması hakkında bilgi sahibi olmak mümkün görülmemektedir.

Murad Paşa, 11. varakta, vakfettiği bu yerde oturma hakkını önce eşi Bostanoğlu lakabıyla meşhur olan Mustafa Efendi'nin kızı Safiye Hatun'a vermiştir. Safiye Hatundan sonra öz çocuklarına ve öz çocuklarından sonra torunlarına ve bundan sonra torunlarının çocuklarına ve nesilleri kesilinceye kadar bu yerde oturmalarını şart

etmiştir. Eğer nesilleri kesilir kimse kalmazsa, bu vakfın Medine-i Münevvere vakıflarına ilhak edilmesini şart koşturmuştur.

Vakfa mütevellî olan kimsenin bu yeri kiraya verip elde edilen kiranın her yıl Medine-i Münevvere fukarasına göndermesi şart edilmiştir. Medine fukaralarına herhangi bir şekilde ulaştırılamazsa İstanbul'daki fakirlere harcanması istenmiştir.

Bu ev, zamanla tamir ve onarıma muhtaç olduğunda, gelir Medine vakıflarına verilmeden önce oturma hakkı olan kişi tarafından tamir ettirilecektir. Medine vakıflarına ilhak edildikten sonra, elde edilen kiradan tamir ve onarımının kadı bilgisi dâhilinde yapılması istenmiştir.

Vâkıf, vakfın şartlarının değiştirilmesinde, hayatta olduğu sürece kendisine ait olmasını, vefatından sonra ise bu şartların kıyamete kadar korunması şart koşturmuştur. Varak 15'de, vakıf hizmetlerinin doğru ve dürüst yürütülmesine özen göstermeyen ve gayesi dışında kullanılmasına göz yumanlar için beddua, vakıf hizmetlerinin doğru ve dürüst yürütülmesine özen gösteren ve devamını sağlayanlar için dünya ve ahiret saadetine kavuşmaları şeklinde dua edilmiştir.

Son varakta, vakfiyenin yazıldığı tarih 25 Nisan 1609 (20 Muharrem 1018) olarak verilmiştir. Şahitler, Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi bin Şeyhülislam Mehmed Efendi ve Anadolu Defterdarı Mustafa Efendi bin Ahmed dâhil 18 kişidir. Diğer isimler vakfiyede kaydedilmiştir.

Şam'daki iki 1595 ve 1609 tarihli iki vakfiyenin birleştirilmiş olduğu anlaşılan diğer vakfiyeyi¹⁴¹ yazan Evkaf Müfettişi Fındıkzâde Hafidi torunu İbrahim Halil'dir.

Vakfiyenin ilk bölümünde dua bölümü yer almaktadır. Murad Paşa'nın diğer vakfiyesi ve vakfiyelerin genelinde olduğu gibi, Allah'a hamd ve Resûlüne salâvat getirilmiş, sadaka ve hayır yapmanın önemine işaret eden ayet ve hadislere yer verilmiştir. Allah'ın, bütün gayretlerini hayırlı işler için harcayanlara, faydalı imaretler yapanlara ve fakirlerin gönüllerini alanlara büyük sevap vermeyi vaat ettiğinin vurgulanması, insanları hayır için vakıflar yapmaya teşvik etmiştir.

¹⁴¹ Kuyucu Murad Paşa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, "Sultan Ahmet Evvelin Vezir-i A'zamı Murat Paşa İbni Abdurrahman" adıyla 1621 numaralı defterde kayıtlı, 24 Aralık 1609 (27 Ramazan 1018) tarihinde kaleme alınmış, 24 Nisan 1828 (9 Şevval 1243) tarihli vakfiye suretidir.

Vakfiyeyi, Şam'da Kadı Seyyid Muhammed Reşid, Muhammed el-Hüseyini, Anadolu Kazaskeri Ahmed oğlu Kemaleddin Muhammed ve Rumeli Kazaskeri Zekeriya oğlu Yahya vakfın uygunluğu kabul ederek onaylamışlardır. Hazırlayan kişi ise Saadeddin ismini taşımaktadır.

Varak 1-b'de devrin Padişahı I. Ahmed ve vakfın sahibi Vezir-i Azam Murad Paşa'ya övgü dolu sözler edilmiş ve dualar yapılmıştır. Murad Paşa'nın fakirlere ve muhtaçlara yardım ettiğine ve bunu yaparken gizliliğe önem verdiğine dikkat çekilmiştir. Murad Paşa'nın Şam ve Yemen'i yönettiği, Rumeli'de çıkan fitneyi bastırarak, başkaldıranların kökünü kazımak için görevlendirdiği ve başarılı olarak döndüğü ifade edilmiştir. Başarıları karşısında Sultan'ın, Murad Paşa'yı mükâfatlandırmak istediği ve onu yüzlerce devlet adamı arasından seçerek kendi veziri olarak seçtiğinden bahsedilmiştir. I. Ahmed'in daha sonra, Murad Paşa'yı Celâlî isyanlarını bastırması için onların üzerine yolladığından ve isyancıları bozguna uğratarak elde ettiği başarıdan söz edilmiştir.

Bu vakfiye suretinin Şam'da Murad Paşa'nın önceki vakfiyesi ile ikinci vakfiyesi birleştirilmiş hali olduğu anlaşılmaktadır. Fakat yapıların yerinde incelenmesi yapılamadığından günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmemekte, önceki ve ikinci vakıf eserlerinin plânları hakkında yorum yapmak mümkün olmamıştır.

Vakfiyede, vakfedilen yerlerin tanımı 2-a ve 2-b varakta ifade edilmektedir. Murad Paşa'nın Şam'da idareci olduğu sırada, Şam'ın ortasında bir vakıf kurduğu ve bu çarşının içinde bulunan tüm dükkânları fakirler için vakfettiği ifade edilmiştir.

Vakfiyede ikinci olarak, vakfedilenler şu şekilde tanımlanmıştır; Şam'da postane kapısı çarşısında kendi adıyla bilinen temeli sağlam elli üç dükkânı ihtiva eden bedestenin tamamıdır.

Vakfedilen çarşı; güney tarafından merhum Hoca Musa bin el-Kattan'ın Haremeyni Şerifeyn Vakfı olan üstü kapalı çarşıya, doğu tarafından Derviş Paşa Çarşısı'na, kuzey tarafından Kattan oğluna mensup Haremeyni Şerifeyn vakıf hanı ile adı geçen Seyyid el-Laciverdi'nin Haremeyn vakıf kahvehanesine, batı tarafından iki kapı bulunan sokağa çıkan yol ile sınırlıdır.

Bazı dükkânların üzerinde tüccarların değerli mallarının korunması için koydukları depolar bulunmaktadır. Bu depolara dükkânların içinde bulunan ahşap merdivenle çıkılmaktadır.

Bedesten şeyhine tayin edilen dükkânın içinden merdivenle çıkılan depodan, üst kata sağlam merdivenle çıkılan diğer bir depo vardır. Bedestende bulunan bu dükkân ve depolar dörtkenar olarak sıralanmıştır. Ortasında ise selsebili andıran bir fiskiyesi vardır.

Bedestende bulunan elli üç dükkândan; on bir tanesi güney kenardadır ve bu dükkânların dokuzunun üzerinde dokuz adet depo bulunmaktadır ve onuncusu da bedesten şeyhine tahsis edilen dükkândır ki altlı üstlü iki hazneyi içerir.

On yedisi ise doğu kenarındadır. İki, Derviş Paşa Çarşısı'na çıkar.

On dört dükkân ise kuzey kapısından başlayarak batı kapı hizasında bulunan sütun da son bulur. Doğu tarafında altı depo vardır.

Kuzey kenarında on iki dükkân ve sekiz depo vardır. Bunlardan biri doğu kapısında küçük bir dükkân ve bunun güneyinde de küçük bir dükkân vardır. Bedestenin kuzey kapısında birbirine bitişik olan iki dükkân vardır ve bu dükkânlar vâkıfın, eski vakfi olan birinci bedestene ulaşmaktadır.

Batı tarafındaki on sekiz dükkanın üzerinde on altı depoya yer verilmiştir.. Batı tarafındaki depoların her birinde, sağlam şekilde yapılmış bedestenin avlusuna bakan demir pencereler vardır. Batı tarafında bulunan dükkânların birinde iki depo bulunur. Birincisi dükkân, ikincisi ise batı kapısı üzerindedir. Batı kapısının güney tarafında ise iki küçük dükkân daha yer alır.

Bedestenin yedisi büyük dokuz kubbesi bulunur. Bu kubbelerin yedisi büyüktür. Bu yedi kubbenin üzerinde on iki demir parmaklığa sahip on iki pencere yer almaktadır. Küçük olan iki kubbenin üzerinde ise yeni bedestene bakan demir parmaklıklı şeffaf ve camdan üçer pencere vardır.

Kubbeler siyah ve beyaz yontulmuş taşlardan yapılmış kasnak üzerine oturmuştur. Siyah ve beyaz taşların miktarları ve büyüklükleri eşit ve çok iyi bir şekilde yapılmıştır. Osmanlı mimarisinde Suriye etkili olarak karşımıza çıkan iki renkli

taş işçiliğinin, Şam'da yer alan Murad Paşa'nın vakıf eserlerinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kemer sayısı sekizdir. Kubbeleri taşıyan bu sekiz kemer, on beş sütuna oturmaktadır. Dükkânların dört yanında 40 tane küçük sütun vardır. Bunlar büyük hündaz taşlarıyla yapılmış olup dükkânları birbirinden ayırmak için kullanılmıştır.

Vakfiyenin 3-a varağında, bedestenin dört kapısı, bu kapıların demir kaplı ve üzerinde sert çivilerin olduğundan bahsedilmiştir. Hayvanların girmemesi için kapılara zincir konmuş, bu zincirlerin çevresi en güzel mimari sanatla, sarı taşla, yazıyla ve mermer ile yapılmıştır.

Bu kapılardan biri doğu tarafında olup, Derviş Paşa Çarşısı'na açılır. Batı tarafındaki iki kapı sokağa, bu sokak ise Nurettin Şehit Mahallesi'ne açılır. Dördüncü kapı ise kuzeydeki vakfin vakfından olan eski bedestene açılır ki bu bedesten Sipahiye Çarşısı'na dönüştürülmüştür.

Her dükkânın kumaş ve eşyalarını koymak ve elbiseleri asmak için askı ve raflarının var olduğuna işaret edilmiştir. Bunlar, dükkânların ne dükkânı olarak kullanıldığı hakkında fikir sahibi olmamız açısından önemlidir.

Batı kapısının yakınında, eski bedestene giden yolda tonoz kemerler üzerinde kubbeli altı dükkân bulunmaktadır. Bunların her birinde birer oda yer alır. Bunların birisi kible tarafında, beşi ise kuzeydedir Her birinde güzel kokulu ahşap askılıklar vardır.

Yeni bedestenin dışında dokuz dükkân bulunur. Yontulmuş taşla bağlanmış taş kemerler üzerinde olan bu dükkânların sağlam şekilde yapılmış rafları vardır. Batı dükkânların arka tarafından dışta bulunan bir kapıdan taş merdivenle depoya ulaşılır, burada bulunan taş merdivenlerle gece bekçilerinin kaldığı üst kata çıkılır. Kuzey tarafındaki kata taş merdivenle ikinci bekçinin evine çıkılır.

Bu bedestenin yapıldığı yerin bir kısmı, vezir olan Murad Paşa'nın mülkü olup, bir kısmını ise birçok kişiden satın almıştır. Bunlar; Mağripli Hacı Mansur bin Mübarek, Koçkaroğlu Ahmed oğlu eş-Şehabi'nin kızı Fatma, Necmeddin ed-Daî kızı Neccar adıyla bilinen teyzesi, Hacı Muhammed oğlu Amr, Halepli Bedreddin'in kızı Zahide ve onun dört kız kardeşleri olan Ayşe, Mekkiye, Hatice ve ed-Düheyne, el-Halili

Ahmed oğlu Hayreddin ve Süleymaniye vakıfları tahsildarı Ahmed Ağa'dır. Bu yerlerin mülkiyeti, meşru belgeler ve kanıtlar gösterilerek 24 Nisan 1608 (8 Muharrem 1017) tarihinde Şam kadısı olan Ali oğlu Kadı İbrahim tarafından imzalanıp, onaylanarak satın alınmıştır.

Bir kısmı ise Haremeyn vakıfları mütevellisi olan Veli oğlu Mahmud Bey'den kiralamıştır.

Vakfiyede, eski vakfin detayı 3-a ve 4-a varakta şu şekildedir¹⁴²; Vakfiye Sultan Mehmed zamanında 4 Ağustos 1595 (28 Zilkade 1003) tarihinde Şam kadısı Hasan oğlu Muhammed Efendi imzası, Nesebinin Bostan oğlu diye bilinen Muhammed Efendinin imzasıyla ve Rumeli Kazaskeri olan Ahmed oğlu Muhammed Efendi'nin onayı ve imzası ile mahkemece tescil edilmiştir.

Murad Paşa eski vakfında, Emevi Camisi yakınında batıdan postane kapısına yakın Takkeçiler diye bilinen çarşıda bulunan kırk yedi adet dükkânın tamamını vakfetmiştir.

Bu dükkânların detayları şöyledir; güneydeki iki dükkân hanın kapısı olmuştur. Güneyde bulunan dokuz dükkânın beşi han kapısının doğusunda, dördü ise kapının batısındadır.

Kuzeyde ise dokuz dükkân vardır. Aslında on dükkân olup bir tanesi kahvehane kapısına dönüşmüştür. Bu dokuz dükkânın sınırları, güneyden çarşı ve buraya açılıp kapanan kapı, doğudan postane kapısı çarşısı, kuzeyden kahvehane, batıdan çarşı ile vâkıfın yukarıdaki inşa ettiği dükkânlarla sınırlıdır.

Vakfettiği dükkânlardan on beş tanesi doğudadır. Aslında bunlar on dört dükkân olup daha sonra inşaat esnasında bir dükkân ilave olmuştur.

On dört dükkân da batı tarafındadır. Bunların sınırları güney tarafından yol, doğudan ve kuzeyden çarşı, batıdan ed-Divan evi, Zahlek oğlu evi ve Zülfikar diye bilinen Ali Çavuşun evi ile Seyyidi Asrun Türbesi ile sınırlıdır.

¹⁴² Eski vakfin vakfiyesinin, Murad Paşa'nın Şam'da Beylerbeyi olarak görev yaptığı yıllarda yazıldığı anlaşılmıştır. Murad Paşa'nın Şam'da Beylerbeyi görevi yaptığı yıl için Bkz. M. Süreyya, *a.g.e.*, IV, 355; İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 253; Z. Danişman, *a.g.e.*, s. 228; İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, IV, s. 363; C. Orhonlu, "Murad Paşa", *İA*, VIII, s. 651; Ö. İşbilir, "Kuyucu Murad Paşa", *TDVİA*, XXVI, s. 507.

Vâkıf; bu yerleri yetki sahibinden kiralamaktansa, üzerine bina yapılmasının daha faydalı olacağını düşündüğünden dolayı buraları mülk edinmiştir.

4-a ve 5-a varaklar arasında, tüm bu muhtelif dükkânların hisse satışlarının 25 Mayıs 1594 (5 Ramazan 1002) ve 21 Mayıs 1595 (12 Ramazan 1003) tarihleri arasındaki farklı zamanlarda yapıldığı ve hangi kadı tarafından onaylandığı belirtilmiştir. Hangi dükkânın ne kadar hissesinin, ne kadar ücrete alındığından bahsedilmiştir ve dükkânların yerleri tarif edilmiştir.

5-b varakta, Vakıf haklarının ve şartlarının saklı kalacağı belirtilmiştir. Bu vakıfların satılmayacağı, hibe edilemeyeceği, miras bırakılmayacağı, devredilemeyeceği, kişiden kişiye el değiştiremeyeceği belirtilmiştir.

Zikri geçen hanın sınırları; güneyden Zahlek oğlu Hüseyin evi ile Haremeyni Şerifeyn'in kapalı çarşısı, Haremeyni Şerifeyn Vakfı olan kahvehane, doğudan merhum Derviş Paşa'nın vakıf dükkânlarının arkasıdır.

Vakfa mütevellî ve nazır olan kişinin vakfın ayakta kalması ve devam etmesi için her şeyden önce tamir ve onarımına önem vermesini şart etmiştir.

Bu vakıflardan elde edilen kazanç ve malların bir kısmı eski ve yeni vakfın mütevellisine, para toplayan memura, bekçiye, vekile, vakfın kâtibine gelir olarak belirtilmiş bunların tahsildar ve kâtibin bilgileri dâhilinde yapılması şart edilmiştir.

Bu harcamalardan sonra kalan gelirin Şam'da her sene tüm Haremeyni Şerifeyn fakirleri için kurulan sandığa Mekke ve Medine fakirlerine eşit şekilde verilmek üzere konulmasını şart etmiştir.

Her yıl Mekke ve Medine'ye yüz sultani altını gönderilmesini, bu paranın yarısını; Mekke'de bir sultani değerinde kulplu birer testi ile her gün gece ve gündüz öğle ve akşam vakitlerinde ciğerleri yanan kişilere soğuk ve tatlı su dağıtacak olan ahlak sahibi erkeklerden beş kişiye verilmesi istenmiştir. Diğer yarısını ise Medine'de bir sultani değerinde kulplu birer testi ile her gün gece ve gündüz öğle ve akşam vakitlerinde ciğerleri yanan kişilere, soğuk ve tatlı su dağıtacak olan ahlak sahibi erkeklerden beş kişiye verileceği ifade edilmiştir.

Bu harcama, Mekke ve Medine'den birisine yapılamazsa herhangi bir yerdeki fakirlere verilmesini ve bunun kıyamete kadar devam etmesini şart koşturmuştur.

Emevi Camisi vakıflarının nazırı olan Mağripli Şeyh Muhammed oğlu Şeyh Şahabettin Ahmed vakfın mütevellisi olarak atanmıştır. Kâtip olarak da merhum Sinan Efendi oğlu Ahmed Çelebi görevlendirilmiştir.

Vâkif, akarlarının üç yıldan fazla kiraya verilmemesini, bu vakıftan hiçbir şey satılmamasını, fazla kar getirse bile değiştirilmemesini, bu şartlara uymayan nazır ve mütevellinin görevinden azledilmesini şart koşturmuştur. Yazılan şartlara herkesin uyması gerektiği ve bu şartların değiştirilemeyeceği eklenemeyeceği ya da eksiltilemeyeceği belirtilmiştir. Bu şartları değiştirenlerin Allah huzurunda hesap vereceği söylenmiştir. Bunun yanında, vakfın onlara verdiği görevleri layığı ile yapanların da Allah katında karşılığını alacakları belirtilmiştir.

Vâkif, vakfını mütevellî görevlerini yapmak için atanan Şeyh Ahmet'e teslim edilmiştir. Şeyh Ahmed'de şer'i olarak teslim almıştır. Vakfiye başında onayı bulunan hâkim tarafından şahitler huzurunda tescil edilerek yürürlüğe girmiştir.

Vâkif, Şer'i mahkemede kerem sahibi Abduddayim oğlu Ahmed Ağa, Müteferrika taifesinden Muhammed Ebirikab oğlu Mustafa Ağa'nın şahitlikleriyle ve Sultan beratıyla adı geçen iki vakfına tescil mütevellisi olarak Yusuf oğlu ayandan Hoca Hasan'ı vekil olarak atamıştır. Hoca Hasan'ın tescil mütevellisi olarak vekâleti sabit olduktan sonra vâkif tüm vakfını tescil mütevellisine teslim etmiş, tescil mütevellisi de sarih olarak teslim almıştır.

Vakıf hizmetlerinin doğru ve dürüst yürütülmesine özen göstermeyen ve gayesi dışında kullanılmasına göz yumanlar için beddua, vakıf hizmetlerinin doğru ve dürüst yürütülmesine özen gösterenler ve devamını sağlayanlar için dünya ve ahiret saadetine kavuşmaları için dua edilmiştir.

Son varakta, 24 Aralık 1609 (27 Ramazan 1018) tarihinde yazılmış olduğu, 16 Haziran 1809 (3 Cemaziyülevvel 1224)'da mukabele edildiği ve 24 Nisan 1828 (9 Şevval 1243) tarihinde sureti yazıldığı anlaşılmaktadır.

Şahitler, Şam Muhafızı Müşir ve Vezir Ahmed Paşa ve Şam Müftüsü Belihli Abdullah Efendi dâhil 54 kişidir. Diğer şahitlerin isimleri vakfiye suretinde 6-b varakta yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MURAD PAŞA'NIN (KUYUCU) VAKIF ESERLERİ

Sadrazam veya devlet büyüklerinin hayır amaçlı veya kendi isimlerini yaşatmak amacıyla yaptırdıkları yapıların Osmanlı mimarisine katkıları önemlidir. Belirlenen tez konusu kapsamında Murad Paşa'nın vakıf eserleri olarak, Erzurum'da Küçük Hamam, Murad Paşa Hamamı, Murad Paşa Camii ve İstanbul'da Kuyucu Murad Paşa Külliyesi tespit edilmiş ve tez çalışması içerisinde değerlendirilmiştir. Kuyucu Murad Paşa'ya ait Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki vakfiyesinde tespit edilen, İstanbul'daki Murad Paşa Sarayı günümüze gelmediği için, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiyesinde tespit edilen Şam'daki iki bedesten ise yerinde inceleme yapmak mümkün olmadığı ve ne durumda oldukları bilinmediğinden katalog kısmına dâhil edilememiştir. Geçmiş yıllara kadar Kuyucu Murad Paşa'nın yaptırdığı sanılan, fakat son yıllarda Kuyucu Murad Paşa'ya değil, Karaman Beylerbeyi Murad Paşa'ya ait olduğu tespit edilmiş olan Antalya Murad Paşa Camii, bu bağlamda teze alınmamıştır.

3.1. Erzurum Küçük Hamam

Katalog No : 1

Şekil No : 1-2

Fotoğraf No : 1-11

İnşa Tarihi : XVI. Yüzyılın İkinci Yarısı (?)

Vakıf Sahibi : Murad (Kuyucu) Paşa.

İnceleme Tarihi: 13.05.2015

Yeri: Erzurum Merkez, Yakutiye ilçesi, Ali Paşa Mahallesi, Küçük Hamam Sokak, No: 2, 65 pafta, 313 ada, 106 parselde bulunmaktadır (Fotoğraf: 1).

Yapının Banisi ve Tarihçesi: Erzurum Vakıf Mazbut Defterlerinde Murad Paşa'nın evkafına kayıtlıdır¹⁴³. Fakat Küçük Hamam'ın Murad Paşa tarafından yaptırılıp yaptırılmadığına dair arşiv belgesine rastlanılmamıştır.

Küçük Hamam'ın üzerinde kitabesi bulunmadığı için yapının kesin tarihini belirlemek mümkün değildir. Ancak hamamın mimari özellikleri, XVI. yüzyıl özellikleri taşıdığı için bu yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁴⁴. Murad Paşa'nın bu yapının banisi olduğu düşünüldüğünde ise, Murad Paşa'nın Erzurum'daki diğer eserleri (Murad Paşa Hamamı, Murad Paşa Camii) ile aynı tarihlerde yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir.

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.11.1973 gün ve A-188 sayılı kararı ile tescil edilmiş ve Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma

¹⁴³ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 282; R. H. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 134; Hüseyin Yurttaş-Haldun Özkan-Zerrin Köşklü-vd., *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Erzurum 2008, s.194; Sahure Çınar, *Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2010, s. 54.

¹⁴⁴ R. H. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 134; H. Yurttaş- H. Özkan- Z. Köşklü- vd., *a.g.e.*, s.194.

Bölge Kurulu 12.04.2008 tarihli 895 sayılı kararı ile kentsel koruma alanı içerisinde kalmıştır. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir¹⁴⁵.

Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Yapı birçok onarım geçirdiği için orijinal görüntüsünden tamamen uzaklaşmıştır¹⁴⁶. Fakat arşiv belgelerinde veya kaynaklarda bu onarımların ayrıntısına rastlanılmamıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 23.07.1997 tarihinde onarım ve restorasyon projesi yer almasına rağmen Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yeniden yapılan tespit ve müdahaleler ile uygulamaya yönelik hazırlanacak projenin hazırlanmasına kadar onarım 31.07.2007 tarihine ertelenmiştir. Belirlenen tarihte soğukluk kısmını örten kubbenin çevresindeki moloz taşlar temizlenmiş, kubbenin estetiğini bozmadan sac ile örtülmüştür¹⁴⁷ (Fotoğraf: 2). Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetinde ve denetiminde ve harap durumdaki olan hamam günümüzde kullanılmaktadır.

Mimari Özellikler: Küçük Hamam, soyunmalık¹⁴⁸, ılıklik¹⁴⁹, sıcaklık¹⁵⁰ ve sarnıç-külhan¹⁵¹ bölümlerinden oluşan hamam, tek fonksiyonlu bir özelliğe sahiptir (Şekil: 1).

Soyunmalık bölümüne ahşap çatılı bir dehlizden geçilerek girilmektedir (Fotoğraf: 3). Soyunmalık kısmı köşelerdeki tromplar üzerine oturan kubbeyle kapatılmıştır (Fotoğraf: 4,5,6). Büyük kubbe ile örtülü kısmın batısında günümüzde kullanılmayan dikdörtgen bir mekân, kuzeybatısında ise ahşap tavanlı ikinci soğukluk mahalli bulunmaktadır. Burası depo olarak kullanılmaktadır.

Soyunmalığın doğusunda bulunan bir kapıyla ılıklik kısmına geçilir. ılıklik kısmı, ortada iki küçük kubbe ve bunların köşelerinde tonozla kapatılmış birimlerden

¹⁴⁵ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Envanteri, No: 70.

¹⁴⁶ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 55.

¹⁴⁷ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 55.

¹⁴⁸ Soğukluk, hamamın en büyük alanlı ve hacimli bölümüdür. Hamama gelen kişilerin ilk girdikleri, soyunmak ve yıkanmaya hazırlanmak amacıyla kullanılan mekândır. Daha fazla bilgi için Bkz. Ercan Aksoy, *Kastamonu Hamamları*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011, s. 19.

¹⁴⁹ Hamamda, ana yıkanma mekânına girmeden önceki bölümdür. Soğukluk ve sıcaklık arasında bir geçiş mekânı gibidir. Burası daha çok, serinleme ve ferahlama yeri olup fazla sıcak değildir. Isı genel olarak 20-30°C civarındadır. Daha fazla bilgi için Bkz. Esra Yegül, *Üsküdar Hamamları ve İcadiye Dağ Hamamı: Çevresel, Yapısal, İşlevsel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Fakültesi Restorasyon Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 29-30.

¹⁵⁰ Hamamdaki esas yıkanma yeridir. Sıcaklıktaki özel yıkanma yerlerine “*halvet*”, genel (ortak) yıkanma yerlerine ise “*eyvan*” denir. Daha fazla bilgi için Bkz. E. Yegül, *a.g.t.*, s. 30-31.

¹⁵¹ Hamamın, hem hacimlerinin hem de suyunun ısıtıldığı merkezdir. Genellikle hamamın arka tarafında bulunan külhan kısmı aynı zamanda su tesisatının da dağıtım merkezidir, içinde sıcak ve soğuk su depoları bulunur. Daha fazla bilgi için Bkz. E. Yegül, *a.g.t.*, s. 31-32.

oluşmaktadır (Fotoğraf: 7). Sonradan kubbeleri ayıran kemerlerin içi duvarla örülerek üç ayrı mekân elde edilmiştir. Güneyde kalan kısım tuvalet olarak değerlendirilmiştir. Kuzeydeki tonozlu kısım ise batısında bulunan kapı ile kare plânlı kubbe örtülü bir mekâna bağlanmaktadır.

Soyunmalık ve ılıkılık kısmına oranla küçük olan hamamın sıcaklık kısmı kare plânlı ve üzeri tromp geçişli bir kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf: 8,9). Küçük Hamamın halvet hücreleri ise yapıya uygun bir şekilde küçük formda ve dikdörtgen plân özelliği gösterir. Ortasında göbek taşı bulunan sıcaklığın güneybatı köşesinde tonozla örtülü küçük bir mekâna girilmektedir.

Etrafını başka yapıların kuşattığı hamamın dışarıdan dikkat çeken en önemli yanı kubbelerdir (Fotoğraf: 10). Soyunmalık bölümünün kubbesi, sekizgen kasnak üzerinde yüksek tutulmuş ikinci bir daire kasnağa yer verilmiştir. Bu kasnak üzerinde ışıklandırmayı sağlamak için sivri kemerli dört pencerelere yer verilmiştir.

Hamamda malzeme olarak beden duvarlarında moloz taş ve kesme taş, üst örtüde tuğla kullanılmıştır.

Süsleme: Yapıda tek süsleme, soğukluğun ortasında bulunan havuzun önünde yer alan dikdörtgen pano içerisindeki bitkisel süslemedir (Fotoğraf: 11, Şekil: 2).

3.2. Erzurum Murad Paşa (Kuyucu) Hamamı

Katalog No : 2

Şekil No : 3-6

Fotoğraf No : 11-25

İnşa Tarihi : XVI. Yüzyılın İkinci Yarısı (?)

Vakıf Sahibi : Murad (Kuyucu) Paşa

İnceleme Tarihi: 15.09.2014

Yeri : Erzurum Merkez, Murat Paşa Mahallesi, Murad Paşa Caddesi, 8 pafta, 247 ada, 9 parselde kayıtlıdır. Erzincan Kapısı civarında yine kendi yaptırdığı Murad Paşa Camisi'nin güneyinde yaptırılmıştır (Fotoğraf: 12)¹⁵².

Yapının Banisi ve Tarihçesi: Sultan II. Selim zamanında bulunduğu mahalleye adını veren¹⁵³ “Kuyucu” lakabı taşıyan Murad Paşa tarafından yaptırılmıştır¹⁵⁴. Vakıf kütük defterlerinde Murad Paşa evkafına kayıtlıdır¹⁵⁵.

Yapının tarihi hakkında bilgi veren bir kitabesinin olduğu, fakat kitabenin kaybolduğu söylenmektedir¹⁵⁶. Ancak; Murad Paşa Hamamı'nın, Murad Paşa Camii ile aynı yıllarda¹⁵⁷, XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaptırıldığı kabul edilmektedir¹⁵⁸.

¹⁵² İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 202; Hamza Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 185; Gürsoy Solmaz, *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Erzurum 2002, s. 63; Hamza Gündoğdu, *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, Ankara 2007, s. 25; Hamza Gündoğdu, *Erzurum Tarih ve Medeniyet*, Erzurum 2010, s. 95.

¹⁵³ Alperen Kayserili, *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Doktora Tezi), Erzurum 2011, s. 87.

İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 202; H. Gündoğdu, *a.g.m.*, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 185; G. Solmaz, *a.g.e.*, s. 63; H. Gündoğdu, *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, s. 25; Hamza Gündoğdu, *Erzurum Tarih ve Medeniyet*, Erzurum 2010, s. 95.

¹⁵⁵ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 61; *Erzurum İl Yıllığı 98*, Ankara 1998, s.173.

¹⁵⁶ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 253; H. Gündoğdu, *a.g.m.*, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 185; G. Solmaz, *a.g.e.*, s. 176.

Birçok büyük külliye yapımında örneğin İstanbul'daki Fatih Külliyesi'nde ve İstanbul'da Beyazıt Külliyesi'nde¹⁵⁹ olduğu gibi camilerin yapımından önce hamamlar yapılmıştır. Murad Paşa Hamamı da camiden evvel yapılmış olup, camiye yapan ustalar ve işçilerin her sabah işe başlamadan evvel bu hamamda yıkandıkları, gusül ettikleri ve binanın inşasına devam ettikleri söylenmektedir¹⁶⁰.

Herhangi bir kayıtlı sit alanı içerisinde yer almayan yapı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.11.1973 gün ve A-188 sayılı kararı ile tescil edilmiş olan hamamın mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir¹⁶¹.

Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Murad Paşa Hamamı ile ilgili arşivde onarım belgesine rastlanılmamıştır. Erzurum'daki en az restore edilmiş hamamlardan biridir. Tespit edilen onarımlar şu şekildedir; 1976'da Celalettin Geyikoğlu tarafından tutulan bir raporda hamamda onarım gereken yerler ve bu onarımlar için ihtiyaç duyulan miktar belirtilmiştir. Bu rapora göre, Murad Paşa Hamamı'nın su kanallarının bozulduğu ve mevcut suyun normalinden 3/1 nispetinde geldiği tespit edilmiş, su deposunun da kullanışsız olduğu belirtilmiştir. Su kanallarının yeniden yapılması için 80.000 TL. deponun kullanışlı hale getirilmesi için 20.000 TL. toplamda ise 100.000 TL. onarım ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir¹⁶².

Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesinin Onarım Fiş'inde 1988'de yapılacak işler olarak; soğukluk kısmının üzerinin düz saçak kaplama

¹⁵⁷ Rivayetlerden biri de şu şekildedir; Zaman zaman yaptırdığı caminin inşaatını gezmeye gelen Murad Paşa'nın bir gelişinde inşaatta çalışan işçilerden biri dikkatini çekmiştir. Bu işçi aşağıdan kocaman bir taşı kucaklamakta o taşla iskeleye tırmanmakta, yukarı çıktıktan sonra kısa bir duraklamanın ardından aynı taşı aşağıya indirmektedir. Bu olay birkaç defa tekrarlanınca çok sert mizaca sahip Paşa işçiyi yanına çağırarak nedenini sormuştur. İşçi kısa bir tereddüt geçirdikten sonra caminin tehlikede olduğunu fark ederek nedenini anlatmıştır. İşçi “*Efendim sabah uyandıgımda yıkanmam gerekiyordu, ancak evimde su olmadığı için yıkanamadım, işe öyle geldim. Çalışmak zorundayım, evde çocuklarım nafaka bekliyor, ancak caminin duvarına bu durumda tek bir taş dahi koymak içime sinmiyor o nedenle taşı indirip çıkararak yevmiyemi hak etmeye çalışıyorum*” demiştir. Murad Paşa “*biz eksik iş yapıyoruz*” diyerek cami inşaatını durdurmuş ve hamamın önce yapılmasını emretmiştir. Bkz. Mehmet Nusret (Som), *Tarihçe-i Erzurum*, (haz. Ahmet Fidan), İstanbul 2005. s. 59; T. Özdemir, *a.g.e.*, s.221.

¹⁵⁸ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s.283; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.136; Cevdet Yavuz, *Erzurum Hamamları*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1986, s. 35; T. Özdemir, *a.g.e.*, s.225; Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006. s. 97; H. Yurttas- H. Özkan- Z. Köşklü- vd., *a.g.e.*, s.196; Hamza Gündoğdu-Ahmet Ali Bayhan-Muhammet Arslan, *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*, Erzurum 2010, s. 260; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 61.

¹⁵⁹ İzlem Emiroğlu, *Konya' da Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010, s. 10.

¹⁶⁰ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 253; C. Yavuz, *a.g.t.*, s. 35.

¹⁶¹ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Envanteri, No: 63.

¹⁶² Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi.

yapılması, sıcaklık ve diğer kısımların üzerinin demirli mozaikle kaplanması, soğukluk, ılıklik ve sıcaklık bölümlerinin orijinaline uygun olarak mermer döşeme ve kaplama yapılması, bozuk sıvaların raspa edilip yeniden sıvanması, dış cephedeki bozuk kısımlar orijinaline uygun olarak yeniden yapılması olarak belirlenmiştir¹⁶³ (Fotoğraf: 13). Bu tamiratın yapılıp yapılmadığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

20.07.1989 tarihinde Bahattin Ataç adlı inşaat teknisyeni tarafından tutulan raporda, hamamın tamamen harap olduğu, külhan kısmı ve soğukluk bölümünün büyük bir bölümünün yıkıldığı, hamamın sağında ve solunda bulunan tonozların yıkıldığı ve çirkin bir görüntü aldığı belirtilmiştir. Kubbede yer yer çatlamlar ve kaymalar, sıva dökülmeleri kubbe kenarlarındaki yontu taşların yıkılmış olduğunu tespit edilmiştir¹⁶⁴. Bu tamiratın yapılıp yapılmadığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

26.03.1996'da tutulan raporda yer alan bilgilere göre, örtünün sac ve mozaik kaplama yerine, yörede kış mevsiminin uzun geçmesi ve bu malzemenin daha dayanıklı olması nedeniyle ve bunun yanı sıra hamamın yanında Murad Paşa Camisi'nin örtüsünün de kurşun kaplama olması nedeniyle kurşun kaplama yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Sıcaklık kısmının da kara taş döşemesinin tahrip olduğundan ve bu malzemenin temin edilmesinin mümkün olmadığından dolayı siyah mermer ile yenilenmesi gerektiği belirtilmiştir¹⁶⁵.

Yapı 2005–2006 yılında Erzurum Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır¹⁶⁶.

2009'da Murad Paşa Hamamı'nın giriş kapısına yönelik hazırlanan seyyar ahşap sundurmanın yapılmasına (Şekil:5), yapıda görüntü kirliliğine sebep olan tente, tabela, TV anteni gibi unsurların kaldırılmasına ve elektrik tesisatının da Vakıflar Genel Müdürlüğü denetiminde düzenleneceği belirtilmiştir¹⁶⁷. Bu sundurmanın yapıldığı görülmektedir.

2014 yılında Murad Paşa Hamamı'nın kiracısının isteği doğrultusunda, soğukluk kısmında yer alan ahşap soyunma kabinlerinin çürüdüğü ve küflendiği için yenilenmiş,

¹⁶³ 26.03.1996 Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi Onarım Fişi.

¹⁶⁴ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi.

¹⁶⁵ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 25.04.1996 tarihli 750 sayılı kararı.

¹⁶⁶ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s.196.

¹⁶⁷ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 18.08.2009 tarihli 1354 sayılı kararı.

soyunma kabinlerinin zemininde bozulmuş ve kırılmış olan mermerler esere zarar vermemesi için değiştirilmiştir¹⁶⁸.

Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetinde ve denetimindeki bakımsız hamam günümüzde kullanılmaktadır.

Mimari Özellikler: Plân itibariyle klasik bir düzene sahip olan hamam, tek fonksiyonlu bir hamam olup, doğu-batı doğrultusunda düzenlenmiştir. Hamam, soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve sarnıç-külhan bölümlerinden oluşmaktadır (Şekil: 3,4).

Hamama, batı cephesinin ortasındaki ana nişi sivri kemerli tonozdan bir kavsara ile giriş kapısı aralığı da basık kemerli taçkapıdan girilmektedir (Fotoğraf: 14). Taçkapı, yapının cephesine göre hafif çıkıntı yapmaktadır (Fotoğraf: 15). Hamamın girişinde kubbeli küçük kare bir mekân vardır.

Taçkapının sağında havlu kurutma mekânı ve solunda tonozlu dükkân¹⁶⁹ yer almaktadır. Bu mekânlar önceleri hamamın idari bölümü olarak kullanılmış¹⁷⁰, fakat dükkân olarak kullanılmaktadır. Girişteki küçük kubbeli bölümden sonra hamamın soğukluk bölümüne ulaşılmaktadır (Fotoğraf: 16).

Doğu-batı doğrultusunda uzanan hamamın, soğukluk kısmının taştan yapılmış soğukluk sekileri, hamamın girişi dışında üç yanını kuşatmaktadır. Hamama gelenlerin elbiselerini koymaları için kuzeyde üç, güneyde bir, doğuda ise iki daire kemerli dolap nişleri¹⁷¹ yer almaktadır. Bu bölümler ahşap elbise dolaplar ile kapatıldığı için görülmemektedir (Fotoğraf: 17). Sonraki dönemlerde eklenmiş olan bu ahşap elbise dolaplarının üzeri, ahşap merdiven ile çıkılan ikinci bir kat olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf: 18).

Soğukluğun zemini kesme taş döşeli olup ortasında bir havuz¹⁷² yer almaktadır. Hamamın soğukluk kısmı büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe kasnağı dışarıda çift

¹⁶⁸ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 30.05.2014 tarihli 1440 sayılı kararı.

¹⁶⁹ Havlu kurutma mekânı ve solundaki tonozlu dükkân daha sonraki dönemlerde eklenmiştir. Bkz. 22.06.1988 tarihinde Revza Cengiz tarafından tutulan Müze Raporu.

¹⁷⁰ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.134; H. Gündoğdu, a.g.m., *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 185; G. Solmaz, a.g.e., s. 176; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, a.g.e., s. 261.

¹⁷¹ Bu uygulamaya Erzurum'da hiçbir hamamda rastlanmaktadır. Bkz. C. Yavuz, a.g.t., s. 35.

¹⁷² Havuzların yapılma amaçları, akarsuyu seyretmek ve onun sesini dinlemekten hoşlanmaları olmalıdır. Bkz. E. Aksoy, a.g.t., s. 19.

kademeli bir kasnak üzerine oturtulmuştur. İki kademeli kasnak altta sekizgen, üstte yuvarlak bir düzenleme göstermektedir (Fotoğraf: 19).

Soğukluk bölümünün doğu duvarına açılmış bir kapıdan ılıklik bölümüne geçilmektedir. Enine bir mekân olan ılıklik, kuzey-güney doğrultusunda düzenlenmiştir. Beş bölümden oluşan ılıkliğin kuzey ve güney uçlarında birer tonoz ile bunlar arasında da pandantif geçişli üç küçük kubbe yer almaktadır. Güneydeki tonoz örtülü kısım daha sonradan değiştirilerek tuvalet olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf: 20). Kuzeydeki tonoz örtülü kısım ve kubbe örtülü kısım ise sonraki tarihlerde soğuk su havuzu olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf: 21).

Ilıklığın ortasından geçilerek ulaşılan sıcaklık bölümü, merkezi bir kubbe ve dört eyvanlı, dört halvetli klasik bir plân düzenlemesi göstermektedir (Fotoğraf: 22,23). Köşelerde bulunan dört halvet hücreleri, sekizgen profilli birer kubbe ile örtülüdür. Dört eyvan ise sivri beşik tonozla kapatılmıştır. Sıcaklık kubbesinde dışarıdan daire bir kasnağa oturmuş ve soğukluk bölümünün kubbesi yanında küçük kalmıştır. Sıcaklığın ortasında sekizgen bir göbek taşı bulunmaktadır. Hamamın sıcaklık kısmı kubbedeki dört pencere ile aydınlatılmıştır. Halvet bölümü ve eyvanlar dıştan düz toprakla örtülmüştür (Fotoğraf: 24). Aydınlatma kubbeler üzerindeki açıklıklar ile sağlanmaktadır (Fotoğraf: 25).

Su deposu; hamamın sıcaklık bölümüne bitişiktir. Sıcak ve soğuk su yer alan depo enine dikdörtgen plânlı ve üzeri beşik tonoz örtülüdür.

Külhan bölümü; su deposunun gerisinde bulunan ve uzunluğu su deposuna eşit olan enine dikdörtgen plânlı ve üzeri beşik tonoz örtülüdür.

Hamam, kesme taş ve moloz taşla inşa edilmiştir. Giriş bölümünün yer aldığı batı cephesi kesme taşla diğer cepheler ise moloz taş ile inşa edilmiştir.

Süsleme: Murad Paşa Hamamı, genel anlamda süsleme açısından sade bir görünüme sahiptir. Yapının batısında bulunan girişinin dışa doğru taşıntı yapması ve kapıyı çevreleyen sivri kemer hamamın ön cephesine abidevi bir görünüm vermiştir (Fotoğraf: 15).

İç kısımda süsleme unsuruna sık rastlanmayan yapının sıcaklığa geçiş sağlayan kapının üzerinde tek sıra mukarnas dizisi bulunmaktadır (Fotoğraf: 23). Bu süslemenin

benzer örneğini sıcaklıkta kubbeye geçiş elemanı olarak görmek mümkündür. Soğukluk kısmını örten kubbenin kasnağı iki kademeli olup, altta sekizgen üstte yuvarlak bir düzenleme görülmektedir. Alttaki sekizgen kasnağın köşelerini yumuşatmak için sivri kemerler bulunmaktadır.

3.3. Erzurum Murad Paşa (Kuyucu) Camii

Katalog No : 3

Şekil No : 7-10

Fotoğraf No : 26-60.

İnşa Tarihi : M. 1572-1573, H. 981

Vakıf Sahibi : Murad (Kuyucu) Paşa

İnceleme Tarihi: 14.09.2014

Yeri : Erzurum’da, Murat Paşa Mahallesi, Murad Paşa Caddesi, 8 pafta, 246 (5590) ada, 1 parselde kayıtlıdır. Bulunduğu mahalleye adını veren Murad Paşa Camisi, Erzincan Kapısı civarında yaptırılmıştır (Fotoğraf: 26)¹⁷³.

Yapının Banisi ve Tarihçesi: Murad Paşa Camii M. 1572-73/981 H. senesinde Sultan II. Selim¹⁷⁴ zamanında “Kuyucu”¹⁷⁵ lakabı taşıyan Murad Paşa tarafından yaptırılmıştır¹⁷⁶. Murad Paşa Camii, tarihi bakımından Erzurum’da Osmanlı döneminde yapılmış ikinci camidir¹⁷⁷.

¹⁷³ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 202; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 50-51.

¹⁷⁴ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.55’de “Yavuz Sultan Selim zamanında Kuyucu Murad Paşa tarafından 981/1573-74 yılında inşa ettirilmiştir” yazmaktadır. Burada Yavuz Sultan Selim (I. Selim) ve II. Selim karıştırılarak büyük bir hata yapılmıştır.

¹⁷⁵ İhsan Ümüslar, *Erzurum Vilayeti*, İstanbul 1954, s. 68’ de “Kutucu Murad Paşa”, Sadrettin Er, *Erzurum ve Yöresi Camilerinde Kalem İşleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1998, s. 66’da “Kuyumcu Murad Paşa” olarak geçmektedir. Muhtemelen bu yanlışlar yazım hatalarından kaynaklanmaktadır.

¹⁷⁶ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 252; Zeki Başar, *Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetlerimiz Camilerimiz*, Ankara 1977, s.115; H. Gündoğdu, *a.g.m.*, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 151; Rahmi Hüseyin Ünal, “Erzurum Mimari”, *TDVİA*, c. XI, İstanbul 1995, s. 330; Özlem Polat, *Erzurum’da Murat Paşa, Kurşunlu ve Şeyhler Külliyesi*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Lisans Tezi), Erzurum 1999, s. 25; G. Solmaz, *a.g.e.*, s. 63; Canan Hanoğlu, *Erzurum Merkez’de Cami Hazirelerinde Bulunan XVII.-XIX. Y.Y. Mezar Taşları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 2006, s. 133; Taner Özdemir, *Kaybolan Şehir Erzurum*, Ankara 2006, s. 221; H. Gündoğdu, *Erzurum’da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, s. 25; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd.,

Kapının üzerinde 0.58x1.05¹⁷⁸ m. ölçülerinde, mermer sülüs yazı ile üç satırlık kitabesi bulunmaktadır (Fotoğraf: 27). Kitabe şu şekildedir;

Yazılışı;

سلام عليكم طبتم فادخاوها خالدین عمر هزا المسجد الشریف والجامع المنیف فی ایام سلطنه
 قهر مان القروم و خاقان الهر ب والعجم والروم السلطان سلیم بن سلیمان خان خلد الله خلافته الی
 اخر الدور انالامیر الکبیر مر اد پاشا یسر الله مایشا فی تاریخ تقبل الله عنه بقبول حسن فی سنت احدی و سمانین
 وتسمایه ۹۸۱¹⁷⁹

Transkripsiyon;

**Selâmün aleyküm tıbtüm fedhulûhâ hâlidîne ‘ammere hâze’l-mescide’ş-
 şerif ve’l câmi’e’l- münîf fi eyyâmi saltanati Kahramani’l-kurum ve hakani’l-Arab
 ve’l-Acem ve’r-Rûm el-sultân Selîm bin Süleymân Hân halleda’l lâhu hilâfetehu
 ilâ âhiri’d-devrân. El-emîr el kebîr Murad Paşa yessera’l-lâhu mâ yeşâ fi târîhi
 tekabbela’l-lâhü’anhu bi-kabûlin hasenin fi seneti ihdâ ve semânîn ve tisa’ mietin
 981¹⁸⁰.**

Türkçesi;

“Bu mescid-i şerifi ve cami-i münifi uluların kahramanı, Arap, Acem ve Rum’un Hakanı Süleyman Han oğlu Sultan Selim- Allah hilafetini kıyamet gününe kadar muhalefet etsin. Saltanat günlerinde büyük emir Murad Paşa –Allah istediğini kolay kılsın. Allah bunu kendisinden hüsnü kabul ile kabul buyursun. 981 yılında yaptı”¹⁸¹ yazmaktadır.

a.g.e., s. 50-51; H. Gündoğdu, *Erzurum Tarih ve Medeniyet*, s. 95; Erhan Mutlugün-Süreyya Çarbaş-Salih Denli, *Beyaz Bir Şehrin Hikâyesi Erzurum*, Erzurum 2010, s. 321.

¹⁷⁷ İ. H. Konyalı, a.g.e., s. 252; H. Gündoğdu, a.g.m., *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 151; G. Solmaz, a.g.e., s. 63; C. Hanoğlu, a.g.t., s. 133; E. Mutlugün-S. Çarbaş-S. Denli, a.g.e., s. 321.

¹⁷⁸ İ. H. Konyalı, a.g.e., s. 250.

¹⁷⁹ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., a.g.e., s. 51; H. Gündoğdu, A. A. Bayhan, M. Arslan, a.g.e., s. 147.

¹⁸⁰ Konyalı, a.g.e., s. 251; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., a.g.e., s. 51; H. Gündoğdu, A. A. Bayhan, M. Arslan, a.g.e., s. 147.

¹⁸¹ İ. H. Konyalı, a.g.e., s. 251; Mehmet Nusret Som, *Tarihçe-i Erzurum*, (haz. Ahmet Fidan), İstanbul 2005. s. 59; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., a.g.e., s. 51.

Üçüncü satırdaki *تقبل الله عنه بقبول حسن* lafzı, ebced hesabı ile H. 981 senesini vermektedir. Bu tarih hem rakam ile hem de ebced hesabı ile verilmiştir¹⁸². Camiin inşasına Murad Paşa Erzurum'da Beylerbeyi bulunduğu sırada başlanmış ve ayrıldığı sene tamamlanmış olduğu sanılmaktadır. Murad Paşa M. 1570-1571/978 H.'den, M. 1572-1573/980 H. tarihine kadar Erzurum'da Beylerbeyliği yapmıştır¹⁸³.

Herhangi bir kayıtlı sit alanı içerisinde yer almayan yapı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.11.1973 gün ve A-188 sayılı kararı ile tescil edilmiş ve mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir.

Yapının Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Kuyucu Murad Paşa Camisi'nin onarımı ile ilgili arşivde sadece 1870 yılında onarılmış¹⁸⁴ olduğu ile ilgili belgeye rastlanmıştır.

Cami I. Dünya savaşında ambar, II. Dünya Savaşı'nda yedek er koğuşu, daha sonra ise harbiye deposu olarak kullanılmıştır¹⁸⁵.

Ahmediye Medresesi'nden kalan minarenin şiddetli fırtınada yıkılmasından dolayı 1960'da yeni minare yapılmıştır (Fotoğraf: 28)¹⁸⁶.

1963'de tuğla kubbeler ve beden dış duvar kaplamaları ve silmeleri onarılmıştır¹⁸⁷.

1990 yılında Murad Paşa Camii Haziresi tescil edilmiştir¹⁸⁸. 1991'de Murad Paşa Camii son cemaat yerine yıldırım düşmesi sonucunda çöken iki kubbe tamir edilmiş (Fotoğraf: 29), üzerindeki kurşun kaplama yenilenmiş ve son cemaat yerindeki kalemşi süslemeleri aslına uygun olarak yapılmıştır¹⁸⁹. Murad Paşa Camii, son cemaat yeri sütun araları demir parmaklıklarla çevrilmiştir¹⁹⁰.

1997'de caminin etrafında herhangi bir tarihi öneme sahip olmayan özel mülkiyete ait binalar kamulaştırılarak çevre düzenlemesi yapılmıştır.

¹⁸² İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 251.

¹⁸³ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 252.

¹⁸⁴ VGMA, Tarih: 1286/87 H., Evkaf Muhasebe, Defter No: 14190, s.4, (1870 M.).

¹⁸⁵ Z. Başar, *a.g.e.*, s. 113; T. Özdemir, *a.g.e.*, s. 221-222.

¹⁸⁶ Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 09.08.1959 tarihli 1173 sayılı kararı.

¹⁸⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü 10.05.1963 tarihli 2029 sayılı kararı.

¹⁸⁸ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 25.01.1990 tarihli 199 sayılı kararı.

¹⁸⁹ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 15.11.1991 tarihli 383 sayılı kararı.

¹⁹⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi 2501/3 Numaralı Dosya.

Murad Paşa Camii avlusundaki izinsiz yapıldığı anlaşılan tek katlı muhtarlık binası 2006 yılında yıkılmıştır¹⁹¹ (Fotoğraf: 30).

Murad Paşa Camisi 2007 yılında restorasyon yapılmış, saçakları aslına uygun olarak yapılmıştır¹⁹² (Fotoğraf: 31,32).

2007’de camiye şadırvan yapılmıştır¹⁹³. 2013’de Erzurum Murad Paşa Camii ve Murad Paşa Hamamı için koruma alanı belirlenmiştir¹⁹⁴. Cami günümüzde ibadethane olarak işlevini devam ettirmektedir.

Mimari Özellikler: Erzurum Murad Paşa Camii, güneyindeki hamam, avlunun güneybatısında baldaken plânlı Ane Hatun Türbesi (1649)¹⁹⁵, hazire ve İlhanlılar döneminden kalan Ahmediye Medresesi (1314) (Fotoğraf: 53)¹⁹⁶ gibi farklı dönemlerde yapılmış eserler ile külliye görüntüsü vermektedir.

Cami, altı silindirik gövdeli sütun üzerine oturan, beş kubbeli son cemaat yerine sahiptir (Fotoğraf: 33). Asıl ibadet mekânı ise mukarnaslarla süslü tromplar üzerine oturan tek bir kubbe ile örtülüdür (Şekil:7,8).

Cami, doğu ve batı cephelerde sivri kemer alınlıklı üçer, bunların üzerinde de yuvarlak birer, kuzey ve güney cephelerde ise altta sivri kemerli ikişer, güney yönde üstte ikişer yuvarlak pencere ile dışarıya açılmaktadır. Kubbe eteğinde yuvarlak kemerli ve ajurlu üç adet pencere bulunur. Bu pencereler, kubbe eteğinin üst tarafından hafif çıkıntı yapmaktadır. Beden duvarlarını ve kasağı üst kısımdan iki sıra silme dolandır.

Kuzeyinde beş gözlü son cemaat yeri yer almaktadır (Fotoğraf: 34,35). Üzeri kubbe ile kapatılmış olan beş gözlü son cemaat yerindeki kubbelerin içi bitkisel bezemeli kalemişi ile süslenmiştir (Fotoğraf: 36). Son cemaat yeri birbirine sivri kemerler ile bağlanmış olup öne ve yanlara açık olup 25.15x4.90 m. ölçülerindedir. Son cemaat yeri harim duvarlarından doğu ve batı yönünde taşıntı yapmıştır. Kemerleri taşıyan sütunlar iki sıra stalâkit başlıklıdır (Fotoğraf: 37). Bu sütunlar, zamanla zarar gördüğünden madeni bilezikler takılmıştır. Son cemaat yerinde iki adet pencere

¹⁹¹ Yakutiye Belediyesi İmar İşleri Müdürlüğü 15.03.2006 tarihli 384 sayılı kararı.

¹⁹² Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 22.12.2006 tarihli 460 sayılı kararı.

¹⁹³ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 24.03.2007 tarihli 7845 sayılı kararı.

¹⁹⁴ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 17.05.2013 tarihli 788 sayılı kararı.

¹⁹⁵ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 386-388.

¹⁹⁶ Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, c. I, İstanbul 1936, s. 153.

bulunmaktadır. Pencereler dikdörtgen üzerlerinde kemer şeklinde bir kaide bulunaktadır. Bu pencerelerin ön kısımlarında daha sonradan yapılmış demirden korkuluk bulunaktadır (Fotoğraf: 38).

Caminin taçkapısı kuzeyde mihrap ekseninde yer almaktadır (Fotoğraf: 39). Son cemaat yerinin ortasında iç ve dış bükey silmelerle sınırlandırılmış dikdörtgen çerçeveli, üç dilimli sağır kemerli¹⁹⁷ giriş kapısı yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 40). Kemer alınlığına ise sülüs yazı ile üç satırlık kitabesi yerleştirilmiştir. Taçkapının iki yanına sütunçe yerleştirilmiştir. Kitabenin üzerinde alçı üzerine, vazodan çıkan bitkisel motifli kalemişlerine yer verilmiş, fakat bu kalemişi süslemelerin üzeri kapatılmıştır (Fotoğraf: 41). Taçkapı hafif dışa taşırılmıştır. Giriş açıklığını ardı ardına açılan basık kemerli iki ahşap kapı örtmektedir. Caminin ana girişi iç ve dış kapı şeklinde yapılmış olup, bu iki kapının ortasında günümüzde kullanılmayan orijinal kapı bulunaktadır (Fotoğraf: 42). Kapıda birbirine dik ve paralel panolar bulunaktadır. Ahşap kapılar, devrinin güzel süslemelerine sahiptir. İç ve dışta olan orijinal olmayan ahşap kapılar ise 2012 yılında cilalı herhangi bir süsleme özelliği olmayan kapılar ile değiştirilmiştir¹⁹⁸

Kubbe göbeğinde; *قلكليعملعلشاكاته* ayeti dört defa yazılmıştır (Fotoğraf:46)¹⁹⁹. Bu ayet Cennet-zade Camii (1785-1786)²⁰⁰ gibi birçok camide görülmektedir²⁰¹. Yazılı tezyinatlar hattat İsmail Gürcan'a aittir²⁰². Harimin kuzeyinde, ahşap sütunlar ile taşınan kadınlar mahfili yer almaktadır (Fotoğraf: 47). Mahfile çıkış girişin solundaki merdivenlerle sağlanmaktadır. Caminin harim bölümü oldukça geniş olup kapasitesi

¹⁹⁷ Burada görülen üç dilimli kemer uygulaması Erzurum yöresinde pek rastlanmamış olup daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesinde görülen bir özelliktir. Bkz. H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 147.

¹⁹⁸ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 27.06.2012 tarihli 1437 sayılı rapor.

¹⁹⁹ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 252; G. Solmaz, *a.g.e.*, s. 64.

²⁰⁰ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 38-39.

²⁰¹ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 199.

²⁰² Z. Başar, *a.g.e.*, s. 114; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 52; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 147.

1000 kişiliktir²⁰³. Mekânı aydınlatan pencerelerin sayısının az olmasından dolayı harim bölümünde loş bir ortam vardır. Harimin kuzey, güney ve batı yönlerinde yer alan pencerelerin üzerinde kemerli alınlık, etrafı ise dikdörtgen silmelerle çerçeve oluşturulmuştur. Kuzey cephedeki alt sıra pencere alınlıklarında, alçı üzerine yapılmış süsleme ve yazı kuşakları görülmektedir. Pencere üstlerinde şu kaside yer almaktadır (Fotoğraf: 48);

Yazılışı;

- المهعبدك العاصى اناك -

- مقرا ب الذ نوب وقدد عاك²⁰⁴ -

Transkripsiyon;

- İlahî' abdüke'l-âsî etâke

-Mukirran bi'z-zünûbi ve kaâke

Türkçesi;

-İlahî! Asî kulun yine kapına geldi;

-Günahlarını ikrar edip, ellerini sana açıyor ve sadece sana açar.

Caminin mihrabı, girişin karşısında, güney cephesinin ortasında yer almaktadır. Mihrap, düzgün kesme taştan yapılmış olup iç bükey ve dış bükey sade silmeler ile dikdörtgen profilli çerçeve içine alınmıştır. Mihrap nişi beş yüzeyle olup dokuz sıra mukarnas kavsaralıdır (Fotoğraf: 49). Mihrabın iki yanında basit başlıklı silindirik iki sütunçe yer alır.

Caminin minberi ahşaptandır. Orijinal olmayan minber 2012 yılında yenilenmiştir (Fotoğraf: 50)²⁰⁵. Sade minber, geometrik ve bitkisel bezemelidir. Süpürgelik panolar halindedir. Aynalık kısmı üçgen görünümünde ve ortasında yuvarlak madalyona yer verilmiştir. Korkuluk kısmı ajurludur. Köşk kısmında dilimli kemerli açıklıklara yer verilmiş ve üzerinde külah ile son bulmuştur.

²⁰³ Z. Başar, *a.g.e.*, s. 128.

²⁰⁴ G. Solmaz, *a.g.e.*, s. 64.

²⁰⁵ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 27.06.2012 tarihli 1437 sayılı rapor.

Murad Paşa, camiye minare yaptırmamıştır. 1314 yılında İlhanlılar devrinde yapılan Ahmediye Medresesi ve Mescidi'nin sağına yaptırılmış ve o vakit yıkılmış olan mescidin minaresi kullanılmıştır²⁰⁶. Bu minare güdük minare olarak adlandırılan minareler grubundan olup çok kalın ve kısa olarak yapılmıştır (Fotoğraf: 51). Alt kısmı kırmızı taşla yapılmış, şerefeden yukarısı mozaiklerle şekillendirilmiştir. Bu minare, 1928 yılına kadar kullanılmış olup, 1928 yılı sonbaharında şiddetli fırtına ile yıkılmıştır²⁰⁷. 1960'da minare yenilenmiş olup biraz daha kuzeye alınmıştır²⁰⁸. 1960'da yapılan minare, yapıdan bağımsız olarak kuzey cephesinin doğu köşesinden birkaç metre ilerde yapılmıştır. Minare oldukça yüksek tutulmuş ve düzgün kesme taştan yapılmıştır (Fotoğraf: 52). Minare kaidesi dıştan sekizgen içten daire şeklindedir (Şekil:9). Daha sonra yukarıya doğru çıkıldıkça iç şekli değişmemiş, dıştan sekizgen olan kaide de daire olmuştur. Gövdede herhangi bir bezeme unsuruna yer verilmemiş, gövdeden şerefeye geçişte üç sıra mukarnas dizsine yer verilmiştir. En alt sıradaki mukarnas bezenmiş diğer ikisi sade bırakılmıştır. Petek kısmında iki renkli taş kullanılmış, bu taşlarla çokgen petek kısmında zikzak şeklinde bir süsleme unsuru oluşturulmuştur. Şerefeden külaha geçişte silmelere yer verilmiş, külahın ucuna da âlem konularak minare sonlandırılmıştır.

Avluda bağımsız minare ve şadırvan yer almaktadır (Fotoğraf: 54,55). Caminin abdest alma yerleri ve tuvaletler yer altında daha sonraki dönemlerde yapılmıştır.

Murad Paşa Camisi'nin kible, doğu ve batı yönlerinde olan kabirler hazireyi oluşturmaktadır (Fotoğraf: 56). Murad Paşa Camii Haziresi 1990'da tescil edilmiş²⁰⁹ ve yaklaşık 44 mezar bulunmaktadır. Mevcut 44 mezarın 37'sinin mezar taşı kayda değer süsleme özellikleri taşımaktadır²¹⁰. Hazire içerisinde Gürcü Beyi Morav Han'ın kızı Ane Hatun türbesi yer almaktadır (Fotoğraf: 57). Ayrıca hazirede Kul Kethüdası İsmail

²⁰⁶ Bir rivayete göre; Burada olan eski caminin banisi Murad Paşa'nın rüyasına girer ve rüyasında Ya Murad! Yaptırdığın bu camide minareyi yıkmayarak devam ettirme fırsatı ver diye ricada bulunmuş ve Murad Paşa da bunu yapacağına söz vermiştir. Sabah olunca Murad Paşa yoğunluktan rüyayı unutmuş ve minare yapımına devam edilmiştir. Çalışmalar devam ettiği sırada Hızır Aleyhisselam, Murad Paşa'nın karşısına geçmiş ve "Ahmet'e verdiği sözü tut" demiştir. Murad Paşa verdiği sözü tutacağını fakat mükâfatının ne olacağını sormuştur. Hızır Aleyhisselam " Camin yıkılıncaya kadar beş vakit namazlardan birini burada kılacağım." demiş fakat hangi vakit olduğunu bildirmemiştir. Bkz. T. Özdemir, *a.g.e.*, s. 225.

²⁰⁷ A. Ş. Beygu, *a.g.e.*, I, s. 155; Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Müdürlüğü 08.05.1959 tarihli 358 sayılı kararı; İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 252H. Gündoğdu, *a.g.m.*, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 151; G. Solmaz, *a.g.e.*, s. 64; T. Özdemir, *a.g.e.*, s. 225; C. Hanoğlu, *a.g.t.*, s. 133; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 52; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 147.

²⁰⁸ Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 09.08.1959 tarihli 1173 sayılı kararı.

²⁰⁹ Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 25.01.1990 tarihli ve 199 sayılı kararı.

²¹⁰ C. Hanoğlu, *a.g.t.*, s. 133-134.

Ağa, Resul Paşazâde Mehmet Reşit Bey ve Mehmet Ali Paşa'nın mezarları mevcuttur²¹¹. Taş olan mezarların yanı sıra mermer olanlarda vardır. Çok kırık ve dağınık vaziyette bulunan mezar taşlarından sağlam olanlar sade bir görünüme sahip olup kaş kemer formu alınlıklarla sonlandırılmıştır.

Kör Halil Ağa ibn-i Hurşid, ibn-i Abdullah 1326 (1908-1909) yılında Murad Paşa Camisi'ne gelir olarak bir ev, camide yakılmak üzere her sene bir miktar mum vakfetmiş ve camiye bir de çalar saat koymuştur. Saatin daimi tamirâtı için ayrıca para vakfetmiştir²¹².

Süsleme: Murad Paşa Camisi'nde kalemişi ve taş bezemeler görülmektedir. Son cemaat yerinde ve harim bölümünde kalemişi süslemeler vardır.

Son cemaat yerinde yer alan desenlerde orta göbekte dairesel bir şemse ile etrafi dairesel çeviren tığlar gözükmemektedir. Kubbe eteklerinde penç ve sade yapraklarla devam eden bordür ile tamamlanmıştır. Son cemaat yerinde kullanılan renkler kobalt mavisi, yeşil ve kırmızıdır (Fotoğraf: 58).

Merkez kubbe eteğinde Allah'ın güzel adları yazılıdır. Kubbe eteği ile kubbe göbeği arasında kubbeyi çevreleyen sekiz adet, aralıklarla stilize rumilerle elips şemse deseni vardır. Kubbe eteğinde kuşak halindeki yazılar ve motifler, kubbe göbeğindeki yazı ve desenlerle benzerlik göstermektedir. Fakat kubbe eteğinin altındaki kabartma stalâktit süslemeler dikkat çekmektedir (Fotoğraf: 59). Köşelerdeki tromplar içerisinde üç tam iki yarım şemse, yarım kubbe eteğindeki bordürde penç ve sade yapraklar burada da görülmektedir. Trompların göbeğinde, merkezi kubbenin göbeğinde olan yazı ve motifler burada da görülmektedir. Yarım daire kalemişi süslemenin etrafını tığ deseni çevrelemiştir. Kubbede ve yarım kubbede kullanılan renkler ise beyaz zemin üzerine yeşil, kobalt mavisi, kırmızıdır (Fotoğraf 60). Bu kalemişi süslemeler restorasyonlar sırasında yenilenmiştir²¹³.

Caminin taş süslemeleri sadedir. Asıl ibadet mekânına giriş kapısının iki yanındaki basit başlıklı silindirik iki taş sütunçe ve kapıyı dıştan silindirik dış bükey ve iç bükey kaval silme ile dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olması ile hareketlilik

²¹¹ Kültür ve Turizm Müdürlüğü 02.09.1988 tarih ve 1865 sayılı yazısı.

²¹² İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 254.

²¹³ S. Er, *a.g.t.*, s. 67.

kazandırılmıştır. Mihrabın iki yanında basit başlıklı silindirik iki sütunçe de mihrabın taş bezemesi açısından önemlidir.

Caminin dış cephesinde, dikdörtgen çerçevesi kaval silmeler ile sınırlandırılmış kemerli alınlıklı pencereler yer almaktadır.

3.4. İstanbul Murad Paşa (Kuyucu) Külliyesi

Katalog No : 4

Şekil No : 11-18

Fotoğraf No : 61-70

İnşa Tarihi : 1606-1611

Mimar : Sedefkâr Mehmed Ağa (?)

Vakıf Sahibi : Murad (Kuyucu) Paşa

İnceleme Tarihi: 16.06.2014-15.05.2015

Yeri : Medrese, türbe, sebil, sıbyan mektebi ve dükkânlardan oluşan külliye, İstanbul'un Fatih ilçesi, Eminönü Balabanağa Mahallesi, 155 pafta, 670 ada, 1 ve 42-41-53-51-50-52-49-48-33-32-47-46 parsellerde bulunmaktadır. Nadir Bey Sokağı ile Vezneciler Caddesi'nin kesiştiği köşede yer alan külliyenin karşısında, vaktiyle Camcı Ali Mescidi'nin bulunduğu belirtilmiştir²¹⁴. Günümüzde Vezneciler Caddesi üzerinde, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi önünde yer almaktadır (Fotoğraf: 61).

Külliye'nin Banisi ve Tarihiçesi: Murad Paşa (Kuyucu) Külliyesi, Sultan I. Ahmet döneminde (1603-1617) sadrazamlık yapmış olan ve "Kuyucu" lakabı ile tanınan Murad Paşa tarafından yaptırılmıştır²¹⁵.

Külliye'nin binalarındaki tek kitabe, türbenin kapısı üzerindeki ayet kitabesidir (Fotoğraf: 62). Kaynaklarda da kesin tarihini verecek bilginin olmadığı anlaşılmıştır²¹⁶.

²¹⁴ Ahmet Vefa Çobanoğlu, Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 1988, s. 37.

²¹⁵ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 37; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, İstanbul 1994, s. 142; Şükrü Sönmezer, *17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 153; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 143; Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, (çev. Ülker Sayın), İstanbul 2001, s. 362.

Ancak; Kuyucu Murad Paşa'nın 1606²¹⁷ yılında sadrazam olup İstanbul'a geldiği ve 1611 yılında Diyarbakır'da vefat ettiğinde²¹⁸ İstanbul'a getirilerek kendi yaptırdığı külliye'nin türbesine gömülmüş olduğu göz önüne alındığında, Murad Paşa (Kuyucu) Külliyesi'nin 1606-1611²¹⁹ yılları arasında yaptırıldığı kabul edilebilir²²⁰. Bununla birlikte el yazması bir kaynakta Muharrem 1019 (Mart/Nisan 1610) tarihinde medresenin bitirildiği belirtilmiştir²²¹.

Bazı araştırmacılar yapıyı, devrin Mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa'ya mâl etmişlerdir. Risale-i Mimariye'de Mehmed Ağa'nın kişiliği hakkında bilgi verilirken Murad Paşa'dan uzunca bahsedilmiş, Murad Paşa'nın İstanbul'dayken sık sık Sedefkâr Mehmed Ağa'ya giderek sohbet ettiği ve onun güzel huyundan yararlandığından bahsedilmiştir. Cafer Çelebi Murad Paşa için "...yattığı yüce mezarı nurla dolsun." demiştir²²². Risale-i Mimariye'de bu kadar övgü ile bahsedilmesi ve Mehmed Ağa'nın Murad Paşa ile olan samimiyeti bu yapının mimarının Mehmed Ağa olabileceğini düşündürmektedir. Ancak Mehmed Ağa'nın mimarbaşılığı devrinde yapılmış olsa da, külliye'nin bu mimarın eseri olduğu kesin değildir²²³.

Külliye'nin Geçirdiği Onarımlar ve Bugünkü Durumu: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, çeşitli kaynaklar ve arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla birçok onarım geçirmiştir. 1782 yılındaki yangın²²⁴; yeniçeri kışlaları, Vezneciler Çarşısı'nın

²¹⁶ N. Argıt, *a.g.t.*, s. 53.

²¹⁷ H. Umur, *a.g.e.*, s. 15; G. Çelik, *a.g.t.*, s. 12.

²¹⁸ Peçevi Tarihi, c. II, s. 340; Z. Danışman, *a.g.e.*, s. 228; H. Umur, *a.g.e.*, s. 35.

²¹⁹ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 170'de bu tarihlendirme daha da daraltılarak 1607-1609 olarak belirtilmiştir; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 143'de eserin yapıldığı tarih olarak 1610 (1019) olarak verilmiştir.

²²⁰ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 37; A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *DBİA*, V, s. 142; Zerrin Köşklü, *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1999, s. 49; W. M. Wiener, *a.g.e.*, s. 362; Mustafa Göleç- Fatih Güldal, *İstanbul'un 100 Mektebi ve Medresesi*, İstanbul 2012, s. 76.

²²¹ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 37; A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXVI, s. 509; M. Göleç-F. Güldal, *a.g.e.*, s. 76.

²²² Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Mimar Mehmet Ağa ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1987, s. 227.

²²³ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 170; A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 37; A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *DBİA*, V, s. 142; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 49; M. Göleç-F. Güldal, *a.g.e.*, s. 76.

²²⁴ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 37; Derviş Efendi-zâde Derviş Mustafa Efendi, *Lehibu'l-Ukalâ Fî Fikri'l-Guraba Harik Risalesi (1782 Yangın Risalesi)*, (haz. Hüsamettin Aksu), İstanbul 1994, s. 42-61; W. M. Wiener, *a.g.e.*, s. 362.

başında, Vezneciler Hamamı'nda, Kuyucu Murad Paşa Türbesi'nde büyük hasara sebep olmuş ve Kuyucu Murad Paşa Külliyesi yangından hemen sonra onarılmıştır²²⁵.

2 Ağustos 1797 (22 Temmuz 1211)'de Kuyucu Murad Paşa Medresesi helâları onarım görmüştür²²⁶.

1844 yılında harap olan su borularının tamir edilmesi ve bazı bölümlerinin yenilenmesi gerekmiştir. Bunun için tamirat masraf keşfi yapılmış, onarım masraflarının ödenmesi 1845 yılına sarkmıştır²²⁷.

1845 yılında, üzeri açık ve etrafında parmaklık bulunmayan şadırvanın üzerine ahşap tavan ve etrafına korkuluk yapılmıştır. Ayrıca muslukların önüne abdest için küfeki taşından kürsü konulması ve hepsinin boyanması bu yılda yapılan tamirat kapsamında gerçekleştirilmiş, tamir işleri Su Nazırı Mehmed Cemaladdin Bey tarafından yürütülmüştür²²⁸.

8 Mart 1845 (28 Safer 1261) tarihli bir belgede, Kuyucu Murad Paşa Medresesi çamaşırhanesinin harap olduğu ve tamir edilmesi gerektiği anlaşılmıştır²²⁹. Arşiv araştırmalarında bu tamiratın gerçekleştirildiğine ilişkin belgeye rastlanmamıştır.

28 Eylül 1846 (7 Şevval 1262) tarihli bir belgede, külliyenin türbe, sebîl ve medresesinin son derece harap durumda olduğu ve onarıma ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Harap durumda olan medresenin tamiri için 14.311,5 masraf belirlenmiştir. Fakat vakfin, tamirat masrafı olarak belirlenen 14.311,5 kuruşu karşılayacak gücü olmadığından tamiratın şimdilik durdurulması veya tamirat için resmi kurumlardan yardım istenilmesi üzerinde durulmuştur²³⁰. Medresenin konumundan dolayı tamiratın masrafları Padişah tarafından kabul edilmiştir²³¹.

²²⁵ İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 20.03.2012 tarihli 728 numaralı dosya, s. 5.

²²⁶ VGMA., Tarih: 22/Temmuz/1211 R., Evkaf Mektubi Kalemi, 02112 (2 Ağustos 1797 M.).

²²⁷ İlk keşifte eski boruların kullanılması düşünüldüğü için masraf 9.371.5 kuruş olarak tahmin edilmesine rağmen boruların üçte biri kullanılamaz hale geldiği için masraf 371.5 kuruş artırılarak 9.762 kuruş olarak belirlenmiştir. Bkz. M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 144.

²²⁸ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145; İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 20.03.2012 tarihli 728 numaralı dosya, s. 5.

²²⁹ VGMA., Tarih: 28/S/1261 H., Evkaf Muhasebe 1028-19, (8 Mart 1845 M.).

²³⁰ VGMA., Tarih: /Ş/1262 H., Evkaf Defterleri, Defter No: 12886. s. 32, (28 Eylül 1846 M.).

²³¹ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

7 Nisan 1862 (7 Şevval 1278) tarihli bir belgede türbenin tamiratında çalışan ustaların yevmiyeleri belirtilmiştir²³². Bu tamiratta, gayrimüslim ustaların çalışmış olması dikkat çekmektedir²³³.

1873 (1290) yılında külliyenin tamire ihtiyaç duyan su yolları, Su Nezareti'nce 3.025 kuruş masraf olarak tespit edilen keşfine göre Hüsnü Usta tarafından tamir edilmiştir²³⁴.

Kuyucu Murad Paşa Türbesi'nin 5 Aralık 1874 (25 Şevval 1291)'de tamiri için masraf keşfi yapılmıştır. Yorgi kalfa tarafından yapılan bu keşifte 1.280 kuruş masraf çıkarılmış fakat 80 kuruş noksanla 1.200 kuruşa indirilmiştir²³⁵. Keşfi yapılan bu tamiratın gerçekleştiği 29 Mart 1875 (21 Safer 1292)²³⁶ ve 5 Ekim 1875 (5 Ramazan 1292)²³⁷ tarihli belgelerden anlaşılmaktadır. 29 Mart 1875 (21 Safer 1292) tarihli belgede tamiratın masraf ayrıntılarına yer verilmiş, 1288.5 kuruş olan tamirat masrafının keşifte belirtildiği gibi 1.200 kuruşa tamamlandığı ifade edilmiştir.

21 Mart 1876 (24 Safer 1293) tarihli bir belgede, medresenin su yollarının tamir masrafı 6.505 kuruş olarak kaydedilmiş ve bundan müteahhidin alacağı olan 505 kuruşun kendisine ödendiği anlaşılmaktadır²³⁸.

18 Şubat 1880 (7 Rabiulevvel 1297)'de külliye medresesindeki dersanelerin kurşunlarının harap olduğu için yağmur sularının içeriye aktığı belirtilmiş, tamir edilmediği takdirde yıkılabileceği ve masrafların artabileceği için bu kurşunların tamir edilmesi istenmiştir²³⁹.

11 Şubat 1891 (2 Recep 1308)'de Kuyucu Murad Paşa Türbesi üzerindeki kurşunların raptedildiği birkaç tahtanın fırtınada kalktığı ve yağmur yağdığında içeriye suyun aktığı belirtilmiştir. Bu yüzden keşfinin yapılması ve tamir edilmesi gerektiği

²³² BOA, Tarih: 7/Ş./1262 H., Evkaf Defterleri, Defter No: 17783, (7 Nisan 1862 M.).

²³³ BOA, Tarih: 7/Ş./1262 H., Evkaf Defterleri, Defter No: 17783, (7 Nisan 1862 M.).

²³⁴ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

²³⁵ VGMA., Tarih: 25/Ş./1291 H., Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi, Defter No: 22, (5 Aralık 1874 M.).

²³⁶ VGMA., Tarih:21/S./1292 H., Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi, 24-77, (29 Mart 1875 M.).

²³⁷ VGMA., Tarih:5/R./1292 H., Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi, 26, (5 Ekim 1875 M.).

²³⁸ BOA, Tarih:24/S./1293 H., İradeler Dâhiliye, Dosya No: 719, Gömlek No: 50188, s. 1, (21 Mart 1876 M.).

²³⁹ VGMA., Tarih:7/Rabiulevvel/1297 H., Evkaf Mektubi Kalemi, 1829, (18 Şubat 1880).

bildirilmiştir²⁴⁰. Yapılması istenen keşfin ve tamiratın gerçekleştirildiğine yönelik bir belgeye rastlanılmamıştır.

16 Kasım 1891'de medrese ve sebile gelen su yollarının tamirâtı için yapılan keşifte 4.750 kuruşa tamir edileceği belirtilmiştir²⁴¹. Bu masrafı dört taksit halinde ödenmesine karar verilmiş olup ilk taksiti olan 1.187.5 kuruşun ödenmesinden sonra işe başlandığı, ikinci ve üçüncü taksitte ise tamirat için gerekli malzemelerin alınacağı belirtilmiştir²⁴². İşe başlandığı belirtilen onarımın tamamlandığı düşünülmektedir.

7 Eylül 1892 tarihli kayda göre, Kuyucu Murad Paşa Medresesi yine onarıma muhtaç duruma gelmiştir. İlk tamirat keşfine göre 2.000 kuruşla onarımın bitirileceği belirtilmişse de daha sonra gerekli yerlerin tamirâtı için yapılacak masrafın 3.124 kuruş, kurşun masrafı da dâhil edildiğinde²⁴³ 13.133 kuruşa tamamlanacağı tahmin edilmiş²⁴⁴ ve Evkaf Nezareti tamirat memuru tarafından masrafların vakfa kaydedilmek üzere 1892 (1308) evkaf bütçesine katılmıştır²⁴⁵.

M. 1893/1311 H. yılı olmasına rağmen tamire başlanmamış, medrese ve türbenin kurşun ve hatıllarının oldukça harap olduğu anlaşıldığından belirlenen miktarın yetmeyeceği ve yeniden keşif yapılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu üçüncü keşfe göre türbenin kurşunları için hesaplanan 3.124 kuruş masraf 9.255 kuruşa çıkmış, bu iki rakam arasındaki 6.131 kuruş dâhil edildiğinde toplam masraf 19.264²⁴⁶ kuruş olarak belirlenmiştir²⁴⁷. Bu onarımın gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Medrese, 1893 tamiratının üzerinden iki yıl geçmeden, 1895'de meydana gelen depremde büyük hasar görmüştür.

²⁴⁰ VGMA., Tarih:2/Recep/1308 H., Evkaf Mektubi Kalemi, 1829-18, (11 Şubat 1891 M.).

²⁴¹ VGMA., Tarih:2/Rabiulahir/1308 H., Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi, 00050, (16 Kasım 1891 M.).

²⁴² VGMA., Evkaf Mektubi Kalemi, 01765.

²⁴³ BOA, Tarih:13/S./1310 H., Şûra-yı Devlet, Dosya No:126, Gömlek No: 62, (7 Eylül 1892 M.).

²⁴⁴ Bu tamirata ait keşif masrafları ayrıntılı olarak verilmiştir. Bkz. Evkaf Defterleri, Defter No: 27808.

²⁴⁵ BOA, Tarih:27/S./1310 H., İradeler Evkaf, Dosya No:1, Gömlek No: 32, (20 Eylül 1892 M.); VGM; Tarih:16/M./1310 H., Evkaf Mektubi Kalemi 01829, (10 Ağustos 1892 M.); M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

²⁴⁶ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145'de aynı tamirat için 1892 yılındaki keşifte kurşunların masrafı için belirlenen 3.124 kuruş dahil toplam masraf 13.133 kuruş olarak belirlenmiştir.1893 yılındaki keşifte kurşunların masrafı için belirlenen 9.255 kuruşu da üzerine ekleyerek toplam masraf 22. 388 kuruş olduğu belirtilmiştir. Fakat ilk keşifte kurşunların masrafı için belirlenen 3.124 kuruş ve daha sonraki keşifte belirlenen 9.255 kuruş arasındaki fark olan 6.131 kuruş eklenmesi gerektiği için toplam masraf 19.264 kuruştur.

²⁴⁷ BOA, Tarih:14/Ra./1311 H., İradeler Evkaf, Dosya No:4, Gömlek No: 1311, (21 Mart 1894 M.); M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

10 Mart 1895 (13 Ramazan 1312)'de tutulan bir raporda, Camcı Ali Paşa Camii ile birlikte hasar gören Kuyucu Murad Paşa Türbesi'nin harap kubbesinin aslına uygun olarak yapılması gerektiği belirtilmiştir²⁴⁸. Bu yapıların çirkin bir manzara oluşturduğu için bu şekilde bırakılmaması gerektiği vurgulanmış ve yarın akşama kadar bir şey yapılmaması durumunda Osmanlı Hükümetine şikâyet edileceği bildirilmiştir²⁴⁹.

7 Nisan 1895 (11 Şevval 1312) tarihli bir belgede, depremde hasar gören türbenin, tehlikede olan yerlerinin Mehmed Usta'ya 893.38 kuruşa tamir ettirildiği anlaşılmaktadır²⁵⁰. Yine aynı tamirata ilişkin 20 Ağustos 1895 tarihli kayda göre, Mehmed Nuri Usta, işçi yevmiyelerinin toplamını 408.5 kuruş olarak belirlemiştir²⁵¹. Her iki belgede anılan isimlerin, tarihlerin birbirine yakın olmasından dolayı aynı kişi olduğunu düşünmek mümkündür.

4 Mart 1899 (21 Şevval 1316) tarihinde Şehremaneti'nce yapılan keşifte türbe ile birlikte tamirat masrafı 61.131 kuruş olarak belirlenmiş, fakat bu rakam 44.600 kuruşa indirgenmiştir²⁵². Bu meblağın, 1896-1897 (1314) senesi bütçesinden karşılanacağı belirtilmiştir²⁵³. Müteahhitlerin teminat olarak emlak ipoteğini kabul etmeyip birbirlerine kefil olabileceklerini bildirdikleri için tamamlanamamıştır²⁵⁴. Almanya İmparatoru'nun İstanbul'u ziyareti söz konusu olduğundan cadde üzerinde yer alan medrese ve türbenin harap halde bırakılması uygun görülmediğinden emaneten ahşap olarak inşasına başlanmış ve belirlenen 44.600 kuruş 1896-1897 (1314) yılı mali bütçesine katıldığı belirtilmiştir²⁵⁵.

23 Temmuz 1911 tarihindeki Uzunçarşı yangınında külliye kısmen harap olmuştur²⁵⁶. 1918'de yapılan bir tespitte medresenin yangında evlerini kaybedenler tarafından kullanıldığı belirtilmiştir²⁵⁷.

²⁴⁸ VGMA., Tarih:13/Ra./1312 H., Evkaf Mektubi Kalemi, 2125-55, (10 Mart 1895 M.).

²⁴⁹ VGMA., Evkaf Mektubi Kalemi, 2125-55.

²⁵⁰ VGMA., Evkaf Mektubi Kalemi, 2125-55.

²⁵¹ VGMA., Tarih:28/Sa./1313 H., Evkaf Mektubi Kalemi, 2125-55, (28 Ağustos 1895 M.).

²⁵² BOA, Tarih:28/Zilkade./1316 H., İradeler Evkaf, Dosya No:21, Gömlek No: 1316, (13 Nisan 1899 M.); M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

²⁵³ BOA, Tarih:02/Z./1316 H., Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No: 1295, Gömlek No: 97084, s. 1, (13 Nisan 1899 M.).

²⁵⁴ BOA, Tarih:28/Zilkade./1316 H., İradeler Evkaf, Dosya No:21, Gömlek No: 1316, (9 Nisan 1899 M.); M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

²⁵⁵ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 146.

²⁵⁶ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 37; W. M. Wiener, *a.g.e.*, s. 362

²⁵⁷ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 146.

Harap duruma gelen külliye, 1943-1950 yıllarında, Ekrem Hakkı Ayverdi müteahhit olarak restore etmiştir (Fotoğraf: 63)²⁵⁸. 1947 yılında yapılan onarımda avlunun üzeri çelik konstrüksiyonlu cam levhalarla oluşturulan bir tavan şeklinde düzenlenmiştir (Fotoğraf: 64). Külliye dükkânları 1960-1963 yılları arasında onarım görmüştür (Fotoğraf: 65)²⁵⁹. 1987 yılında onarılan medresede avlu, alçı tavan ve sundurma eklemesi ile bugünkü halini almıştır²⁶⁰. Bir süre Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Tarih Araştırma Enstitüsü olarak kullanılmış, 1987²⁶¹ yılından beri ise İstanbul Üniversitesi bünyesinde Güzel Sanatlar Bölümü olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf: 66)²⁶².

Külliye ait 31 paftada yer alan sıbyan mektebi ile bazı dükkânlar günümüzde Piri Mehmed Paşa Vakfı'na geçmiş bulunmaktadır²⁶³. 2009 yılında külliye'nin türbesi restore edilmiştir (Fotoğraf: 67,68)²⁶⁴. Haziran 2014'de Kuyucu Murad Paşa Medresesi restorasyonuna başlanmış ve hâlâ devam etmektedir (Fotoğraf: 69).

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, İstanbul I numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 14.03.1990 tarih ve 1650 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescillenmiş, aynı kurulun 12.07.1995 tarih ve 9848 sayılı kararı ile belirlenen Tarihi Yarımada Kentsel ve Tarihi Sit alanında kalmıştır.

Mimari Özellikler: Külliye; medrese, türbe, sebil, sıbyan mektebi ve dükkânlardan oluşmaktadır (Şekil: 11).

Külliye elemanları üçgen şekilli bir arsa üzerine, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde yerleştirilmiş ve bu yapılar birbirleri ile sıkı bir ilişki²⁶⁵ içerisinde.

²⁵⁸ İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 20.03.2012 tarihli 728 numaralı dosya, s. 5.

²⁵⁹ İstanbul VGM. Abide ve Yapı İşleri Müdürlüğü, 21.05.1964 tarihli 2019 numaralı evrak.

²⁶⁰ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 53'de 5. Dipnot.

²⁶¹ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 49.

²⁶² A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 37; W. M. Wiener, *a.g.e.*, s. 362; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 143; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c. XXVI, İstanbul 2002, s. 509; M. Göleç-F. Güldal, *a.g.e.*, s. 76.

²⁶³ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 37.

²⁶⁴ İstanbul IV numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 30.07.2009 tarihli 2168 numaralı dosya.

²⁶⁵ Külliye elemanlarının sıkışık şekilde yerleştirilmesindeki en önemli faktör çevrenin tarihi dokusu ve arazi şartları olduğu düşünülmektedir. Külliye çevresindeki tarihi doku günümüzde önemli değişiklikler geçirdiğinden bu sıkışmayı zorlamış olabilecek arsa koşullarını ve külliye'nin mahalle içindeki konumunu

Külliyede beş ayrı işlevi kapsayan yapılar, içte bir kütle oluşturacak şekilde²⁶⁶ medreseye bitişik olarak düzenlenmiştir.

Avluyu çevreleyen medresenin güneydoğusuna türbe, bitişiğinde sebil, kuzeybatısına sıbyan mektebi, avlu kısmını sokaktan ayıran duvar önüne de tonozlu dükkânlar yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 70, Şekil: 13). Dükkânların arka tarafında bir kolu kısa olan “U” şeklinde revaklı avlu arkasında “L” şeklinde sıralanmış medrese odaları vardır. Güneydoğusundaki revak arkasında ise türbeye bitişik olarak medresenin dershanesi mevcuttur.

Külliyenin şekillenmesi de yerleşme koşulları hakkında bilgi verir niteliktedir. Şehzadebaşı Caddesi üzerinde yer alan Murad Paşa Külliyesi'nin dükkânları, arsa sınırlarına ve o dönemin yol çizgisine uyarak kırık bir çizgi üzerine yerleştirilmiştir²⁶⁷. Medrese hücrelerinin alt pencerelerinin iç avluya açılmaları, batı yönünde yalnız üst pencerelerin bulunuşu da, yapının bu yönde dışa kapalı olmasını gerektirecek çevre koşullarının olduğunu göstermektedir (Şekil: 14). Külliye yapıldığı sırada bu çevrede ve medresenin karşısında bulunduğu bilinen, günümüzde mevcut olmayan Kuyucu Murad Paşa Sarayı'nın²⁶⁸ Fen Fakültesi binası yönünde yer aldığı belirtilmiştir²⁶⁹.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde yapı malzemesi kesme küfeki taşı ve tuğla olup yer yer mermer kullanılmıştır. Örtü sisteminde tuğlanın kullanıldığı yapının cephesinde yer alan dükkânların kemerleri de tuğladan olup kemer aralarında taş ve tuğlanın alternatif kullanılması ile oluşan almaşık örgülü duvar görülmektedir. Medresenin revak sütunları ve başlıklarında, dersane-mescit önündeki revak cephesinde, kapıda, pencerede, dolap nişi sövelerinde, mihrapta, türbenin önündeki revakta, kapı ve alt sıra pencere sövelerinde, sıbyan mektebinin pencere ve dolap nişlerinin sövelerinde ve sebilde mermer malzeme kullanılmıştır.

tam olarak saptamak olanaksızdır. Külliye'nin XVII. yüzyıl kent dokusu içindeki yerinin, XIX. yüzyıl İstanbul'una yakın olduğu kabul edilmektedir. Bkz. Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 171; N. Argit, *a.g.t.*, s. 54.

²⁶⁶ Külliye elemanlarının yerleşimi gelişigüzel olmaktan uzak, konu ve simgesel ilişkiler düzenine dikkat edilerek konumlandırılmıştır. Bkz. Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, Ankara 1975, s. 266.

²⁶⁷ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 171; N. Argit, *a.g.t.*, s. 54.

²⁶⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 278'de Kuyucu Murad Paşa Sarayı'nın Mürekkeççiler yakınında olduğu belirtilmiştir. Sarayın yeri ile ilgili vakfiyede belirtilen yerden başka bilgiye rastlanmamıştır.

²⁶⁹ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 171; N. Argit, *a.g.t.*, s. 54.

3.4.1. Murad Paşa Medresesi

Katalog No : 4.1

Fotoğraf No : 71-90

Yeri : İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin yanında yer alan Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin dükkânları arkasında yer almaktadır.

Mimari Özellikler: Medrese, düzgün olmayan üçgen bir alan üzerinde, "L" şeklinde düzenlenen hücreler ile güneydoğu ucunda yer alan dersane-mescitten oluşmaktadır.

Vezneciler Caddesi'nde yer alan cephedeki dükkân sırası arasında bulunan sade bir kapı ile girilir (Fotoğraf: 71). Cephenin ortasında kesme küfeki taştan yapılmış olan basık kemerli kapı yer almakta ve kemer ortasında küçük bir gülçe bulunmaktadır. Kapı, içte dükkânların derinliğinden dolayı, geniş sivri kemerli üzeri tonozla örtülü bir bölüm ile avluya açılmaktadır (Fotoğraf 72).

Düzgün olmayan dikdörtgen plânlı avluyu, üç yönde revaklar çevirirken, dükkânların arkasına gelen duvarda revak yoktur (Fotoğraf: 73). Avlu girişinin revaksız oluşunu etkileyen başlıca etmen, avlunun biçim ve boyutları²⁷⁰ olmalıdır. Medresenin plân tipi ve avlunun boyutları bunu doğrular niteliktedir.

Avluyu üç yönden çeviren sivri kemerli revaklar, baklava dilimli başlıklara sahip mermer sütunlara oturmaktadır (Fotoğraf: 74). Revakların arkasında güneydoğu yönü hariç diğer iki yönde "L" şeklinde sıralanan medrese odaları bulunur.

Medrese, L'nin uzun kolunda on, kısa kolunda dört tane olmak üzere on dört hücrelidir. Köşe hücreleri hariç tüm hücreler 3.0x3.0²⁷¹ m² boyutlarında kare planlıdır.

²⁷⁰ Giriş yönüne de revak yapılması avlunun olanaklarını getirmekle birlikte, revak yapılması durumunda ise karşılıklı revaklar çok yaklaşacağından avlu oldukça küçülmüş olurdu. Bu küçülme, sokak üzerine yerleştirilen dükkânlar plândan çıkarılarak önlenebilirdi; fakat bu durumda vakıfa sağlanacak gelirle ilgili olarak ekonomik etmen külliyesinin tasarımını etkilemiş olmalıdır. Bkz. Z. Nayır, a.g.e., s. 171; N. Argıt, a.g.t., s. 54.

²⁷¹ N. Argıt, a.g.t., s. 56; Tolga Diribaş, *Kuyucu Murad Paşa Külliyesi*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Erzurum 1999, s. 18.

Dershaneye bitişik hücre, arsa durumundaki çarpıklık dolayısıyla düzgün olmayan dikdörtgen plânlıdır. Kare plânlı dershanenin hücre dizisine birleşimi, dershane-mescit olarak da kullanıldığı için kibleye yönelecek şekilde eğik açıyla düzenlenmiştir. Revaklardan dershane-mescit önünde bulunan üç birimden başka uzun koldaki bir birimde aynalı tonozlu (Fotoğraf: 75), diğer on bir birim pandantif geçişli kubbelidir.

Güneydoğu uçtaki iki hücre ile kolun kesiştiği yerde bulunan köşe hücresi küfeki taştan dikdörtgen açıklıklı bir kapıyla, diğer hücreler ise dikdörtgen açıklıklı söveli üzeri alınlıklı birer pencere ve kapı ile revağa açılmaktadır (Fotoğraf: 76). Bu kapı ve pencere söveleri küfeki taşından yapılmıştır. Güneydoğu uçtaki iki hücre, yanında bulunan dershane-mescit bölümünün konumundan dolayı, ilk önce beşik tonozlu dar bir koridora oradan da revağa açılmaktadır. Güneydoğu uçtaki odada, girişin tam karşısında, altta ayrıca dikdörtgen bir pencereye daha yer verilmiştir. İki kolun kesiştiği köşe hücresinde, altlı üstlü birer pencere bulunmaktadır. Uzun kolda yer alan hücrelerin girişleri karşısında, dış cepheye açılan üstte birer pencere, pencere altlarında ise nişlere yer verilmiştir. Pencerelevler sivri kemerli olup kemer üzeri yüzeysel formludur. Kısa koldaki hücrelerde dışarıya açılan pencere bulunmamaktadır (Fotoğraf: 77,78).

Kısa kolda bulunan köşe hücresi, yine dar bir koridora oradan da revağa açılır. Diğer hücreler ise yine dikdörtgen bir kapı ve altta dikdörtgen açıklıklı söveli, üzerinde ise sivri kemerli bir üst pencere ile revağa açılmaktadır (Fotoğraf: 79). Hücrelevlerin uzun ve kısa kolları arasında revağa açılan pencere düzeninde farklılıklar görülmektedir. Hücrelevlerde girişin tam karşısında ocak nişleri bulunur. Bacalar tuğladan çokgen gövdeli olarak yapılmış ve üzerleri kesme küfeki taştan kavuk benzeri bir külahla örtülmüştür (Fotoğraf: 80).

Orijinal yerini koruyan helâ bölümü, kısa kolun en uçtaki birimidir. Helâ bölümünün üzeri yüksek tutulmuş ve aynalı tonozla örtülmüştür. Üst kısma açılan fil gözü pencereler ile aydınlatma sağlanmıştır.

Medrese avlularında yer alması gelenek olan şadırvana bu medresede rastlanmamaktadır²⁷². Günümüzde medresenin avlusunun üzeri alçı tavan, dıştan ise çift meyilli çatı ile örtülmüştür (Fotoğraf: 81).

²⁷² Şadırvan zamanla yok olmuş ya da daha sonra yapılanlar restorasyonlar sırasında kaldırılmış olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 172; M. Göleç-F. Güldal, *a.g.e.*, s. 76.

Medrese odasının bulunmadığı güneydoğu yönünde derslane-mescit yer almaktadır. Derslane-mescit, kare plânlı olup pandantif geçişli kasnaksız bir kubbe ile örtülmüştür (Fotoğraf: 82). Önde üç birimden meydana gelen bir revakla avluya açılmaktadır. Revak birimleri diğerlerinden farklı olarak dikdörtgen şeklinde olup aynalı tonoz örtülüdür. Revak cephesi diğerlerinden farklı ele alınmış olup mermer ile kaplanmıştır. Sivri kemerli revaklar, baklava dilimli başlıklara sahip mermer sütunlara oturmaktadır. Basık kemerli bir kapı açıklığı ile kare mekâna girilir (Fotoğraf: 83). Kapı ve iki yanındaki dikdörtgen açıklıklı mermer söveli birer pencere ile revağa açılan derslane-mescit, giriş karşısının solunda, altlı üstlü birer pencere ile de türbeye açılmaktadır. Ayrıca girişin üzerinde üç, yan duvarların üstünde ise ikişer pencere ile dışa açılmaktadır. Alt sıradaki pencereler dikdörtgen açıklıklı ve mermer söveli, üst kısımda bulunan pencereler içten yuvarlak kemerli dıştan ise sivri kemerlidir.

Derslane-mescit bölümünde, girişin karşısında sağa kaydırılmış mihrap yer almaktadır. Sivri kemerli ve yarım yuvarlak niş şeklinde düzenlenen mihrabın etrafı mermer kaplamadır (Fotoğraf: 84). En üstteki alınlık kısmının altındaki sivri bir kemer zemine kadar uzanmaktadır. İki yan duvarda altta dikdörtgen açıklıklı ve mermer atkılı ikişer dolap nişi mevcuttur (Fotoğraf: 85).

Kapı ve dolap kanatlarında, yatay ve dikey dikdörtgenlerin birbiriyle geçme olarak yerleştirilmesi ile oluşturulmuş geometrik süslemeler görülmektedir. Ancak bunlar çok sade ve basit tutulmuş ve birbirlerine benzemektedir.

Kuyucu Murad Paşa derslane-mescit içerisinde, yenilenmiş kalem işi süslemeler dikkat çekmektedir. Yapıda kubbe ortasında içerisi geometrik zikzak ve hem içe hem dışa gelecek şekilde stilize palmetin yer aldığı bir madalyon bulunur (Fotoğraf: 86, Şekil: 17). Kubbe eteği stilize palmet ile kuşatılmıştır. Yeşil ve kırmızı renkler yoğunlukta kullanılmıştır. Ayrıca pandantiflerin etrafı kırmızı renkli çizgi ile sınırlandırılmıştır.

Günümüzde derslane-mescit bölümü, İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından müzik odası olarak kullanılmaktadır. Medresede, Haziran 2014'de başlayan restorasyon devam etmektedir (Fotoğraf: 87,88,89,90).

3.4.2. Murad Paşa Türbesi

Katalog No : 4.2

Fotoğraf No : 91- 97

Yeri : Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin medresesinin güneydoğusunda yer alan dersane-mescit bölümüne bitişik olarak inşa edilmiştir.

Mimari Özellikler: Türbe, kare plânlı olup üzeri kubbe²⁷³ ile örtülüdür (Fotoğraf: 91). Behçet Ünsal türbeyi, Türk Son Klasik Stil türbeler içerisinde değerlendirmiştir²⁷⁴. Kesme küfeki taşından inşa edilmiş olan türbe, dıştan 8.50x8.50 m. ölçülerinde içten ise 6.0x6.0 m. ölçülerindedir.

Türbenin güneydoğu cephesinde, sebilin konumundan dolayı sağa kaydırılmış olan giriş kapısı bulunur (Fotoğraf: 92). Giriş cephesi mukarnaslı başlıklara sahip dört mermer sütuna oturan, üç sivri kemerli sakıf şeklinde düzenlenmiştir. Buradaki orta kısım geniş sivri kemerli, onun sağ ve solundaki kısımlar da dar sivri kemerlidir (Fotoğraf: 93). Bu sivri kemerler, türbe duvarındaki mukarnaslı konsollara yine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Sundurmanın ortasındaki büyük kemerin ve caddeye bakan yan yüzdeki kemerin köşe dolgularında ve kemer kilit taşlarında üzeri geometrik bezemeli birer rozet yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 94). Sakıf yandaki sebil ile birlikte üstte baklavalı bir friz ile çevrelenmiş ve kurşun kaplı ahşap çatı ile örtülmüştür.

Türbeye geçişi sağlayan basık kemerli kapı üzerinde tek satır halinde sülüs hat ile yazılı kitabesi vardır (Fotoğraf: 62). Kitabe Şöyledir;

Yazılışı;

- مَسْجِدَ الْكَلْبَاءِ فِي مَدِينَةِ الْقُدْسِ -

²⁷³ Türbe ilk olarak çatı örtülü olarak inşa edilmiştir. Bkz. Behçet Ünsal, "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XVI, Ankara 1982, s. 78.

²⁷⁴ B. Ünsal, a.g.m.,VD, XVI, s. 85.

Transkripsiyon;

- “**Selamün aleyküm tıbtüm fedhulüha halidin**²⁷⁵”.

Türkçesi;

- “*Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi, ebedi kalmak üzere buraya girin.*”²⁷⁶ yazmaktadır.

Yapıda çift sıralı pencere sistemi görülür. Alt sıra pencereleri dıştan sivri kemerli mermer alınlıklı, içten ve dıştan mermer söveli olup dikdörtgen açıklıklıdır. Üst kısımındaki pencereler ise dıştan sivri kemerli, içten ise yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Kapının bulunduğu giriş cephesinde, bir alt pencere hemen yanındaki sebile, üstteki iki pencere ise dışa açılmaktadır. Girişin karşısındaki cephede, altlı üstlü birer pencere türbenin bitişiğindeki derslane-mescit bölümüne, bir üst pencere ise dışa açılmaktadır. Türbenin kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde ise altlı üstlü ikişer pencere ile dışa açılmaktadır (Fotoğraf: 95). Girişin solunda ve karşısında dikdörtgen açıklıklı birer dolap nişi bulunmaktadır.

Dar açılı üçgen bir arazinin ucunda yer alan açık bir avlu içinde köşegen sebiline dayalı bir revakla yandan girilen türbe, bir yandan sebil, bir yandan medrese dershanesine açılmaktadır²⁷⁷.

Türbede üç sanduka bulunmaktadır. Bunlar; Diyarbakır’da vefat edip kendi yaptırdığı türbeye defnedilen Kuyucu Murad Paşa (1611), Abaza Mehmed Paşa (1634)²⁷⁸ ve Cağaloğlu Sinan Paşa (1642)’ya aittir (Fotoğraf: 96)²⁷⁹. Sandukalara ait mezar taşları yerlerinde olmayıp günümüzde kullanılmayan sebil bölümünde düzensiz ve bakımsız şekilde saklanmaktadır (Fotoğraf: 97). Sebilde yer alan mezar taşları arasında Murad Paşa’ya ait mezar taşı bulunamamıştır.

²⁷⁵ Kuranı Kerim, Zümer Sûresi 73. Ayet.

²⁷⁶ <http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#39:73> 19.03.2015, 19:05.

²⁷⁷ Bu yönü ile ölüm, hayat (su) ve bilim üçlüsünü sembolik bir yorumu gibi durmaktadır. Bkz. B. Ünsal, a.g.m.,VD, XVI, s. 86.

²⁷⁸ W. M. Wiener, a.g.e., s. 362.

²⁷⁹ A. V. Çobanoğlu, “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi”, *STAD*, 14, s. 39; A. V. Çobanoğlu, “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi”, *DBİA*, V, s. 143.

3.4.3. Murad Paşa Sebili

Katalog No : 4.3

Fotoğraf No : 98-99

Yeri : İstanbul'da Vezneciler Caddesi üzerinde, külliye'nin güneydoğusunda²⁸⁰ türbeye bitişik olarak inşa edilmiştir (Şekil: 16).

Mimari Özellikler: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin sebili, türbeye bitişik olarak inşa edilmiştir (Fotoğraf: 98). Dışa taşkın beş cepheli olarak düzenlenmiş olup üzeri eğimli bir çatı ile örtülmüştür (Şekil: 15).

Bugün mevcut olmayan Nadir Bey Sokağı yönünde²⁸¹ basık kemerli bir kapı açıklığı ile sebile girilmektedir. Sebinin türbe ile kesiştiği duvarda, iki köşede yer alan sivri kemerli tromplarla üstte sekizgen oluşturulmuş ve yapı içten ahşap bir kubbe²⁸² ile örtülmüştür.

Altı tane mukarnas başlıklı mermer sütun ile taşınan sivri kemerli cepheler, başlıkların hizasında basık kemerli mermer levhalarla ikiye bölünmüştür. Bu bölünmesin alt kısmında, "C" kıvrımlarının farklı şekillerde dizilmesi ile oluşan baklavalı şekilde düzenlenmiş, üst bölüme ise yıldızlı geometrik kompozisyonlu metal şebekeler yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 99).

Beş cepheden oluşan sebinin iki yanındaki cepheler diğerlerine göre daha dar tutulmuştur. Dar olan yan cephelere dörder, bu cephelere göre daha geniş olan diğer üç

²⁸⁰ Eskiden yanından geçen ve günümüzde mevcut olmayan Nadir Bey Sokağı ile Vezneciler Caddesinin kesiştiği yerde bulunan bir köşe başı sebili olarak inşa edilmiştir. Bkz. A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 40; A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *DBİA*, V, s. 143; Ömer Faruk Şerifoğlu, *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1995, s. 35; Şerife Tali, "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi" *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Sayı: 15, Erzurum 2009, s. 48.

²⁸¹ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14.

²⁸² İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 15'de "Sebinin kemerli sütunlarından başka bir şeyi kalmamıştır" diyerek o tarihlerde yapının harap durumda olduğunu belirtmiştir.

cephede ise yedişer su açıklığı bulunmaktadır. Ortada yer alan üç geniş cephenin kemer köşe dolgularında geometrik bezemeli iri rozetlere yer verilmiştir. Üst kısmında baklavalı bir friz sebil cephelerini ve türbenin sakıf kısmını dolanmaktadır. Kurşun kaplı ahşap sundurma yine sakıf ile birlikte ele alınmıştır. Sebilin pencereleri üzerindeki alınlıklar, altı kollu yıldızlar ve etrafında altıgenlerden oluşan mermer şebekelerle belirginleştirilmiştir.

Sebil içinde türbeye açılan dikdörtgen açıklıklı, mermer söveli bir pencereye yer verilmiştir. Kapının karşısındaki köşede mermer su hazinesi ile kuyu bulunmaktadır. Sebilin suyunun Süleymaniye Su Yolu'ndan sağlandığı bilinmektedir²⁸³. Külliye'nin suyu, Bozdoğan Kemer'inden medresenin yanındaki hazneye, oradan da sebil ve abdesthanelere geçirilmiştir²⁸⁴.

²⁸³ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 41.

²⁸⁴ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 144.

3.4.4. Murad Paşa Sıbyan Mektebi

Katalog No : 4.4

Fotoğraf No : 100-103

Yeri : Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin kuzeybatısındaki köşede yer almakta olup medreseye bitişik olarak inşa edilmiştir.

Mimari Özellikler: Yapı cadde üzerindeki iki dükkânın üzerinde fevkani olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf: 100). Külliye'nin zeminden yükseltilen²⁸⁵ tek yapısı sıbyan mektebidir (Şekil: 12). Kesme küfeki taşından inşa edilmiş olan sıbyan mektebi, kare plânlı olup, üzeri pandantif geçişli, dıştan sekizgen kasnağa oturtulmuş bir kubbe ile örtülmüştür.

Yapıya, cadde üzerindeki, dükkânların arasında bulunan yuvarlak kemerli dikdörtgen açıklıklı ve oldukça sade tutulmuş bir kapı ile girilir. Girişten sonra önce tonozlu bir koridora, sonra dükkânların gerisindeki beşik tonozlu mekâna geçilir. Tonozlu dükkânın aydınlatması iki mazgal pencere ile sağlanmıştır. Bu dükkânda bulunan ahşap merdivenle ikinci kata çıkış sağlanmaktadır.

Üst katta bulunan kare plânlı mektep odası, karşılıklı iki duvara açılan çift sıra pencerelerle aydınlatılmıştır. Üst sırada bulunan pencereler sivri kemerli, alt sırada bulunan pencereler ise dikdörtgen açıklıklı olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf: 101). Yapının kuzeydoğu yüzündeki altı üstlü üçer pencere caddeye açılmaktadır (Fotoğraf: 102). Güneybatı cephesinde ise altı üstlü ikişer pencere açıklığı yer almaktadır. Bunlar tıpkı ön yüzdeki gibi üsttekiler sivri kemerli, alttaki pencereler ise dikdörtgen açıklıklı olarak düzenlenmiştir. Sıbyan mektebi ile medresenin birleştiği kuzeybatı cephesine ise

²⁸⁵ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s. 391'de "Kuyucu Murad Paşa'nın düzgün olmayan bir arsada yaptırdığı medresenin üst katındaki medrese odaları altında zemin katta dükkânlar ve saçaklı Rokoko bezemeli bir sebil vardır" diyerek yapının medrese bölümünün iki katlı olduğunu belirtmiş, fakat medrese bölümü tek katlıdır.

pencere açılmamış fakat yandaki dükkânın üst örtüsü hizasında büyük yuvarlak kemerli derin bir nişe²⁸⁶ yer verilmiştir (Fotoğraf: 103).

Yapının içinde bir ocak nişi bulunmaktadır. Bu nişin iki yanında mermer söveli dikdörtgen dolap nişleri yer almaktadır. Ocağın bacası kare gövdeli olup dışta küfeki taşından yapılmıştır. Köşeleri pahlanarak yumuşatılmış ve dört yönde birer duman açıklığına yer verilmiştir. Bacanın üzeri pramidal külahla örtülmüştür. Mektep bölümünün içinde orijinalliği olmayan kalem işleri vardır. Bu kalemişlerinde İstanbul Sultan Ahmet Camii, Ayasofya, Kız Kulesi ve İstanbul manzaralarına yer verilmiştir.

Sıbyan mektebi, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kiraya verilmiş olup alttaki dükkânlarla birlikte giyim mağazası olarak kullanılmaktadır. Haziran 2014’de başlayan restorasyon devam etmektedir.

²⁸⁶ Bu yönü ile Sultan Ahmet Sıbyan Mektebi’ni hatırlatmakta olup burada ayrı bir merdiven varlığını düşündürmektedir. Bkz. N. Argıt, *a.g.t.*, s. 58. Medrese ile sıbyan mektebi bağlantısının avludan sağlanması için yapılmış olabilir.

3.4.5. Murad Paşa Dükkânlar

Katalog No : 4.5

Fotoğraf No : 104-105.

Yeri: Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin caddeye bakan kısmında yer almaktadır.

Mimari Özellikler: Arasta, cadde üzerinde yan yana sıralanmış on üç tane dükkândan oluşmaktadır (Fotoğraf: 104). Bu dükkânların dördü girişin solunda, yedisi ise sağındadır. Sıbyan mektebinin altında yer alan iki dükkân hariç diğerleri kare plânlıdır. Sıbyan mektebinin giriş açıklığı nedeniyle diğer iki dükkân dikdörtgen bir hal almıştır.

Medrese kapısının iki yanında ve sıbyan mektebi altına yerleştirilen dükkânlarla, caddeden geçenlerin yararlanabilmesi ve külliye gelir getirmesi amaçlanmıştır²⁸⁷.

Dışarıya tuğladan yuvarlak kemerlerle açılmaktadır. Dükkânların üzeri beşik tonozlarla örtülmüştür. Cephe, kemer aralarında taş ve tuğla kullanılmasıyla elde edilen almaşık duvar örgüsüne sahiptir (Fotoğraf: 105).

Daha önce medrese ile birlikte tasarlanan Süleymaniye Tiryaki Çarşısında ve Siyavuş Paşa medreselerindeki dükkânlar, medrese hücrelerinin alt katında yer aldıkları görülmektedir²⁸⁸. Fakat Kuyucu Murad Paşa dükkânları medrese hücreleri ile aynı düzeye yerleştirilerek farklı bir uygulama görülmektedir.

Bu dükkânların sadece bir tanesi İstanbul Üniversitesi mülkiyetinde diğerleri Vakıflar genel Müdürlüğü mülkiyetindedir²⁸⁹ ve çeşitli dükkânlar olarak kullanılmaktadır.

²⁸⁷ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 172.

²⁸⁸ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 172; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 55.

²⁸⁹ İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 13.07.2010 tarihli 1819 numaralı dosya.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

4.1. Plân ve Mekân Anlayışı

4.1.1. Külliye

Külliye toplumuun ihtiyacına cevap veren dinî, kültürel, sosyal ve ticari yapılar topluluğundan oluşan kuruluşlardır²⁹⁰. Külliye yapıları Anadolu'da Türk-İslam kültürü içerisinde Büyük Selçuklu çağından itibaren şekillenmeye başlamış, Erken Türk Beylikleri, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde sınırlı yapıları bünyelerinde toplarken, Osmanlılar'da, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki Fatih Külliyesi'nden itibaren büyük bir yapı programını da birlikte getirmiş ve geliştirilerek klasik ölçülerine ulaştırılmıştır²⁹¹.

Şehir merkezlerinde inşa edilen Osmanlı külliyesi genellikle cami merkezli külliyelerdir. Mimari bakımdan simetrik ve estetik özellikler taşıyan bu yapılar topluluğu, uzun süre bir bütünün parçaları halinde avlu çevresinde şekillenirken, klasik dönem sonrasında şehir yapılaşmaları içerisinde boş alanlarda kendilerine yer bulabilmişler ve simetrik düzenleri kaybolmuştur²⁹².

XVII. yüzyılda diğer devirlerden farklı olarak külliye faaliyetleri iki grup halinde karşımıza çıkmaktadır. Birinci grup, Selatin külliyesi olarak adlandırılan "Sultan Külliyesi" ikinci grupta bu devirde görev yapmış olan sadrazam veya devlet büyüklerinin yaptırmış olduğu "Küçük Külliye" dir. Sultan külliyesi plânlama açısından Klasik Dönem özellikleri göstermesine rağmen, küçük külliye XVII. yüzyıl mimarlığının getirdiği plânlama açısından farklı nitelikler taşıyan yeniliklerdir²⁹³.

Osmanlı Mimarisi'nde XVI. ve XVII. yüzyıllarda caminin merkez alındığı külliye anlayışı değişime uğrayarak devam etmiştir. Klasik dönemden farklı olarak yapıların yerleştirilmesinde uygulanan geometrik düzen ve dik açılarının bozulduğu,

²⁹⁰ Haldun Özkan, Erzurum Şeyhler Külliyesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, Erzurum 2010, s. 69.

²⁹¹ Gülin Alkan, *İstanbul Mimar Sinan Dönemi Külliyesi İçerisinde Medreselerin Yeri ve "Edirne Mihrimah Sultan Medresesi"*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Rölöve-Restorasyon Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 2.

²⁹² H. Özkan, a.g.m., *SBE Dergisi*, Sayı: 6, Erzurum 2010, s. 69.

²⁹³ N. Argıt, a.g.t., s. 30.

serbest düzende arazinin topografyasına uygun yapılar görülmektedir²⁹⁴. Antalya Elmalı Ömer Paşa Külliyesi (1610)²⁹⁵, Sultan Ahmet Külliyesi (1619)²⁹⁶, İstanbul Çinili Külliyesi (1640)²⁹⁷, Erzurum Kurşunlu Külliyesi (1700-1701)²⁹⁸, İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesi(1707-1709)²⁹⁹, İstanbul Hacı Beşir Ağa Külliyesi(1744-1745)³⁰⁰ Erzurum Şeyhler Külliyesi (1737-1766)³⁰¹ gibi külliyeler XVII. ve XVIII. yüzyılda cami merkezli yapılara bazı örneklerdir³⁰².

Osmanlı Mimarisi'nde klasik dönem külliyelerindeki katı kuralların XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarında değişmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde daha çok arsanın kapladığı alan veya topografyasına uygun, simetrisinin aranmadığı küçük çaplı külliyeler görülmektedir. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, bu tarz külliyelerdendir. Arsanın durumu bunu açıkça göstermektedir.

XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarında yapılan bu tür küçük külliyelerde, Osmanlı Mimari'sinin erken ve klasik dönemdeki külliyelerde vazgeçilmez unsur olan merkezdeki cami, yerini medreseye bırakmıştır. Külliye tasarımıındaki değişikliği etkileyen başlıca etkenin ekonomik sıkıntı olduğu³⁰³, diğer nedenin ise sosyal merkez niteliğindeki külliyelerin suriçi İstanbul'u için yeterli olduğu düşünülürken, eğitim kurumu olan medreseye ihtiyacın devam etmesi külliye plânlamasını etkilemiş olduğu söylenebilir³⁰⁴.

Bu dönemde ortaya çıkan medrese merkezli külliyeler XVII. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Artık külliyelerde medresenin diğer öğelerle ilişkisi önem kazanmaya başlamış ve külliyelerin köşelerini süsleyen sosyal karakterli küçük yapılarla (Sebil,

²⁹⁴ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 42; Oktay. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 2004, s. 402-412.

²⁹⁵ O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 371, Plân: 575; Semavi Eyice, "Ömer Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 78-80.

²⁹⁶ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, İstanbul 1954, s. 87-96; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387, Plân: 562.

²⁹⁷ Gülçin Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 335-337; N. Arğit, *a.g.t.*, s. 75-85, Ek: 10; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 259, Plân: 570.

²⁹⁸ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s.48-49, Çizim: 33.

²⁹⁹ M. Baha Tanman, "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 371-373, Plân: 4107.

³⁰⁰ Semavi Eyice, "Beşir Ağa Külliyesi", *TDVİA*, c. VI, İstanbul 1992, s. 1-3, Plân: s. 2.

³⁰¹ H. Özkan, *a.g.m.*, *SBE Dergisi*, Sayı: 6, Erzurum 2010, s. 69-88, Çizim: 1.

³⁰² Zerrin Köşkü, "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 12, Ankara, 2002, s. 162.

³⁰³ N. Arğit, *a.g.t.*, s. 30; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 44.

³⁰⁴ M. Sözen, *a.g.e.*, s. 266; N. Arğit, *a.g.t.*, s. 30.

Çeşme, Sıbyan Mektebi, Arasta) bitişik olarak tek kütle halinde düzenlendiği anlaşılmaktadır³⁰⁵.

Dini eğitim kuruluşu olan medrese yapılarında XVII. yüzyılda köklü bir değişim olmuştur. Bu döneme kadar camiyle ortak avluyu paylaşan ya da külliye ögesi olan medrese, XVI. yüzyılın sonundan itibaren, bilhassa XVII. yüzyıl içinde yapı topluluklarının asıl yapısı durumuna geçmiştir³⁰⁶. Davut Ağa'nın Divanyolu üzerinde yaptırdığı Anber Ağa Külliyesi (1580)³⁰⁷, medrese, sebil ve sıbyan mektebinden oluşan medrese merkezli külliyelerin öncüsüdür. Mimar Sinan'ın son uygulamasından biri olan Şemsi Ahmet Paşa Külliyesi'nde (1580)³⁰⁸, cami tam olarak ortadan kaldırılmasa da boyutu küçültülmüş, medrese daha ön plâna çıkarılmıştır. Bu yapı geçiş dönemi örneği olması bakımından önem taşımaktadır³⁰⁹. Koca Sinan Paşa Külliyesi (1594)³¹⁰ ve Gazanfer Ağa Külliyesi (1595-1596)³¹¹ caminin olmadığı, medrese merkezli külliyelerden bazılarıdır.

Medrese merkezli küçük külliye anlayışının XVII. yüzyıl başında yapılmış bir örneği de Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'dir. Şehrin topografyasında Vezneciler-Fatih güzergâhındaki ana yol üzerinde yer alan ve bu yüzyılda aynı güzergâhta yapılan beş külliye ilkidir. Külliyenin etrafı, günümüzde değişmiş olmakla birlikte üçgen bir arsa üzerinde bulunduğundan dolayı, yapının köşede yer aldığı anlaşılmaktadır³¹².

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nden sonra yapılmış olan, İstanbul Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi³¹³, İstanbul Ebu'l Fazl Mahmud Efendi Külliyesi (XVII. yüzyıl

³⁰⁵ Ayla Ödekan, Mimarlık ve Sanat Tarihi, *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, c. III, Ankara 1988, s. 377; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 31; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 42.

³⁰⁶ A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 377.

³⁰⁷ A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 377.

³⁰⁸ Oktay Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988. s. 142-143; Gülbin Gültekin, "Şemsi Paşa Külliyesi", *DBİA*, c. VII, İstanbul 1994, s. 85; Hans G. Eglı, *Sinan: An İnterpretation*, İstanbul 1997, s. 138-139; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 316-317; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 329.

³⁰⁹ M. Sözen, *a.g.e.*, s. 266; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 31.

³¹⁰ M. Sözen, *a.g.e.*, s. 266; A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 377; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 43-47; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 42; Enis Karakaya, "Koca Sinan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c. XXI, İstanbul 2002, s. 139-140; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 357.

³¹¹ N. Argıt, *a.g.t.*, s. 48-52; Semavi Eyice, "Gazanfer Ağa Külliyesi", *TDVİA*, c. XIII, İstanbul 1996, s. 432-433; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 42; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 169-171; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 364-365, Plân: s. 365.

³¹² A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 42.

³¹³ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 59-66, Ek: 8; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

ortaları)³¹⁴ ve İstanbul'da Veziriazam Bayram Paşa tarafından yaptırılan İstanbul Haseki Bayram Paşa Külliyesi (1634-1635)³¹⁵, medrese merkezli külliye tipinin önemli örneklerindedir. Yine bu yüzyıl içerisinde bu tip külliyelerin bir örneği de Divan Yolu'nda Köprülü Mehmed Paşa tarafından yaptırılmış olan İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi'dir (1661)³¹⁶. Ayrıca, İstanbul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi (1681-1690)³¹⁷, Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi (1700), (Şekil: 18)³¹⁸, İstanbul Feyzullah Efendi Külliyesi (1700)³¹⁹, Aydın Nasuh Paşa Külliyesi (1708)³²⁰, İstanbul Damat İbrahim Paşa Külliyesi (1720-1721)³²¹ ve İstanbul'da Seyyit Hasan Paşa Külliyesi (1745)³²² de medrese merkezli külliyelerin Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nden sonraki örnekleridir.

³¹⁴ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 185; Semavi Eyice, "Ebu'l Fazl Mahmud Efendi Medresesi", *TDVİA*, c. X, İstanbul 1994, s. 355-356; M. Sözen, *a.g.e.*, s. 272, Plân: 603.

³¹⁵ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 175-178; M. Baha Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c. V, İstanbul 1992, s. 267-268; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 67-74; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390, Plân: s. 389.

³¹⁶ N. Argıt, *a.g.t.*, s. 86-94, Ek: 9; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 413-414.

³¹⁷ Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418-422.

³¹⁸ Erdem Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VIII, Ankara 1969, s. 247-267, Plân: 1; Şennur Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, c. III, İstanbul 1991. s. 9-10; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 106-115; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

³¹⁹ Abdüsselâm Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *TDVİA*, c. XII, İstanbul 1995, s. 528-529; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 122-128, Plân: 16; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 264-265.

³²⁰ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 158-162, Plân: 23; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

³²¹ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 150-153; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

³²² M. Sözen, *a.g.e.*, s. 266; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Seyyit Hasan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c. XXXVII, İstanbul 2009, s. 60-62.

4.1.2. Cami

Erzurum şehrinde Osmanlı dönemine ait çok sayıda cami mimarisi gelişmiş ve buna bağlı olarak değişik formlar ortaya çıkmıştır³²³.

Murad Paşa Camii, kare plânlı, tek kubbeli önünde beş gözlü son cemaat yeri bulunan bölgesel özelliklerle şekillenmiş bir mimari üsluba sahiptir. Erzurum'da Murad Paşa Camisi'nde kullanılan tek kubbeli plân şemasının İran'da Büyük Selçuklu'lardan başlayarak kadar inşa edilen pek çok camide sevilerek ve benimsenerek kullanıldığı görülmektedir. İsfahan Mescid-i Cuması (1072-1092)³²⁴, Gülpeyegan Mescidi Cuması (1105-1118)³²⁵, Kazvin Mescid-i Cuması (1113-1116)³²⁶ ve Barsian Mescid-i Cuması (1134)³²⁷ Büyük Selçuklular dönemindeki tek kubbeli yapılara örnek olarak gösterilebilir.

İlk örneklerini İran'da gördüğümüz tek kubbeli camilerin benzerleri, Anadolu'da, XIII. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmıştır³²⁸. Konya Başarebey Mescidi (1213)³²⁹, Hacı Ferruh (Taş Kale Camii) Mescidi (1215)³³⁰ ve Konya Taş Mescit bu dönemde karşımıza çıkan örneklerdendir.

Tek kubbeli camilerin inşasına Beylikler döneminde de devam edilmiştir. Afyon Kubbeli Mescit (1330)³³¹ ve Muğla Balat İlyas Bey Camisi (1404)³³² Beylikler devrinin örneklerinden bazılarıdır.

Osmanlılarda erken dönemden itibaren görülmeye başlanmıştır. İznik'teki Hacı Özbek Camisi (1333)³³³, Kırklareli Hızır Bey Camii (1383)³³⁴, Manisa İbrahim Çelebi

³²³ Barış Aydın, "Osmanlı Dönemi Erzurum Narmanlı Camii", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, Eylül 2014, s. 500.

³²⁴ O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 59, Plân: s. 60.

³²⁵ M. Sözen, *a.g.e.*, s. 5.

³²⁶ O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 62.

³²⁷ M. Sözen, *a.g.e.*, s. 5.

³²⁸ Murat Katoglu, 13. Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Gurubunun Plân Tipi ve Son Cemaat Yeri, *Türk Etnografya Dergisi* (1966), Sayı: IX, Ankara 1967, s. 81; Ş. Çakmak, *a.g.t.*, s. 111; S. Bayrakal, *a.g.t.*, s. 115; Mustafa Ünsal, *Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006, s. 203.

³²⁹ M. Katoglu, *a.g.m.TED*, IX, s. 82, Plân: 1.

³³⁰ Ömür Bakırer, "Hacı Ferruh Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VIII, Ankara 1969, s. 171-178, Şekil: 1.

³³¹ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 1989, s. 4.

³³² Aynur Durukan, *Balat İlyas Bey Camii*, Ankara 1988, s. 9, Şekil: 4.

³³³ Ernst Diez, *Türk Sanatı*, (çev. Oktay Aslanapa), İstanbul 1946.

³³⁴ Mehmet Tuncel, *Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri*, Ankara, 1974, s. 90, Plân: 3.

Camii (1549)³³⁵, Tekirdağ Rüstem Paşa (1553)³³⁶, Diyarbakır İskender Paşa Camii (1565)³³⁷, Van Hüsrev Paşa (1567)³³⁸, İzmit Pertev Paşa Cami (1580)³³⁹, Sivas Kale Camii (1580)³⁴⁰ ve Karaman Nuh Paşa Camisi (1596)³⁴¹ ve Üsküdar Çinili Camii (1640)³⁴² Osmanlı'nın erken ve klasik dönemlerinde görülen tek kubbeli camilerden bazılarıdır.

Murad Paşa Camii, Osmanlı döneminde geleneksel bir biçim kazanmış olan tek kubbeli camilerin, Erzurum'daki örneklerinden biridir. İncelenen Murad Paşa Camisi'nden sonra Erzurum'da inşa edilmiş olan, Erzurum Gürcükapı (Ali Ağa) Camii (1608)³⁴³, Caferiye Camii (1645)³⁴⁴, Kurşunlu Camii (1700)³⁴⁵, Pervizoğlu Camii (1715)³⁴⁶, Derviş Ağa Camii (1717)³⁴⁷, Gümrük Camii (1717–1718)³⁴⁸, Bakırcı Camii (1720–1721)³⁴⁹, Narmanlı Camii (1738) (Şekil: 10)³⁵⁰, İbrahim Paşa Camii (1748)³⁵¹, Şeyhler Camii (1767)³⁵² ve Cennetzade Camii (

1785–1786)³⁵³ tek kubbeli olması bakımından Murad Paşa Camisi ile benzerlik göstermektedir. Murad Paşa Camisi'nin son cemaat yeri beş gözlü olası ile Lala Mustafa Paşa Camii³⁵⁴ ve Narmanlı Camisi'ne³⁵⁵ benzerlik göstermektedir. Kare mekânı örten kubbenin içten köşelerde tromplara oturması, Erzurum tek kubbeli camilerinin genel özelliğidir.

³³⁵ Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s. 172, Plân: 19.

³³⁶ M. Tuncel, *a.g.e.*, s. 31-35, Plân: 5.

³³⁷ Enis Karakaya, "İskender Paşa Camii ve Türbesi" *TDVİA*, c. XXII, İstanbul 2000, s. 569-570, Plân s. 569.

³³⁸ Ali Boran, *Anadolu'daki İçkale Cami ve Mescitleri*, Ankara 2001, s.223.

³³⁹ M. Sözen, *a.g.e.*, s. 205, Plân: 490; Zeynep Hatice Kurtbil, "İzmit Pertev Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c. XXXIV, İstanbul 2007, s. 236-238.

³⁴⁰ M. Ünsal, *a.g.t.*, s. 253.

³⁴¹ Mustafa Denктаş, "Karaman'daki Klasik Devir Osmanlı Camileri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:25, Ankara, 1995, s.128-130

³⁴² Z. Nayır, *a.g.e.*, 178,183.

³⁴³ H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, *a.g.e.*,s. 41, Çizim: 50.

³⁴⁴ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 58, Şekil: 5.

³⁴⁵ H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, *a.g.e.*, s. 48-49, Çizim: 33.

³⁴⁶ H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, *a.g.e.*,s. 55-56, Çizim: 39.

³⁴⁷ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 64-65, Şekil: 8.

³⁴⁸ H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, *a.g.e.*, s. 42-44, Çizim: 31.

³⁴⁹ H. Gündoğdu, *a.g.m.*, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 157.

³⁵⁰ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 70-72, Şekil: 11.

³⁵¹ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 211.

³⁵² H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, *a.g.e.*, s. 57-58, Çizim: 40.

³⁵³ H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, *a.g.e.*, s. 38,Çizim: 28.

³⁵⁴ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 52-53, Şekil: 1.

³⁵⁵ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.70-72 .

4.1.3. Hamamlar

Türk hamamlarının önemli örnekleri Osmanlılar döneminde ortaya çıkmıştır. Osmanlı tarihi boyunca çok sayıda hamam inşa edilmesinde, temizliğin yanında iki sebebi vardır. Bunlardan biri, hamamların iyi gelir getirmeleri sebebiyle hayır eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmesi, diğeri hamamların ait oldukları yapı manzumesinin merkezi olan cami cemaatine hizmet vermesidir³⁵⁶. Ancak bu tesisler gelir getirdikleri müddetçe kullanılmış ve gelir sağlayıcı özellikleri zayıfladıkça ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı mimarisinin en zengin alanlarından biri olan hamamlardan birçoğunun bu sebeple ortadan kalktığı bilinmektedir³⁵⁷.

Her Türk ve Müslüman şehrinde olduğu gibi Erzurum'da da birçok hamam vardır. Erzurum Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde neredeyse bütün hamamları terk edilmiş ve harap haldedir³⁵⁸. XVI-XVIII. yüzyıllardan kalan hamamlardan Saray Hamamı (1707) dışında kitabe hiç birinde bulunmamaktadır³⁵⁹. Erzurum'da tamirata en az Kuyucu Murad Paşa ve Şeyhler Hamamı (1720) uğramıştır³⁶⁰. Erzurum hamamlarından Murad Paşa Hamamı'nın yanında, Boyahane Hamamı, Çifte Göbek Hamamı, Erzurum (Pastırmacı-Fuadiye) Hamamı, Hanım Hamamı, Kırkçeşme Hamamı, Küçük Hamam, Lala Mustafa Paşa Hamamı, Saray Hamamı ve Tahta Hamamları fonksiyonel özelliklerini korumaktadır³⁶¹.

Türk hamamları genel itibariyle tek ve çift fonksiyonlu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan en fazla tek fonksiyonlu olanlar inşa edilmişlerdir. Tek fonksiyonlu hamamlar genellikle nüfusun az olduğu yerlerde veya şehirden uzak olan kesimlerde haftanın belirli günlerinde erkeklere, diğeri günlerde ise kadınlara açık olarak işlev görmektedir. Çift fonksiyonlu hamamlar ise genellikle şehir merkezlerinde kadın ve erkeklerin aynı anda yararlanmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır³⁶².

³⁵⁶ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 18; Semavi Eyice, "Hamam", *TDVİA*, c. XV, İstanbul 1997, s. 414.

³⁵⁷ S. Eyice, "Hamam", *TDVİA*, XV, s. 414; E. Yegül, *a.g.t.*, s. 18; İ. Emiroğlu, *a.g.t.*, s. 9-10; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 18.

³⁵⁸ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 280.

³⁵⁹ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 85.

³⁶⁰ C. Yavuz, *a.g.t.*, s. 44.

³⁶¹ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 86.

³⁶² E. Yegül, *a.g.t.*, s. 25; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 85; E. Aksoy, *a.g.t.*, s. 16.

Anadolu'daki tek fonksiyonlu hamamların en eskisi Divriği Bekir Çavuş (1228)³⁶³ hamamıdır. Anadolu Selçukluları zamanında yapılan Ağzı Karahan Köyü Hamamı (1240)³⁶⁴, Mardin Yeni Kapı (Bab-ı Cedid) Hamamı (1258-1285)³⁶⁵ önemli örneklerdir. Erzurum'da yapılmış olan Lala Mustafa Paşa Hamamı (XVI. yüzyıl)³⁶⁶, Askeri Hamamı (XVI. yüzyıl)³⁶⁷, Erzurum (Pastırmacı-Fuadiye) Hamamı (XVII. yüzyıl)³⁶⁸, Hanım (Numune) Hamamı (XVII-XVIII. yüzyıl)³⁶⁹, Saray Hamamı (1707)³⁷⁰, Gümrük Hamamı (XVIII. yüzyılın ilk çeyreği)³⁷¹, Çifte Göbek Hamamı (XVIII. yüzyılın ilk yarısı)³⁷², Tahta Hamamı (XVIII. yüzyılın ortaları)³⁷³, Şeyhler Hamamı (XVIII. yüzyılın ikinci yarısı)³⁷⁴ ve Kale Hamamı³⁷⁵ gibi hamamlar tek fonksiyonlu hamamlardır. Erzurum'daki Boyahane Hamamı (1566)³⁷⁶ ilk yapıldığında çift fonksiyonluken sonraki onarımlarla hamamın kadınlar kısmının soyunmalık bölümü camiye çevrilmiştir. İncelenen eserler olan Kuyucu Murad Paşa Hamamı ve Küçük Hamamı da plân itibarıyla tek fonksiyonlu hamamlardır.

Bu hamamlar Anadolu'da daha önce yapılmış olan Türk hamamlarının soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşan plân şemasının daha da geliştirilmesiyle oluşmuştur³⁷⁷. Bununla birlikte tesisat kısmını oluşturan su deposu ve külhan esas kurguyu tamamlayan bölümler olarak karşımıza çıkmaktadır³⁷⁸.

³⁶³ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 179-184, Şekil: 2.

³⁶⁴ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 221-228, Şekil: 1.

³⁶⁵ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 249-254, Şekil: 1.

³⁶⁶ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 283; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.130-131; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 195, Çizim: 99; H. Gündoğdu, A. A. Bayhan, M. Arslan, *a.g.e.*, s. 258.

³⁶⁷ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 183; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan,-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 245.

³⁶⁸ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 281-282; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.142; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 187; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 250-251.

³⁶⁹ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 282; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 191; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan- M. Arslan, *a.g.e.*, s. 253.

³⁷⁰ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 284; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.136, Şekil: 36; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 198-199; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 262-263.

³⁷¹ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.136; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 189, Çizim: 94; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 252.

³⁷² İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 280; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.136-139, Şekil: 38; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 185-186; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 248-249.

³⁷³ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.140-141, Şekil: 40; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 201; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan,-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 265.

³⁷⁴ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.139-140, Şekil: 39; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 200; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 263-264.

³⁷⁵ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd.,*a.g.e.*, s. 192.

³⁷⁶ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd.,*a.g.e.*, s. 184.

³⁷⁷ Yılmaz Önge, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XII, Ankara 1978, s. 121; E. Yegül, *a.g.t.*, s. 27; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 22; E. Aksoy, *a.g.t.*, s. 18.

³⁷⁸ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 22.

Türk hamamlarında kapladığı yer bakımından yapının bütününe hâkim bir kütleye sahip olan soyunmalık bölümü genellikle kare ve kareye yakın dikdörtgen plânlıdır³⁷⁹. Soyunmalık bölümüne doğrudan cümle kapısından geçilerek girilir. Fakat Türk Mimarisi'nde yapılan hamamlardan bazı örneklerde iklimin aşırı sıcaklığından veya soğuktan korunmak için cümle kapısı ile soğukluk bölümü arasına giriş mekânı yapılmıştır³⁸⁰. Anadolu Selçuklu örnekleri Divriği Bekir Çavuş Hamamı³⁸¹ ve Mardin Sitte Radviyye Hamamı³⁸² gibi örnekler bu uygulamanın görüldüğü yapılardır. Erzurum'da bu uygulama XVI. yüzyılda yapılmış Lala Mustafa Paşa (Çöplük) Hamamı³⁸³ ve Murad Paşa hamamlarında görülmektedir. Lala Mustafa Paşa Hamamı'nın önünde dikdörtgen formda tonozlu mekân, Murad Paşa Hamamı'nın ön kısmında ise kare kubbeli bir mekân bulunmaktadır.

Mahremiyet ve soğuk nedeniyle dışa kapalı inşa edilmiş olan hamamlarda, aydınlatma duvarın üst seviyesindeki küçük mazgal pencere ya da üst örtüde bulunan ışık gözü veya aydınlık feneri ile sağlanmaktadır. Bu mekânda görülen diğer özellikler ise duvar kenarları boyunca devam eden sekiler ile ortada fiskiyeli bir havuz bulunmasıdır³⁸⁴. Şadırvan aydınlık fenerinin altına isabet eden yerde bulunur ve etrafındaki zeminin büyük parça taşlarla kaplandığı görülmektedir. Kuyucu Murad Paşa Hamamı'nda bu uygulamaya rastlanmaktadır.

Sıcaklığa girmeden önce vücudun ısıya, sıcaklıktan çıkarken de vücudun soğuğa alışmasını sağlamak amacıyla bir geçiş yerine ılıkılık denmektedir³⁸⁵. Ilıklık bölümünün Türk hamamlarının ana bölümlerinden biri olduğu, Anadolu'daki en eski hamam örneklerinde de bulunmasından anlaşılmaktadır³⁸⁶. XII-XIII yüzyıllara ait eski örnekler, ılıkılık kısmının bir yıkanma yeri değil, dinlenme ve bekleme yeri olarak kullanıldığını

³⁷⁹ Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Üzerine Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, c.11, Sayı: 15, İstanbul 1960, s. 108 ; E. Yegül, *a.g.t.*, s. 14; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 88.

³⁸⁰ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 19; Oğuz Önder, *Sivas İli Merkezinde Türk Devri Hamamları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 17; E. Yegül, *a.g.t.*, s. 27.

³⁸¹ Yıldırım Özbek, Divriği Hamamları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, Kayseri 2004/1, s. 192-196, Çizim: 1.

³⁸² Ara Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul 1971, s. 112-113, Plân: 35; Ali Uzay Peker-Kenan Bilici, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu 2 (Mimarlık ve Sanat)*, Ankara 2006, s. 459.

³⁸³ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 283; H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.130-131, Şekil: 32; H. Yurttaş-H. Özkan-Z Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 195; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 258.

³⁸⁴ Gülnur Kadayıfçı, "Erzurum Türbe Hamamı", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII (7-9 Mayıs 2004)*, İstanbul 2004, s. 313.

³⁸⁵ O. Önder, *a.g.t.*, s. 19; E. Aksoy, *a.g.t.*, s. 19.

³⁸⁶ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 24.

göstermektedir. Bunun en güzel örneklerini Ani'deki Menûçehr Hamamı'nda (1143)³⁸⁷, Konya Sahip Ata Hamamı³⁸⁸ ve Beyşehir Eşrefoğlu³⁸⁹ hamamlarında görmek mümkündür. Bu bölümde tıraşlık ve helâlar yer almaktadır.

Türk hamamlarında ılıkliklar, plân tiplerinin düzenlenişi ile birbirinden ayrılır. Kare plânlı ve kubbe örtülü plân şeması yaygın bir kullanım alanı göstermektedir. Bununla birlikte enine dikdörtgen şemanın farklı biçimlerde düzenlenmiş örnekleri de özellikle Osmanlı Dönemi hamamlarında çok sık rastlanan bir uygulamadır³⁹⁰. Erzurum'da Küçük Hamam ve Murad Paşa Hamamı ve Lala Mustafa Paşa Hamamı'nda³⁹¹ enine dikdörtgen şekilde düzenlenmiştir³⁹².

Hamamların önemli birimlerinden biri de sıcaklık bölümü olmuştur. Sıcaklık bölümü iki kısma ayrılabilir. İlk kısım tekil yıkanma hücreleridir. Bu kısmın köşelerinde küçük hücreler şeklinde, kapıları olmayan "halvet" adı verilen hacimler vardır. İkinci kısım ise bu hücreler arasında kalan genel yıkanma nişleridir³⁹³. Bu yıkanma nişleri veya hücrelerin duvar kenarı yerden 0.20 m. kadar yüksek, 0.70–100 m. genişliğinde mermer sedirlerle çevrilmiş ve bunların üzerlerine sıcak ve soğuk su tesisatı bulunan mermer kurnalar yerleştirilmiştir.

Bu bölümler, her bölge ve dönemde hamamların tipolojisini belirleyen mekânlar olmuştur³⁹⁴. Osmanlı hamamları üzerine bir tipoloji çalışması yapan Semavi Eyice ise altı başlık altında değerlendirmiştir. Bunlar;

- Haçvari dört eyvanlı ve köşe halvetli
- Yıldızvari sıcaklık
- Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvetli
- Çok kubbeli enine sıcaklık

³⁸⁷ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 111-120.

³⁸⁸ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 229-236, Şekil: 4.

³⁸⁹ Ali Baş, *Eşrefoğlu Beyliği'nin Mimari Eserleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Konya 1993, s. 55-60.

³⁹⁰ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 26-27.

³⁹¹ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 283; E. Konukçu, *a.g.e.*, s. 186; H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.130-131; H. Yurttaş-H. Özkan, Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 195; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 258.

³⁹² E. Yegül, *a.g.t.*, s. 29; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 89.

³⁹³ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 27.

³⁹⁴ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 90.

-Ortası kubbeli enine sıcaklıklı ve çifte halvetli

-Soğukluk sıcaklık ve halvet eş odalar halinde olan tip olarak değerlendirmiştir³⁹⁵.

Haçvari dört eyvanlı ve köşe halvetli plân tipi, Türk hamam mimarisinde Büyük Selçuklu döneminden başlayarak, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde sıkça uygulanmıştır³⁹⁶. Bunların eyvanlarından bir tanesi giriş kısmı olmakla birlikte dört eyvandan oluşur. Bazı örneklerde eyvan sayısı üç veya ikiye düşmüştür. Plân tipi haç şeklinde olduğundan dolayı bu ismi alır ve haçı oluşturan eyvanların üzeri tonoz ile örtülmüştür³⁹⁷.

Erzurum'da Murad Paşa Hamamı'nda sıcaklıkta kullanılan dört eyvanlı köşe halvet hücreli plân şemasının Anadolu'da en erken tarihli hamam olan Ani Menüçehr (1143)³⁹⁸ hamamından başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar inşa edilen pek çok hamamda çok sevilerek ve benimsenerek kullanıldığı, örneklere bakılarak ileri sürülebilir³⁹⁹. Ani Menüçehr Hamamı (1143) Kayseri Hunad Hamamı (Mahperi Sultan) erkekler kısmı (XIII. yüzyıl)⁴⁰⁰, Divriği Bekir Çavuş Hamamı (XIII. yüzyıl)⁴⁰¹, Divriği Aşağı Hamamı (XIII. yüzyıl)⁴⁰², Konya Sahip Ata Hamamı (1283)⁴⁰³, Tokat'daki Pervane Hamamı'nın erkekler bölümünde (XIII. yüzyıl)⁴⁰⁴, Tokat Sultan Hamamı erkekler bölümü (XIII. yüzyıl)⁴⁰⁵, İznik Hacı Hamza (1344)⁴⁰⁶, Akhisar Yeni (Gülruh Sultan) Hamamı (XIV. yüzyıl)⁴⁰⁷, Bursa Orhan Gazi Hamamı (1390)⁴⁰⁸, Tokat Mustafa Ağa Hamamı (XIV. Yüzyıl başları)⁴⁰⁹, Konya Karaman Emir Süleyman Hamamı (XIV.

³⁹⁵ S. Eyice, a.g.m.,*Tarih Dergisi*, c.11, Sayı:15, s. 108-114; G. Kadayıfçı, a.g.m., s. 313; E. Yegül, *a.g.t.*, s. 13; Hakan Vardi, *Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Van 2010, s. 20-22; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 90; E. Aksoy, *a.g.t.*, s. 23.

³⁹⁶ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 90.

³⁹⁷ E. Aksoy, *a.g.t.*, s. 24.

³⁹⁸ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 111-120, Şekil: 3.

³⁹⁹ Y. Özbek, a.g.m., s. 203.

⁴⁰⁰ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 191-208, Çizim: 2.

⁴⁰¹ 184 Y. Önge, *a.g.e.*, s. 179-184, Şekil: 2.

⁴⁰² Y. Özbek, a.g.m., s. 196-200, Çizim: 4.

⁴⁰³ S. Eyice, a.g.m.,*Tarih Dergisi*, c.11, Sayı:15, s. 108; Y. Önge, *a.g.e.*, s. 229-236, Şekil: 4; E. Aksoy, *a.g.t.*, s. 24.

⁴⁰⁴ Hamza Gündoğdu-A. Ali Bayhan-Murat Aktemur-vd.,*Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara 2006, s. 259-261, Resim: 279.

⁴⁰⁵ H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Aktemur-vd., *a.g.e.*, s. 257-258, Resim: 278.

⁴⁰⁶ S. Eyice, "Hacı Hamza Hamamı", *TDVİA*, XIV, s. 480-481.

⁴⁰⁷ Hacer Sibel Ünalın, "Akhisar Hamamları", *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: 11, İzmir 2001, s.217.

⁴⁰⁸ E. H. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 108.

⁴⁰⁹ H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Aktemur-vd., *a.g.e.*, s. 262-263.

yüzyıl)⁴¹⁰, Manisa Çukur Hamam (XIV. yüzyıl)⁴¹¹, Edirne Beylerbeyi Hamamı erkekler kısmı (1428)⁴¹², Tokat Paşa Hamamı (1435)⁴¹³, Edirne Tahtakale Hamamı erkekler kısmı (1435)⁴¹⁴, Edirne Topkapı Hamamı (1444)⁴¹⁵, Manisa'da Dere (Gülgün Hatun) Hamamı (XIV. yüzyılın ikinci yarısı)⁴¹⁶, İstanbul Murad Paşa Hamamı (1471-1472)⁴¹⁷, Trabzon Tophane Hamamı (1494)⁴¹⁸, Çinili Hamam (1540-1546)⁴¹⁹, Kütahya Balıklı Rüstem Paşa Hamamı kadınlar kısmı (1549)⁴²⁰, Edirne Sokollu Mehmed Paşa Hamamı erkekler kısmı (XVI. yüzyıl)⁴²¹, Tokat Ali Paşa Hamamı (XVI. yüzyıl)⁴²², Edirnekapı Hamamı (XVI. yüzyıl)⁴²³, Sivas Eski Paşa Hamamı (1565)⁴²⁴, Çemberlitaş Hamamı (XVI. yüzyıl)⁴²⁵, Sivas Behram Paşa (Kurşunlu) Hamamı (1576)⁴²⁶, Sivas Meydan Hamamı (1584 sonrası)⁴²⁷, Sivas Kale Hamamı (1584)⁴²⁸, Kütahya Kemer Hamamı (XVI. yüzyıl)⁴²⁹, Tokat Zile Tekke Hamamı (XVII. yüzyıl)⁴³⁰, Tokat Zile Yeni Hamam (XVII. yüzyıl)⁴³¹, Tokat Erbaa Hacı Ahmet Ağa Hamamı'nın erkekler bölümü (XVII. yüzyıl)⁴³², Trabzon Hacı Arif Hamamı (XVII. yüzyıl)⁴³³ ve Trabzon Meydan Hamamı (XIX. yüzyıl)⁴³⁴ sıcaklık bölümünde haçvari dört eyvanlı ve köşe halvetli plân uygulandığı yapılarıdır. Hamamların hepsinde halvetlerin üzeri kubbeyle örtülüdür, eyvanlar ise genellikle tonozla örtülüdür⁴³⁵.

⁴¹⁰ İlhan Temizsoy-Vehbi Uysal, *Karaman*, Konya 1987, s. 89-90.

⁴¹¹ Enis Karakaya, "Çukur Hamam", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 387.

⁴¹² Sabih Erken, "Edirne Hamamları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:10, Ankara 1973, s. 412-413.

⁴¹³ H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Aktemur-vd., *a.g.e.*, s. 254-256.

⁴¹⁴ S. Erken, "Edirne Hamamları", *VD*, 10, s. 408-409.

⁴¹⁵ S. Erken, "Edirne Hamamları", *VD*, 10, s. 409-411.

⁴¹⁶ H. Acun, *a.g.e.*, s. 499-501.

⁴¹⁷ Z. H. Kurtbil, "Murad Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXI, s. 191-192.

⁴¹⁸ Haşim Karpuz, *Trabzon*, Ankara 1990, s. 62, Çizim: 23.

⁴¹⁹ Şerare Yetkin, "Çinili Hamam", *TDVİA*, c. VIII, İstanbul 1993, s. 337, Plân: s. 337.

⁴²⁰ Emine Saraç, *Kütahya Geleneksel Kent Yerleşimindeki Hamam Yapıları, Koruma Yaklaşımı ve Uygulamaların Analizi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Uzmanlık Tezi), İstanbul 2012, s. 45-49.

⁴²¹ S. Erken, "Edirne Hamamları", *VD*, 10, s. 415-417, Plân: 10.

⁴²² H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Aktemur-vd., *a.g.e.*, s. 248-251, Çizim: 54.

⁴²³ Semavi Eyice, "Edirnekapı Camii ve Külliyesi", *TDVİA*, c. X, İstanbul 1994, s. 446-448, Plân: s. 447.

⁴²⁴ O. Önder, *a.g.t.*, s. 266-268.

⁴²⁵ S. Eyice, "Çemberlitaş Hamamı", *TDVİA*, VIII, s. 266-268.

⁴²⁶ O. Önder, *a.g.t.*, s. 49-66, Şekil: 7.

⁴²⁷ O. Önder, *a.g.t.*, s. 77-91, Şekil: 13.

⁴²⁸ O. Önder, *a.g.t.*, s. 43-48, Şekil: 5.

⁴²⁹ E. Saraç, *a.g.t.*, s. 56-57.

⁴³⁰ H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Aktemur-vd., *a.g.e.*, s. 386-387, Resim: 402.

⁴³¹ H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Aktemur-vd., *a.g.e.*, s. 388-389.

⁴³² H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Aktemur-vd., *a.g.e.*, s. 564-566 Resim: 566..

⁴³³ Şamil Horuluoğlu, *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri*, Ankara 1983, s. 120-121, Plân: s. 121.

⁴³⁴ H. Karpuz, *Trabzon*, s. 67-68, Çizim: 27.

⁴³⁵ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 90-91.

Erzurum'da haçvari dört eyvanlı ve köşe halvetli plân tipine, Boyahane Hamamı⁴³⁶, Kırkçeşme Hamamı⁴³⁷, Şeyhler Hamamı⁴³⁸ ve incelenen eser olan Kuyucu Murad Paşa Hamamı'nda rastlanılmaktadır.

Kuyucu Murad Paşa Hamamı haçvari tarzda yapılmış sıcaklık kısmı ve halvet hücrelerinin uygulanmasına Boyahane⁴³⁹, Şeyhler (Şekil: 6)⁴⁴⁰ hamamları ile benzerlik göstermektedir. Dört eyvanlı sıcaklık kısmının dört köşesinde sekizgen formda üzerleri kubbe ile kapatılmış halvet hücreleri yer almaktadır. Kırkçeşme Hamamı'nda⁴⁴¹ ise yine dört eyvan ve köşelerde dört halvet hücresi bulunmaktadır. Fakat bu hücreler kare formda yapılmışlardır⁴⁴².

İncelenen Küçük Hamam, kare planlı tek kubbe örtülü olan sıcaklık bölümü ile Askeri Hamam'a (XVI. yüzyıl)⁴⁴³, benzemektedir.

Anadolu'da hamamlarda ihtiyaç duyulan suyun dere, çay nehir gibi akarsulardan veya kuyu veya sarnıçlardan temin edildiği anlaşılmaktadır⁴⁴⁴. Yeri genellikle sıcaklığın arkasında ve sıcaklık boyunca enine dikdörtgen plânda uzanan su depoları beşik tonoz ya da sivri tonoz örtülü bölümlerdir⁴⁴⁵. Bazı hamamlarda tonozun üstünde, içeriği aydınlatmak için ışık gözleri vardır. Bazı hamamlar da ise soğuk ve sıcak su depoları ayrı olarak yer almaktadır. Su deposu ile sıcaklık mekânının ayrıldığı duvarda genellikle bir açıklık vardır. Bu açıklık, su seviyesini kontrol etmek ve gerektiğinde su deposunun tamiratı için deponun içine girmeye yöneliktir⁴⁴⁶. İncelenen Küçük Hamam'da da bu açıklık vardır.

⁴³⁶ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 281; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.130; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 184; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 246-247.

⁴³⁷ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.131-134; H. Yurttaş-H. Özkan-Z Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 194, Çizim: 97; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 254.

⁴³⁸ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.139-140; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 200, Çizim: 104; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 263-264.

⁴³⁹ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 281; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.130; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 184; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 58, Plân: 4.10; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 246-247.

⁴⁴⁰ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.139-140; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 200; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 263-264.

⁴⁴¹ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.131-134; E. Konukçu, *a.g.e.*, s. 186; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 193, Çizim: 97; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 254.

⁴⁴² C. Yavuz, *a.g.t.*, s. 44; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 92.

⁴⁴³ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 183, Resim: 245; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan,-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 245.

⁴⁴⁴ O. Önder, *a.g.t.*, s. 21; S. Çınar, *a.g.t.*, s. 31.

⁴⁴⁵ O. Önder, *a.g.t.*, s. 22.

⁴⁴⁶ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 31.

Su deposunun ortasında yer alan daire şekilli yuvaya suyun ısınmasını sağlayan bir bakır kazan yerleştirilmiştir. Hamamlarda soğuk ve sıcak su depoları ayrı olarak yer almaktadır. Sıcaklıktaki eyvan ya da halvetlerden birinin su deposu ile ortak olan duvarında, su deposu ile irtibatı sağlayan bir pencere vardır. Bu pencere su seviyesini kontrol etmek ve su deposunun tamiratı sırasında geçiş sağlamak için kullanılır⁴⁴⁷. İncelenen Küçük Hamam ve Kuyucu Murad Paşa Hamamı'nda bu uygulama görülmektedir.

Hamamlarda bir ocağın içinde ateş yakılan, sıcak ve soğuk su kazanlarının bulunduğu bölüme külhan denir⁴⁴⁸. Su deposunun gerisinde bulunan ve uzunluğu su deposuna eşit olan enine dikdörtgen plânlı, üzeri tonoz ya da düz dam örtülü kısımdır⁴⁴⁹. Küçük Hamam ve Kuyucu Murad Paşa Hamamı'nda enine dikdörtgen plânlı ve üzeri tonoz örtülüdür.

⁴⁴⁷ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 33.

Haldun Özkan, "Erzurum Saray Hamamı'nın Restorasyonu", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, Erzurum 2007, s. 54.

⁴⁴⁸ G. Kadayıfçı, *a.g.m.*, s. 314.

⁴⁴⁹ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 33.

4.1.4. Medrese

Medreseler, Osmanlı mimarisinde, külliyeinin bir parçası veya bağımsız olsa da şemanın uygulanması bakımından farklılık göstermemiştir. XVII. ve XVIII. yüzyılda medreselerin şemasını belirleyen üç temel unsur avlu, hücre dizilişi ve derslane söz konusu olmuştur. Bu tasarımlar; U plân, L plân, dikdörtgen plân, tek sıra hücrelerden oluşan plân, karşılıklı iki sıra hücrelerden oluşan plân, iki katlı karşılıklı hücrelerden oluşan plân ve belirli bir şemaya girmeyen uygulamalar olarak belirlenmiştir⁴⁵⁰. Kuyucu Murad Paşa Medresesi, bu tipolojide medrese hücreleri dizilişi bakımından “L” plânlı medreseler gurubu içerisinde yer almaktadır.

Medrese ağırlıklı küçük külliye gurubu içerisindeki külliye yapılar, medreseye bitişik olarak tek kütle halinde düzenlenmiştir. Düzgün olmayan dikdörtgen biçimli avlu etrafında, giriş yönü hariç, üç yönde “U” biçiminde revaklar ve bu revakların arkasında “L” biçiminde sıralanmış odalar yer almaktadır. Anadolu’da Akkoyunlu eseri olan Bayburt Demirözü Pulur Ferruḫşat Bey Medresesi (1517)⁴⁵¹ revaksız olarak “L” biçimde sıralandığı görülmektedir⁴⁵².

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi’nden daha önceki tarihlerde yapılmış olan, Tekirdağ’da Rüstem Paşa Külliyesi’nin (1553)⁴⁵³ günümüze ulaşmayan medresesi, Edirne Selimiye Külliyesi’nin (1568-1573) Dar-ül Hadis ve Dar-ül Kurra medreseleri⁴⁵⁴, Üsküdar’da Şemsi Ahmed Paşa tarafından yaptırılan, Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi’ndeki medresesi (1580)⁴⁵⁵ ve Eyüp’te Zal Mahmud Paşa Külliyesi medresesi (1577)⁴⁵⁶ medrese hücrelerinin “L” biçiminde sıralanması ile Kuyucu Murad Paşa Külliyesi’nden daha önce inşa edilmiş medreselerdir.

⁴⁵⁰ Zeynep Ahunbay, “Medreseler” *DBİA*, c. 5, İstanbul 1994, s. 235; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 162.

⁴⁵¹ Metin Sözen, *Anadolu’da Akkoyunlu Mimari*, İstanbul 1981, s. 130-132, Şekil: 41; Hamza Gündoğdu, Pulur (Gökçedere) Ferruḫşad Külliyesi; Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu, (Gönül Öney’e Armağan), İzmir 2002, s. 321-334.

⁴⁵² A. V. Çobanoğlu, “Kuyucu Murad Paşa Külliyesi”, *STAD*, 14, s. 42.

⁴⁵³ N. Çiçek Akçıl, “Rüstem Paşa Külliyesi”, *TDVİA*, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 293-294.

⁴⁵⁴ Abdullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 164; Turgut Cansever, *Mimar Sinan*, İstanbul 2005, s. 272, Plân: 31; Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2013, s. 321-343.

⁴⁵⁵ G. Gültekin, “Şemsi Paşa Külliyesi”, *DBİA*, VII, s. 85; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 316-317; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimari*, s. 329.

⁴⁵⁶ O. Aslanapa, *Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri*, s. 86-88; Doğan Kuban, “Zal Mahmud Paşa Külliyesi”, *DBİA*, c. VII, İstanbul 1994, s. 542-543; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 304-307; T. Cansever, a.g.e., s. 157-166.

Divanyolu Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi (1661)⁴⁵⁷, İstanbul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi (1681-1690)⁴⁵⁸, İstanbul Feyzullah Efendi Külliyesi (1700-1701)⁴⁵⁹, İstanbul Galata Valide Kethüdası Mehmed Efendi Külliyesi (1705)⁴⁶⁰, İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesi (1707-1709)⁴⁶¹, Eyüp'te Hacı Beşir Ağa Külliyesi(1734)⁴⁶² ve İstanbul Seyyit Hasan Paşa Külliyesi (1745)⁴⁶³ gibi külliyelerinin medreseleri de, "L" plânda ele alınmış diğer medreselerdir.

XVII. ve XVIII. yüzyıl medreselerinde de temel birim olan hücreler erken ve klasik dönemden beri kare ya da dikdörtgen olma özelliğini sürdürmektedir⁴⁶⁴. İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁴⁶⁵, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁴⁶⁶, İstanbul Feyzullah Efendi Külliyesi⁴⁶⁷, İstanbul Çinili Külliyesi⁴⁶⁸, İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁴⁶⁹, İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁴⁷⁰ ve İstanbul Seyyit Hasan Paşa Külliyesi⁴⁷¹ medreselerinin hücreleri Kuyucu Murad Paşa medrese hücrelerinde olduğu gibi kare plânlıdır.

⁴⁵⁷ N. Arğıt, *a.g.t.*, s. 86-94; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 86-92, Plân: 9; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Köprülü Külliyesi", *TDVİA*, c. XXVI, İstanbul 2002, s. 255-257; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 163; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 413-414.

⁴⁵⁸ N. Arğıt, *a.g.t.*, s. 95-105; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *DBİA*, c. VII, İstanbul 1994, s. 402-403; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 112-116, Plân: 14; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 93-96; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 163; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418-422.

⁴⁵⁹ A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 378; Zeynep Ahunbay, "Feyzullah Efendi Külliyesi", *DBİA*, c. III, İstanbul 1994, s. 85; A. Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *TDVİA*, XII, s. 528-529; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 264-265; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 163; D. Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, s. 391.

⁴⁶⁰ A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 378; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 144-148, Plân: 20; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 309-310; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 163.

⁴⁶¹ M. B. Tanman, "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 371-373; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 163-167, Plân: 24; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 163.

⁴⁶² Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 214-217, Plân: 34.

⁴⁶³ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 233-238, Plân: 35; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 163; A. V. Çobanoğlu, "Seyyit Hasan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXVII, s. 60-62.

⁴⁶⁴ Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 388.

⁴⁶⁵ A.V. Çobanoğlu, *a.g.t.*, s. 108-109; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 64-68; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 35-39; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁴⁶⁶ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; N. Arğıt, *a.g.t.*, s. 59-66, Ek: 8; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 58-63; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁴⁶⁷ A. Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *TDVİA*, XII, s. 528-529; Z. Ahunbay, "Feyzullah Efendi Külliyesi", *DBİA*, III, s. 85; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 264-265.

⁴⁶⁸ G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

⁴⁶⁹ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 413-414.

⁴⁷⁰ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267, Plân: 1; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 162.

⁴⁷¹ A. V. Çobanoğlu, "Seyyit Hasan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXVII, s. 60-62.

Medrese hücre sayıları yapılara göre farklılık göstermektedir. Kuyucu Murad Paşa medrese hücreleri İstanbul Bayram Paşa Külliyesi ⁴⁷² ve İstanbul Ankaravî Mehmed Efendi Külliyesi'nin (1707) ⁴⁷³ medreselerinde olduğu gibi on dört hücrelidir.

Ocaklar; XVII. yüzyıl külliyelerinin medrese ocakları geleneksel ocak şemalarını devam ettirmektedir. Sade düzenlemeli hücrelerin içerisinde ocaklar duvarı hareketlendiren unsur olarak karşımıza çıkar. Kuyucu Murad Paşa medrese hücreleri, yuvarlak kemerli dikdörtgen çerçeveye tamamlanmış ve üzeri eğilimlidir.

⁴⁷² Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 175-178; B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 67-74; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁴⁷³ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 154-157.

4.1.5. Dershane-Mescit

Medreselerde eğitim ve derslerin yürütüldüğü dershaneler, tipolojiyi etkileyen önemli etmenlerden biridir. Dershaneler aynı zamanda mescit olarak kullanılmışlardır. Odak noktası medrese olan küçük külliyelerde caminin yerini dershane-mescit almıştır⁴⁷⁴. Osmanlı medrese mimarisinin önemli bileşenlerinden biri olan dershaneler, XVII. ve XVIII. yüzyıl medreselerinde de işlevsel ve yapısal olarak geleneksel özelliklerini korumuştur. Hücrelere bitişik veya hücrelerden bağımsız olarak tasarlanan dershaneler işlevsellik, arazi yapısına uygun tasarım ve medrese tipolojisinden kaynaklanan biçimsel özelliklerle şekillenmiştir⁴⁷⁵.

Bu dönem medreselerinde dershane, kare plânlı, sekizgen plânlı ve daha çok Anadolu örneklerinde dikdörtgen plânlı olmak üzere üç tipte ele alınmıştır. İstanbul Sultan Ahmet⁴⁷⁶, İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁴⁷⁷, İstanbul Çinili Külliyesi⁴⁷⁸, İstanbul Damat İbrahim Paşa Külliyesi⁴⁷⁹ ve İstanbul Nur-u Osmaniye Külliyesi⁴⁸⁰ gibi yapıların medrese dershaneleri kare plânlı uygulanması ile İstanbul Kuyucu Murad Paşa medrese dershanesi ile benzerlik gösteren örneklerden bazılarıdır.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde dershane-mescit kısmı, medrese kollarından biri üzerinde "L" şemasını bozacak biçimde yerleşmiştir.

Mimari karakterleri ve plân şemaları fazla değişmeden günümüze kadar gelebilmiş olan, Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi⁴⁸¹, Köprülü Külliyesi⁴⁸², Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi⁴⁸³ ve incelenen Kuyucu Murad Paşa Külliyesi mescitleri bu yüzyıldan günümüze özgün olarak kalabilmiş örneklerdendir.

⁴⁷⁴ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 379.

⁴⁷⁵ Z. Köşklü, *a.g.m.*, TA, c. 12, s. 164.

⁴⁷⁶ T. Öz, *a.g.e.*, s. 87-96; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁴⁷⁷ B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 388; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁴⁷⁸ G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 388; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

⁴⁷⁹ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 150-153

⁴⁸⁰ S. Eyice, "Nuruosmaniye Külliyesi", *TDVİA*, XXXIII, s. 264-266.

⁴⁸¹ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁴⁸² Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73.

⁴⁸³ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 93-95; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418-422.

Kuyucu Murad Paşa derslane-mescidinde olduğu gibi, İstanbul Sultan Ahmet⁴⁸⁴, İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁴⁸⁵ ve İstanbul Çinili Külliyesi'nin⁴⁸⁶ derslane-mescitleri de medrese hücrelerine bitişik olarak tasarlanmıştır.

XVII. yüzyılda mescit görevi gören derslanelerde mescit fonksiyonuna bağlı olarak kible yönünü gösteren mihraplar yer almaktadır. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi derslane-mescidinde; sivri kemerli mihrap nişi ince silmelerle belirlenen dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılarak oluşturulmuştur.

⁴⁸⁴ T. Öz, *a.g.e.*, s. 87-96; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁴⁸⁵ B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 67-74; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 388; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁴⁸⁶ G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 388; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

4.1.6. Türbe

XVI. yüzyıl sonlarında medrese yapısının, Selçuklu geleneğinde olduğu gibi türbeyle birleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır⁴⁸⁷. Bu çaba Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde de görülmektedir. Türbe bir cephesi ile dershaneye diğer cephesi ile de sebille birleştirilmiştir. Dershane gibi kare plânlı ve yalın bir yapı olan türbenin yerleştirilişinde önemli olan simgesel düzeyde ilişkilerin kurulmasıdır⁴⁸⁸.

Osmanlı Mimarisi'nde XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılda yapılan paşa külliyelerinde türbe, medrese-mescit, sebil üçlüsü ile ortak düzenlemeler içinde yer alarak anlamlı hale gelmiştir⁴⁸⁹.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi Türbesi, Şemsi Ahmed Paşa Külliyesi Türbesi⁴⁹⁰, İstanbul Eyüp Nakkaş Hasan Paşa Türbesi (XVII. yüzyıl ilk çeyreği)⁴⁹¹, Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi'ndeki türbeler⁴⁹² gibi kare plânlı olarak inşa edilmiştir. Türbenin dersane-mescit ile bitişik olarak ele alınması ve dersane içinden bir pencerenin türbeye açılması dersane-mescit ile türbenin sembolik ilişkisi açısından önemlidir⁴⁹³.

Medrese türbe birlikteliği erken İslâm ve Selçuklu yapılarında vurgulanmış bir temadır⁴⁹⁴. Bu uygulama Osmanlı Mimarisi'nde pek rastlanılan bir durum değildir. Dershane-Türbe ikilisi aynı yüzyılda İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa⁴⁹⁵ ve İstanbul Ebu'l Fazl Mahmud Efendi⁴⁹⁶ külliyelerinde de görülmektedir.

⁴⁸⁷ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 172; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 55.

⁴⁸⁸ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 172; A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 382.

⁴⁸⁹ A.V. Çobanoğlu, *a.g.t.*, s. 227; A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 381; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 42; Ş. Sönmezer-S. Seçkin, "İstanbul Mescitleri", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 12, Ankara 2002, s. 146; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁴⁹⁰ G. Gültekin, "Şemsi Paşa Külliyesi", *DBİA*, VII, s. 85; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 329.

⁴⁹¹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Nakkaş Hasan Paşa Türbesi", *TDVİA*, c. XXXII, İstanbul 2006, s. 330-331.

⁴⁹² Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1989, s. 318-319.

⁴⁹³ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 42.

⁴⁹⁴ A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 377.

⁴⁹⁵ A. V. Çobanoğlu, *a.g.t.*, s. 227; Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 58-63.

⁴⁹⁶ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 185; S. Eyice, "Ebu'l Fazl Mahmud Efendi Medresesi", X, s. 355-356.

4.1.7. Sebil

XVII. yüzyılda bir hayır kurumu olan sebil yapısı kütleli ve simgesel önem kazanan yapı türlerinden biridir. Sebil yapısının, külliye yapı programında önem kazanması, XVI. yüzyılın sonlarında Koca Sinan Paşa (1593)⁴⁹⁷ ve Gazanfer Ağa (1599)⁴⁹⁸ külliyelerinde görülmektedir. XVII. yüzyılın başlarında inşa edilen Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde sebil, türbe ve medreseyle birlikte kütleli bütünlüğü yakalamıştır.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin sebili, türbeye bitişik olarak inşa edilmiştir. Dışa taşkın beş cepheli olarak düzenlenmiş olup üzeri eğimli bir çatı ile örtülmüştür. Sebile giriş basık kemerli bir kapı açıklığı ile sağlanmaktadır. Sebinin suyunun Süleymaniye Su Yolları'ndan sağlandığı bilinmektedir⁴⁹⁹. Daha önce erken İslam ve Selçuklu yapılarında, baninin ruhuna Fatıha okunması amacıyla yaptırılan sebil-çeşme yapısı, medrese merkezli külliyelerde XVII. yüzyılda yeniden canlandırılmıştır⁵⁰⁰.

Türbeye bitişik olarak yapılan sebinin türbe ile arasına bir pencere açılarak ilişkisi sağlanmıştır. XVI. yüzyılın son çeyreğinde ele alınan Mimar Sinan'ın Türbesi (1588)⁵⁰¹ ve Koca Sinan Paşa Külliyesi'nde (1593)⁵⁰² türbenin önünde, türbeden ayrı olarak sebil düzenlemesi görülmektedir. İstanbul Hafız Ahmed Paşa Külliyesi'nde (XVI. yüzyılın sonu)⁵⁰³ türbe ve sebil ilişkisi birlikte inşa edilmesi bakımından önemlidir. XVII. yüzyıl külliyesi arasında medrese, sebil ve türbenin yan yana birleştirilerek tek kütle halinde yapıldığı en erken yapı Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'dir⁵⁰⁴. XVII. yüzyıl içerisinde bilinen örneklerden Ekmekçizade Ahmed Paşa

⁴⁹⁷ N. Argıt, *a.g.t.*, s. 43-47; E. Karakaya, "Koca Sinan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXI, s. 139-140; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 357.

⁴⁹⁸ S. Eyice, "Gazanfer Ağa Külliyesi", *TDVİA*, XIII, s. 432-433; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 364-365.

⁴⁹⁹ A. V. Çobanoğlu, "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *STAD*, 14, s. 41.

⁵⁰⁰ A. Ödekan, *a.g.e.*, s. 377.

⁵⁰¹ Erdem Yücel, Mimar Sinan'ın Türbesi, *Arkitekt*, c. 1973, Sayı: 1973-04 (352), İstanbul 1973, s.189-190.

⁵⁰² N. Argıt, *a.g.t.*, s. 43-47; E. Karakaya, "Koca Sinan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXI, s. 139-140; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 357.

⁵⁰³ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Hafız Ahmed Paşa Külliyesi", *DBİA*, c. III, İstanbul 1994, s. 492-493; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 228-229.

⁵⁰⁴ Zeynep (Nayır) Ahunbay, 17. Yüzyıl İstanbul'unda Eğitim Kurumları, *Sanat Tarihi Derneği Yayınları*, Sayı 4, İstanbul 1988, s. 9.

Külliyesi⁵⁰⁵, İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁵⁰⁶ ve İstanbul Kara Mustafa Paşa⁵⁰⁷ külliyelerinde sebil-türbe ilişkisinin vurgulandığı görülmektedir.

⁵⁰⁵ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; N. Argıt, *a.g.e.*, s. 54; Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139.

⁵⁰⁶ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 175-178; B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵⁰⁷ A. V. Çobanoğlu, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi", VII, s. 402-403; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 93-96; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418-422.

4.1.8. Sıbyan Mektebi

Osmanlı mimarisinde sıbyan mekteplerinin en çok inşa edildiği dönem XVI., XVII. ve özellikle XVIII. yüzyıldır⁵⁰⁸. XV. yüzyıldan XVII. yüzyılın sonlarına kadar sıbyan mektepleri klasik üslupta yapılmıştır⁵⁰⁹. XV. yüzyıldan itibaren bazı mektepler zeminden yükseltilmiştir. XVII. yüzyılda yapılan Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, Sultan Ahmed Külliyesi⁵¹⁰, Üsküdar Çinili Külliyesi⁵¹¹ sıbyan mektepleri fevkani olarak inşa edilmiştir.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi, Sultan Ahmet Külliyesi (1609-1616)⁵¹² ve Bayram Paşa Külliyesi⁵¹³ sıbyan mektepleri gibi girişte avlu duvarına bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Sıbyan mektebinin fevkani düzenlenişi ve girişinin avludan ayrı olarak sağlanması klasik dönemde görülen bir uygulamadır. Süleymaniye Külliyesi (1548-1559)⁵¹⁴ ve Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁵¹⁵ gibi sıbyan mekteplerinde alt sırada görülen dükkân dizileri bu cephenin konumu ile ilgili olmalıdır.

⁵⁰⁸ D. Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, s. 392.

⁵⁰⁹ Z. Ahunbay, "Mektep", *TDVİA*, XXIX, s. 8.

⁵¹⁰ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 35-39.

⁵¹¹ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 182; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 75-85; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

⁵¹² T. Öz, *a.g.e.*, s. 87-96; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁵¹³ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 175-178; M. B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵¹⁴ O. Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, s. 28-44; T. Cansever, *a.g.e.*, s. 165-221; Serpil Çakmak, *Süleymaniye Külliyesi Malzeme, Teknik ve Süreç*, Ankara 2009, s. 45; Reha Günay, *The Architect And His Works Sinan*, İstanbul 2011, s. 30-31; G. Necipoğlu, *a.g.e.*, s. 321-343.

⁵¹⁵ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *DBİA*, c. I, İstanbul 1993, s. 236-239; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 106-115; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259.

4.1.9. Dükkânlar

Kuyucu Murad Paşa Arastası, cadde üzerinde yan yana sıralanmış on üç tane dükkândan oluşmaktadır. Sıbyan mektebinin altında yer alan iki dükkân dikdörtgen, diğerleri kare plânlıdır.

Vakıf kuruluşlarına gelir sağlamak amacıyla yapılan dükkânlar bu yüzyılda da Sultan Ahmet⁵¹⁶, Ebu'l Fazl Mahmud Efendi Külliyesi⁵¹⁷, Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi(1662)⁵¹⁸, Kara Mustafa Paşa Külliyesi⁵¹⁹ gibi bazı külliyelerde de karşımıza çıkmaktadır.

Daha önce medrese ile birlikte tasarlanan dükkânlar, Süleymaniye Tiryaki Çarşısında ve Siyavuş Paşa medreselerinde olduğu gibi, medrese hücrelerinin alt katında yer aldıkları görülmektedir⁵²⁰. Fakat Kuyucu Murad Paşa dükkânları medrese hücreleri ile aynı düzeye yerleştirilerek farklı bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Dükkânlar, medresenin caddeye bakan duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir.

⁵¹⁶ A.V. Çobanoğlu, *a.g.t.*, s. 108-109; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 35-39; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁵¹⁷ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 185; S. Eyice, "Ebu'l Fazl Mahmud Efendi Medresesi", *TDVİA*, X, s. 355-356; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 153-155.

⁵¹⁸ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73.

⁵¹⁹ A. V. Çobanoğlu, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi", VII, s. 402-403; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 93-96; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418-422.

⁵²⁰ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 172; N. Arıt, *a.g.t.*, s. 55.

4.2. Malzeme ve Teknik

İncelenen yapılarda kesme taş, moloz taş, kabayonu taş, tuğla ve mermer kullanıldığı görülmektedir.

4.2.1. Taş

XVII. ve XVIII. yüzyıl külliyelerinde medreselerin cephe duvarlarında genellikle kesme taş, iki sıra tuğla bir sıra taş almaşık, karışık almaşık moloz taş ve kabayonu taş malzeme görülmektedir. Kuyucu Murad Paşa cepheleri, Elmalı Ömer Paşa Külliyesi⁵²¹, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁵²², İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁵²³ ve İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁵²⁴ medreselerinin cepheleri ve dış beden duvarları kesme taş kullanılmış örnekler olarak gösterebilir.

XVII. yüzyıl külliyelerinde revak kemerleri ve kemer ve saçak arasındaki duvarlarındaki kısımda tuğla, kesme taş ve tuğla, kırmızı taş ve mermer kullanılmıştır⁵²⁵. İncelenen Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi⁵²⁶, İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁵²⁷, Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁵²⁸, İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁵²⁹ ve İstanbul Valide Kethüdası Mehmet Efendi Külliyesi⁵³⁰ gibi medreselerde revak kemerlerinde, kemer ve saçak arasındaki duvarlarda kesme taş görülür.

XVII. yüzyıl medreselerinde avlu kapıları ön cepheye verilen önemi vurgulamak için dikkat çekecek şekilde ele alınmış, çoğunlukla kesme taş az da olsa mermerden

⁵²¹ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 367; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 371; S. Eyice, "Ömer Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXIV, s. 78-80.

⁵²² Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 367; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; Z. Köşkü, *a.g.m.*, TA, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁵²³ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 367.

⁵²⁴ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 175-178; B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; N. Arıt, *a.g.t.*, s. 67-74; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 367; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵²⁵ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 371.

⁵²⁶ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁵²⁷ B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵²⁸ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 375; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73.

⁵²⁹ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşkü, *a.g.m.*, TA, c. 12, s. 162.

⁵³⁰ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 309-310.

yapılmıştır. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde, Elmalı Ömer Paşa Külliyesi⁵³¹, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁵³² ve İstanbul Bayram Paşa⁵³³ külliyelerindeki gibi örneklerde avlu kapısı kesme taş ile inşa edilmiştir.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde derslane-mescidi, Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi⁵³⁴, İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁵³⁵, İstanbul Köprülü Mehmet Paşa Külliyesi⁵³⁶, Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi⁵³⁷ ve Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁵³⁸ gibi bazı örneklerin derslane-mescitlerinde olduğu gibi kesme taş ile inşa edilmiştir.

Erzurum yöresindeki hamamlarda beden duvarlarında moloz taş ve kesme taş kullanılmıştır. Hamamların ön cephesinde genel olarak kesme taş kullanılmaktadır. İncelenen eser olan Küçük Hamam ve Murad Paşa Hamamı'nda da ön cephede kesme taş, diğer cephelerde ise moloz taşın kullanıldığı görülmektedir.

Kuyucu Murad Paşa Cami'nde olduğu gibi Erzurum'da diğer tek kubbeli camilerde duvarlar kalın tutulmuş ve düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Erzurum'da inşa edilmiş olan Lala Mustafa Paşa Camii⁵³⁹, Bakırcı Camii⁵⁴⁰ ve Şeyhler Camii⁵⁴¹ gibi birçok yapı Murad Paşa Camisi'nde olduğu gibi kesme taş ile inşa edilmiş yapılara örnek olarak gösterilebilir. Murad Paşa Cami'nin mihrabı, kesme taştan yapılmıştır.

⁵³¹ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 374; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 371; S. Eyice, "Ömer Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXIV, s. 78-80.

⁵³² M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; Z. Köşklü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁵³³ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 175-178; B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 374; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵³⁴ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 369; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁵³⁵ A.V. Çobanoğlu, *a.g.t.*, s. 108-109; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 369; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 35-39; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁵³⁶ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 369; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73.

⁵³⁷ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 93-96.

⁵³⁸ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşklü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

⁵³⁹ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 52-53.

⁵⁴⁰ H. Gündoğdu, *a.g.m.*, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 157.

⁵⁴¹ H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, *a.g.e.*, s. 57-58.

4.2.2 Tuğla

XVII. yüzyıl medreselerinde bacalar medresenin malzemesine uygun olarak kesme taş, tuğla veya iki malzemenin ortak kullanımı ile yapılmıştır⁵⁴². İstanbul Kuyucu Murad Paşa, Elmalı Ömer Paşa Külliyesi⁵⁴³, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁵⁴⁴, İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁵⁴⁵ medreselerinin çokgen plânlı piramidal külahlı medrese bacalarında, bacaların gövdeleri tuğla ile inşa edilmiştir. Bu bacaların başlık kısmında ise kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi cephesinde yer alan dükkânların kemerleri de tuğladan olup kemer aralarında taş ve tuğlanın alternatif kullanılması ile oluşan almaşık örgü görülmektedir.

Erzurum yöresindeki hamamlarda örtü sisteminde yer alan kubbelerde tuğlanın kullanılmaktadır. Tuğla malzeme hafif olduğu için üst örtüde tercih edilmiştir.

4.2.3 Mermer

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi Medresesi'nin revak sütunları ve başlıklarında, dersane-mescit önündeki revak cephesinde, kapı, pencere, dolap nişi sövelerinde, mihrapta, türbenin önündeki revakta, kapı ve alt sıra pencere sövelerinde, sıbyan mektebinde pencere ve dolap nişlerindeki sövelerde ve sebilde mermer malzeme kullanılmıştır.

XVII. ve XVIII. yüzyıl revaklarında genellikle mermer sütunlar kullanılmıştır. Mermer sütunların yanında taştan sütunların kullanıldığı yapılar da vardır⁵⁴⁶. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi sütunlarında olduğu gibi Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi⁵⁴⁷,

⁵⁴² Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 378.

⁵⁴³ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 378; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 371; S. Eyice, "Ömer Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXIV, s. 78-80.

⁵⁴⁴ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 378.

⁵⁴⁵ N. Argıt, *a.g.t.*, s. 86-94; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 378; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 413-414;.

⁵⁴⁶ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 372.

⁵⁴⁷ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 375; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁵⁴⁸, İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁵⁴⁹, İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁵⁵⁰ ve İstanbul Valide Kethüdası Mehmet Efendi Külliyesi'nin⁵⁵¹ medrese revakları, mermer sütunların kullanıldığı yapılardan bazılarıdır.

XVII. yüzyıl derslane- mescit kapıları kesme taş ve mermerden yapılmıştır⁵⁵². Ekmekçizade Ahmed Paşa Külliyesi⁵⁵³, Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁵⁵⁴, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi⁵⁵⁵, Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁵⁵⁶ ve incelenen Kuyucu Murad Paşa Külliyesi mescitlerinin kapısı mermerden yapılmış eserlere örnek olarak gösterilebilir.

Erzurum hamamlarında mermer malzemenin onarımlar sonucunda iç cephelerde duvar ve zemin kaplaması ile kurna yapımında kullanıldığı görülmektedir. İncelenen Murad Paşa Hamamı ve Küçük Hamamı'nda bu yöredeki diğer hamamlar gibi mermer kurna kullanımı görülmektedir.

4.2.4. Demir

Demir malzeme, genellikle yapılara daha sonra eklendiği bilinen pencere korkuluklarında görülmektedir. Erzurum Murad Paşa Camii pencereleri ve İstanbul Kuyucu Murad Paşa Külliyesi pencerelerinde bu uygulama görülmektedir. Murad Paşa sütunları, zamanla zarar gördüğünden madeni bilezikler ile kuşatılmıştır. Caminin son cemaat yeri işe demir parmaklık ile çevrelenmiştir.

⁵⁴⁸ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 175-178; B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; N. Arğıt, *a.g.t.*, s. 67-74; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 374; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵⁴⁹ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 375; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73.

⁵⁵⁰ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

⁵⁵¹ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 309-310.

⁵⁵² Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 375.

⁵⁵³ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 375; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁵⁵⁴ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 375; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73.

⁵⁵⁵ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 375; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 93-95; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418-422.

⁵⁵⁶ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; N. Arğıt, *a.g.t.*, s. 106-115; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

4.2.5. Ahşap

İstanbul Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde, avlu giriş kapısı, medrese hücrelerine giriş kapıları, dersane-mescit kapısının, türbe giriş kapısı, dolap nişlerinin kapakları, sıbyan mektebinde ikinci kata çıkış merdivenleri ve sebil örtüsünün iç kısmı ahşap kullanılmış yerlerdir.

Erzurum Küçük Hamam'a girişi sağlayan dehlizin üzeri ahşap örtülüdür. Soğukluğun kuzeybatısındaki ikinci soğukluk mahallide ise ahşap tavanlıdır.

Murad Paşa Camii harim kapısı ahşaptan olup devrinin güzel süslemelerine sahiptir. Murad Paşa Camii minberi, Erzurum'daki camilerin genelinde olduğu gibi ahşap malzemedен yapılmış olup devrinden değildir. Murad Paşa Camisi'ne sonradan eklenen kürsüde ahşaptandır. Caminin müezzin mahfili, kadınlar mahfilinin sütunları ve korkulukları da ahşaptan yapılmıştır.

4.3. Mimari Elemanlar

4.3.1. Taşıyıcılar ve Destekleyiciler

4.3.1.1. Duvarlar

XVII. yüzyıl külliyelerde avlu cepheleri ve dış cepheler cephe özelliklerini oluşturmaktadır. Avlu cephesinde belirleyici olan revak ve revağı oluşturan sütun, kemer ve örtü sisteminin şekillenmesi ile farklı görünüşler ortaya çıkmaktadır. Dershane-mescit önünde farklı revak şekillenmesi dershane- mescidin vurgulanması ve aynı zamanda avlu cephesindeki değişkenlik açısından önemli bir ayrıntıdır. Dış cephede ise pencereler, korniş, kasnak ve baca düzenlemeleri ile çeşitlilik sağlanmaktadır⁵⁵⁷.

Küçük Hamam'ın etrafını dükkânlar çevirdiği için cephe duvarları görülememektedir. Kuyucu Murad Paşa Cami'nde ise, Erzurum'da diğer tek kubbeli camilerde olduğu gibi duvarlar kalın tutulmuştur.

4.3.1.2. Sütun ve ayaklar

Osmanlı Mimarisi'nde, taşıyıcı olarak da medrese revaklarında genellikle sütun, az olarak da paye kullanılmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıl medreselerinde sütun başlıkları baklavalı, mukarnaslı ve barok etkili değişik formlarda ele alınmıştır. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi revak sütunları, Elmalı Ömer Paşa Külliyesi⁵⁵⁸, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁵⁵⁹, İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁵⁶⁰, İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁵⁶¹ ve İstanbul Çinili Külliyesi⁵⁶², İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁵⁶³,

⁵⁵⁷ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 401-402.

⁵⁵⁸ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 374; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 371; S. Eyice, "Ömer Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXIV, s. 78-80.

⁵⁵⁹ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 367; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁵⁶⁰ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 367.

⁵⁶¹ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 175-178; B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 67-74; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 367; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵⁶² N. Argıt, *a.g.t.*, s. 75-85; G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 365; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

⁵⁶³ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 378; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 413-414;.

İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁵⁶⁴ ve İstanbul Valide Kethüdası Mehmet Efendi⁵⁶⁵ medreselerinin revaklarında sütun başlıkları, baklava dilimli örneklerden bazılarıdır. Dolayısıyla incelenen külliye'deki sütunlar, parçaları bakımından klasikten gelen çizgiyi muhafaza etmektedir.

Murad Paşa Camii son cemaat yerinde, mukarnas başlıklı sütun kullanılmıştır.

4.3.1.3. Kemerler

XVII. ve XVIII. yüzyıl medrese revaklarında genellikle sivri kemer kullanılmıştır. Az olarak yuvarlak kemere rastlanmaktadır. Sivri kemerin yanında yuvarlak kemer, batılılaşma etkileşiminin bir sonucu olarak görülen ayrıntılardan biri olarak değerlendirilmekle birlikte incelenen külliye'de yuvarlak kemerin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Kuyucu Murad Paşa medrese revaklarında olduğu gibi, İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁵⁶⁶, İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁵⁶⁷, İstanbul Valide Kethüdası Mehmet Efendi Külliyesi⁵⁶⁸ ve İstanbul Seyyit Hasan Paşa Külliyesi⁵⁶⁹ medreselerinde sivri kemerin kullanıldığı yapılara örnek olarak gösterilebilir⁵⁷⁰.

Murad Paşa Camii son cemaat yerinde, Erzurum Lala Mustafa Paşa Camii⁵⁷¹ ve Şeyhler Camii⁵⁷², de olduğu gibi sivri kemer kullanılmıştır. Bunun yanında Murad Paşa Hamamı ve Murad Paşa Camii girişlerinde basık kemer kullanılmıştır.

⁵⁶⁴ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 106-115; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

⁵⁶⁵ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 309-310.

⁵⁶⁶ T. Öz, *a.g.e.*, s. 87-96; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁵⁶⁷ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 106-115; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

⁵⁶⁸ M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 309-310.

⁵⁶⁹ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 233-238; A. V. Çobanoğlu, "Seyyit Hasan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXVII, s. 60-62.

⁵⁷⁰ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 362; Z. Köşkü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 166.

⁵⁷¹ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 52-53.

⁵⁷² H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, *a.g.e.*, s. 57-58.

4.3.2 Geçiş Elemanları

XVII. ve XVIII. yüzyıl medreselerinde revak örtüsü de genellikle kubbedir ve kubbe ile örtülü olan hücre, dersane ve revağın tamamında yaygın geçiş ögesi pandantiftir⁵⁷³. Kubbe ile örtülü olan Elmalı Ömer Paşa Külliyesi⁵⁷⁴, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁵⁷⁵, İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁵⁷⁶, İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁵⁷⁷, İstanbul Çinili Külliyesi⁵⁷⁸, İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁵⁷⁹ ve İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi'nin⁵⁸⁰ medreselerinde geçiş unsuru olarak pandandif kullanılmıştır.

Murad Paşa Camisi'nde kare mekânı örten kubbenin içten köşelerde tromplara oturması, Erzurum tek kubbeli camilerinin genel özelliğidir.

4.3.3 Örtü Sistemleri

XVII. ve XVIII. yüzyıl medreselerinde hücre örtüsü kubbe ve tonozdur. Bazı medreselerde hücrelerin genel örtü şekli kubbe iken bir veya iki hücrenin tonoz ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Üzeri kubbe ile örtülü hücreler daha çok İstanbul'daki medreselerde, tonoz ile örtülü hücreler Anadolu'daki medreselerde görülmektedir⁵⁸¹. İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁵⁸², İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁵⁸³,

⁵⁷³ Z. Köşkü, a.g.m., TA, c. 12, s. 165.

⁵⁷⁴ Z. Köşklü, a.g.t., s. 374; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 371; S. Eyice, "Ömer Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXIV, s. 78-80.

⁵⁷⁵ Z. Nayır, a.g.e., s. 173-175; N. Argıt, a.g.t., s. 59-66; Z. Köşklü, a.g.t., s. 367; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 137-139; Z. Köşkü, a.g.m., TA, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁵⁷⁶ Z. Köşklü, a.g.t., s. 367.

⁵⁷⁷ Z. Nayır, a.g.e., s. 175-178; B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; N. Argıt, a.g.t., s. 67-74; Z. Köşklü, a.g.t., s. 367; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵⁷⁸ G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; Z. Köşklü, a.g.t., s. 365; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 322-323.

⁵⁷⁹ N. Argıt, a.g.t., s. 86-94; Z. Köşklü, a.g.t., s. 378; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 70-73; Z. Köşkü, a.g.m., TA, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 413-414;.

⁵⁸⁰ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; N. Argıt, a.g.t., s. 106-115; Z. Köşklü, a.g.t., s. 354; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 257-259; Z. Köşkü, a.g.m., TA, c. 12, s. 162.

⁵⁸¹ Z. Köşkü, a.g.m., TA, c. 12, s. 165.

⁵⁸² A.V. Çobanoğlu, a.g.t., s. 108-109; Z. Köşklü, a.g.t., s. 64-68; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 35-39; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁵⁸³ Z. Nayır, a.g.e., s. 173-175; N. Argıt, a.g.t., s. 59-66, Ek: 8; Z. Köşklü, a.g.t., s. 58-63; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 137-139; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

İstanbul Feyzullah Efendi Külliyesi⁵⁸⁴, İstanbul Çinili Külliyesi⁵⁸⁵, İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁵⁸⁶, İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁵⁸⁷ ve İstanbul Seyyit Hasan Paşa Külliyesi'nin⁵⁸⁸ medrese hücreleri, Kuyucu Murad Paşa hücrelerinde olduğu gibi kubbe ile örtülü örneklerden bazılarıdır.

XVII. ve XVIII. yüzyıl medreselerinde dersaneler genellikle kubbe ile örtülüdür, Anadolu örneklerinde tonoz ile örtülü dersane örnekleri de bulunmaktadır⁵⁸⁹. Kuyucu Murad Paşa dersane örtüsünde olduğu gibi, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁵⁹⁰, İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁵⁹¹, İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁵⁹², İstanbul Çinili Külliyesi⁵⁹³, İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁵⁹⁴, Vezirköprü Fazıl Ahmet Paşa Külliyesi⁵⁹⁵, İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi⁵⁹⁶, İstanbul Feyzullah Efendi Külliyesi⁵⁹⁷, İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi'nin⁵⁹⁸ dershane-mescitlerinin üzeri kubbe ile örtülü örneklerden bazılarıdır.

Anadolu türbelerinin örtü biçimi, plân şemasına göre değişiklik göstermektedir. Eyvan tipi türbeler; dikdörtgen olmasından dolayı genellikle tonozla örtülü iken, daire

⁵⁸⁴ A. Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *TDVİA*, XII, s. 528-529; Z. Ahunbay, "Feyzullah Efendi Külliyesi", *DBİA*, III, s. 85; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 264-265.

⁵⁸⁵ N. Argıt, *a.g.t.*, s. 75-85; G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

⁵⁸⁶ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73; Z. Köşklü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 413-414.

⁵⁸⁷ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267, Plân: 1; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşklü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

⁵⁸⁸ A. V. Çobanoğlu, "Seyyit Hasan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXVII, s. 60-62.

⁵⁸⁹ Z. Köşklü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 165.

⁵⁹⁰ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 59-66, Ek: 8; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 137-139; Z. Köşklü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁵⁹¹ A.V. Çobanoğlu, *a.g.t.*, s. 108-109; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 35-39; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁵⁹² B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁵⁹³ N. Argıt, *a.g.t.*, s. 75-85; G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

⁵⁹⁴ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73.

⁵⁹⁵ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 93-96.

⁵⁹⁶ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 107-111.

⁵⁹⁷ A. Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *TDVİA*, XII, s. 528-529; Z. Ahunbay, "Feyzullah Efendi Külliyesi", *DBİA*, III, s. 85; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 264-265.

⁵⁹⁸ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267, Plân: 1; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 106-115; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 354; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşklü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162.

ve kare plânlı türbeler ise kubbeye örtülüdür⁵⁹⁹. Kuyucu Murad Paşa Türbesi de kare plânlı ve kubbe ile örtülüdür. İstanbul Eyüp Nakkaş Hasan Paşa Türbesi, kubbe örtülü türbeye örnek olarak gösterilebilir.

Revak örtü sistemi; Kuyucu Murad Paşa revaklarında olduğu gibi, XVII. ve XVIII. yüzyıl medreselerinde revak örtüsü genellikle kubbedir⁶⁰⁰. Elmalı Ömer Paşa Külliyesi⁶⁰¹, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁶⁰², İstanbul Sultan Ahmet Külliyesi⁶⁰³, İstanbul Bayram Paşa Külliyesi⁶⁰⁴, İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁶⁰⁵, İstanbul Feyzullah Efendi Külliyesi⁶⁰⁶, İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁶⁰⁷ ve İstanbul Seyyit Hasan Paşa Külliyesi⁶⁰⁸ medreselerinin revakları kubbe ile örtülüdür. İstanbul Kuyucu Murad Paşa Külliyesi revakları da kubbe ile örtülü olup, sadece dersane-mescidi önünde yer alan revaklar tonoz örtülüdür. İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁶⁰⁹ medrese revaklarında iki birim aynalı tonoz ile örtülüdür.

Osmanlılarda genellikle kare ya da dikdörtgen plânlı⁶¹⁰ olan hamamların soyunma bölümleri, ya içerde ahşap direkli veya kâgir kemerle desteklenen, ahşap kirişleme tavanlarla yahut kâgir tonozlarla örtülmüştür⁶¹¹. Çarşı hamamlarının XV.-XVI yüzyıllardan itibaren büyük bir kubbe ile örtülmeye başlandığı görülmektedir⁶¹². Soyunmalık bölümünün kubbeye örtülü olduğu bilinen ilk hamam Divriği Bekir Çavuş

⁵⁹⁹ Ufuk Gökarslan, *Bursa İlinde Türbeler (XVI.-XIX. Yüzyıl)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2010, s. 81.

⁶⁰⁰ Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 165.

⁶⁰¹ Z. Köşklü, a.g.t., s. 374; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 371; S. Eyice, "Ömer Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXIV, s. 78-80.

⁶⁰² Z. Nayır, a.g.e., s. 173-175; N. Argit, a.g.t., s. 59-66, Ek: 8; Z. Köşklü, a.g.t., s. 358; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 137-139; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 368.

⁶⁰³ A.V. Çobanoğlu, a.g.t., s. 108-109; Z. Köşklü, a.g.t., s. 64-68; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 35-39; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 372-387.

⁶⁰⁴ Z. Nayır, a.g.e., s. 175-178; B. Tanman, "Bayram Paşa Külliyesi", *TDVİA*, V, s. 267-268; Z. Köşklü, a.g.t., s. 358; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 283-285; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 389-390.

⁶⁰⁵ Z. Nayır, a.g.e., s. 186; N. Argit, a.g.t., s. 86-94; Z. Köşklü, a.g.t., s. 378; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 70-73; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 162; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 413-414.

⁶⁰⁶ A. Uluçam, "Feyzullah Efendi Medresesi", *TDVİA*, XII, s. 528-529; Z. Ahunbay, "Feyzullah Efendi Külliyesi", *DBİA*, III, s. 85; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 264-265.

⁶⁰⁷ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267, Plân: 1; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; N. Argit, a.g.t., s. 106-115; Z. Köşklü, a.g.t., s. 354; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 257-259; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 162.

⁶⁰⁸ A. V. Çobanoğlu, "Seyyit Hasan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXVII, s. 60-62.

⁶⁰⁹ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267, Plân: 1; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; N. Argit, a.g.t., s. 106-115; Z. Köşklü, a.g.t., s. 354; M. Kütükoğlu, a.g.e., s. 257-259; Z. Köşkü, a.g.m., *TA*, c. 12, s. 162.

⁶¹⁰ S. Çınar, a.g.t., s. 24.

⁶¹¹ S. Çınar, a.g.t., s. 23.

⁶¹² Y. Önge, a.g.e., s. 19; E. Yegül, a.g.t., s. 15; S. Çınar, a.g.t., s. 24.

(1228)⁶¹³ hamamıdır. Soğukluk yeri kubbe ile örtülen yapılara, İznik Hacı Hamza (1344)⁶¹⁴, Bursa Orhan Gazi Hamamı (1390)⁶¹⁵, İstanbul Haseki Hamamı (1553)⁶¹⁶ ve Beyazıt Hamamı (XVI. yüzyıl)⁶¹⁷ bilinen örneklerden bir kaçıdır.

Kuyucu Murad Paşa ve Küçük Hamam'ın soğukluk bölümü kare plânlı ve kubbe ile örtülüdür. Erzurum'da yapılmış olan Şeyhler Hamamı⁶¹⁸, Askeri Hamam⁶¹⁹ ve Lala Paşa Hamamı⁶²⁰ soğukluk kısmı üzeri kubbe ile örtülü yapılara örnek olarak gösterilebilir.

⁶¹³ Y. Önge, *a.g.e.*, s. 179-184, Şekil: 1.

⁶¹⁴ Semavi Eyice, "Hacı Hamza Hamamı", *TDVİA*, c. XIV, İstanbul 1996, s. 480-481.

⁶¹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1976, s. 108, Plân: s. 108.

⁶¹⁶ Semavi Eyice, "Haseki Hamamı", *TDVİA*, c. XVI, İstanbul 1997, s. 369-370.

⁶¹⁷ Semavi Eyice, "Beyazıt Hamamı", *TDVİA*, c. VI, İstanbul 1992, s. 52-54.

⁶¹⁸ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.139-140; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 200; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 263-264.

⁶¹⁹ H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü, vd., *a.g.e.*, s. 183; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 245.

⁶²⁰ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 283; H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.130-131; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 195; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 258.

4.4. Yapı Elemanları

4.4.1. Kapılar

XVII. yüzyıl medrese merkezli külliyelerde giriş kapısı genellikle sade formludur. Medreselerde avlu giriş kapıları derslane giriş kapısı olmak üzere kapı formlarında farklı özellikler belirlenmektedir⁶²¹.

Avlu giriş kapıları; XVII. yüzyılda avlu giriş kapıları ya doğrudan medrese avlusuna açılan veya külliye içerisinde bulunan medreselerde külliyenin avlu kapısı olarak medresenin de içinde bulunduğu avluya açılmaktadır⁶²². Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin kapısının basık kemerli olması yönüyle İstanbul Çinili Külliyesi⁶²³ ve İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi⁶²⁴ medrese kapılarıyla benzerlik göstermektedir. Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, basık kemerli kapıları ince silmelerle belirlenmiş dikdörtgen çerçevelidir.

Dershane-mescit kapısı; mermerden basık kemerli bir kapı açıklığı ile kare mekâna girilir. Kuyucu Murad Paşa Medresesi'nin hücre kapıları, dikdörtgen açıklıklı düz atkılıdır.

Erzurum hamamlarının girişleri sade görünümüne sahiptir⁶²⁵. Lala Mustafa Paşa (Çöplük) Hamamı (XVI. yüzyıl)⁶²⁶, Boyahane Hamamı (1566)⁶²⁷, Küçük Hamamı (XVI. yüzyıl ikinci yarısı)⁶²⁸, Kırkçeşme Hamamı (XVI. yüzyıl sonu-XVII. yüzyıl başı)⁶²⁹, Askeri Hamam (XVII. yüzyıl)⁶³⁰, Hanım (Numune)Hamamı (XVII-XVIII.

⁶²¹ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 414.

⁶²² Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 414.

⁶²³ G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 75-85; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

⁶²⁴ E. Yücel, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *VD*, VII, s. 247-267; Ş. Aydın, "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi" *TDVİA*, III, s. 9-10; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257-259; Z. Köşklü, *a.g.m.*, *TA*, c. 12, s. 162; N. Argıt, *a.g.t.*, s. 106-115.

⁶²⁵ H. Yurttaş-H. Özkan-Z Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 202.

⁶²⁶ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 283; H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.130-131; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 195; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 258.

⁶²⁷ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 281; H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.130; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 184; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 246-247.

⁶²⁸ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.134; E. Konukçu, s. 186; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 256-257.

⁶²⁹ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.131-134; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 194; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 254.

⁶³⁰ H. Yurttaş-H. Özkan-Z Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 183; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 245.

yüzyıl)⁶³¹, Çifte Göbek (İki Göbek) Hamamı (XVIII. yüzyıl ilk yarısı)⁶³², Gümrük Hamamı (1718)⁶³³, Tahta Hamamı (XVIII. yüzyıl)⁶³⁴, Saray Hamamı (1707)⁶³⁵ ve Şeyhler Hamamı (1720)⁶³⁶ gibi hamamlarının girişleri basit kemerli küçük birer kapı görünümündedir. Murad Paşa ve Erzurum (Pastırmacı-Fuadiye) Hamamı (XVII. yüzyıl)⁶³⁷ hamamlarının girişleri ise taçkapı şeklinde dışa yansıtılmıştır.

4.4.2. Pencereleler

XVII. VE XVII. yüzyıl Medrese merkezli külliyelerde yapısal zorunlulukla beraber farklı pencere düzenlemeleri görülmektedir. Pencere düzenlemeleri dış cepheye ve avluya açılması ile çeşitlilik göstermektedir. Bu yüzyıl medrese hücrelerinde medreselerin şeması ve konumlarından dolayı farklı pencere düzenlemeleri görülmektedir⁶³⁸.

İstanbul Murad Paşa Külliyesi'nin güneybatı dış cephesinde tek sıra pencere vardır. Kuzeybatı cephesinde ise pencere yer almamaktadır. Medresenin güneybatı cephesinde avluya açılan

İstanbul Murad Paşa Medresesi güneybatısındaki hücreler avluya açılan birer pencere le açılmaktadır. Uzun kolda yer alan hücrelerin girişleri karşısında, dış cepheye açılan üstte birer pencere yer alır. Kısa koldaki hücrelerde dışarıya açılan pencere bulunmamaktadır. Kısa kolda, altta dikdörtgen açıklıklı söveli, üzerinde ise sivri kemerli bir üst pencere ile revağa açılmaktadır.

⁶³¹ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 282; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-*vd.*, *a.g.e.*, s. 191; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 253.

⁶³² İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 280; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.136-139; H. Yurttaş-H. Özkan-Z Köşklü-*vd.*, *a.g.e.*, s. 185-186; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 248-249; Sahure Çınar, Erzurum Çifte Göbek (İki Göbek) Hamamı'nın Düşündürdükleri, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, Erzurum 2010, s. 67-84.

⁶³³ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.136; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-*vd.*, *a.g.e.*, s. 189; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 252.

⁶³⁴ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.13140; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-*vd.*, *a.g.e.*, s. 201; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 265.

⁶³⁵ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.136-H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 262-263.

⁶³⁶ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.139-140-H. Gündoğdu-A. A. Bayhan, M. Arslan, *a.g.e.*, s. 263-264.

⁶³⁷ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 281-282; H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s.142; H. Yurttaş-H. Özkan-Z Köşklü-*vd.*, *a.g.e.*, s. 187; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 250-251.

⁶³⁸ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 402.

Dershane-Mescit bölümünde ise Kapı ve iki yanındaki dikdörtgen açıklıklı mermer söveli birer pencere ile revağa açılan dershane-mescit, giriş karşısının solunda, altlı üstlü birer pencere ile de türbeye açılmaktadır. Ayrıca girişin üzerinde üç, yan duvarların üstünde ise ikişer pencere ile dışa açılmaktadır. Alt sıradaki pencereler dikdörtgen açıklıklı ve mermer söveli, üst kısımda bulunan pencereler içten yuvarlak kemerli dıştan ise sivri kemerlidir.

Türbede, çift sıralı pencere sistemi görülür. Alt sıra pencereleri dıştan sivri kemerli mermer alınlıklı, içten ve dıştan mermer söveli olup dikdörtgen açıklıklıdır. Üst kısımdaki pencereler ise dıştan sivri kemerli, içten ise yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Kapının bulunduğu giriş cephesinde, bir alt pencere hemen yanındaki sebile, üstteki iki pencere ise dışa açılmaktadır. Girişin karşısındaki cephede, altlı üstlü birer pencere türbenin bitişiğindeki dershane-mescit bölümüne, bir üst pencere ise dışa açılmaktadır. Türbenin kuzeydoğu ve güneybatı yönlerinde ise altlı üstlü ikişer pencere ile dışa açılmaktadır.

Sıbyan mektebi, karşılıklı iki duvara açılan çift sıra pencerelerle aydınlatılmıştır. Üst sırada bulunan pencereler sivri kemerli, alt sırada bulunan pencereler ise dikdörtgen açıklıklı olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf: 101). Yapının kuzeydoğu yüzündeki altlı üstlü üçer pencere caddeye açılmaktadır (Fotoğraf: 102). Güneybatı cephesinde ise altlı üstlü ikişer pencere açıklığı yer almaktadır. Bunlar tıpkı ön yüzdeki gibi üsttekiler sivri kemerli, alttaki pencereler ise dikdörtgen açıklıklı olarak düzenlenmiştir.

Erzurum Murad Paşa Cami, doğu ve batı cephelerde sivri kemer alınlıklı üçer, bunların üzerinde de yuvarlak birer, kuzey ve güney cephelerde ise altta sivri kemerli ikişer, güney yönde üstte ikişer yuvarlak pencere ile dışarıya açılmaktadır. Kubbe eteğinde yuvarlak kemerli ve ajurlu üç adet pencere bulunur.

Erzurum'daki Küçük Hamam ve Murad Paşa Hamamı'nda hamamların Erzurum hamamlarının genelinde olduğu gibi soğukluk bölümü kubbelerinin üzeri kubbe feneri diğer bölümler ise fil gözü pencereler ile aydınlatılmıştır. Bunların yanın da Küçük Hamam ve Murad Paşa Hamamı'nın soğukluk bölümü kubbe kasnaklarına açılan pencereler ile aydınlatma sağlanmıştır.

4.4.3. Mihrap

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi Dershane-Mescit bölümünde yer alan mihrap oldukça sadedir. Sivri kemerli ve yarım yuvarlak niş şeklinde düzenlenmiş ve mihrabın etrafı mermer kaplamadır.

Erzurum Murad Paşa Cami'nin mihrabı, kesme taştan olup, mukarnas kavsaralı sade bir düzenlemeye sahiptir. İç bükey ve dış bükey sade silmeler, mukarnas kavsara, iki yanda sütunçeler, sade sütunçe başlıkları ile genel özellikleri yansıtan, Lala Mustafa Paşa Camii⁶³⁹, Caferiye Camii⁶⁴⁰, Gümrük Camii⁶⁴¹ mihrapları ile benzerlik göstermektedir.

4.4.4. Minber

Murad Paşa'nın vakıf eserlerinde sadece Erzurum'daki Murad Paşa Camisi'nde minber vardır. Murad Paşa Camii minberi, Erzurum'daki camilerin genelinde olduğu gibi ahşap malzemeden yapılmış olup önemli bir özellik göstermemektedir. Erzurum'da bulunan Osmanlı dönemi camilerindeki Murad Paşa Camii minberlerinde korkuluk kısmı yarım ve tam dairelerin birbirini kesmesi ile oluşan geometrik ajurlu tezyinata sahip olması ile Derviş Ağa ve Gürcükapı Camii minberleri ile benzerlik göstermektedir⁶⁴².

4.4.5. Minare

Murad Paşa'nın vakıf eserlerinde sadece Erzurum'daki Murad Paşa Camisi'nde minare vardır. Murad Paşa, camiye minare yaptırmamıştır. Murad Paşa Camisi, M. 1314 yılında İlhanlılar devrinde yapılan Ahmediye Medresesi ve mescidinin sağına yaptırılmış ve o vakit yıkılmış olan mescidin minaresi kullanılmıştır⁶⁴³. Bu minare,

⁶³⁹ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s. 52-53.

⁶⁴⁰ H. Yurttaş-H. Özkan, *Z. Köşklü-vd.*, a.g.e., s. 36-37.

⁶⁴¹ H. R. Ünal, a.g.m., *AÜEFAD.*, s. 65-68.

⁶⁴² Fatma Tanrikulu, *Erzurum Camilerinde Mihrap ve Minber Düzenlemesi*, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü (Lisans Tezi), Erzurum 1988, s. 56.

⁶⁴³ Bir rivayete göre; Burada olan eski caminin banisi Murad Paşa'nın rüyasına girer ve rüyasında "Ya Murad! Yaptırдың bu camide minareyi yıkmayarak devam ettirme fırsatı ver" diye ricada bulunmuş ve

1928 yılına kadar kullanılmış olup, 1928 yılı sonbaharında şiddetli fırtına ile yıkılmıştır⁶⁴⁴. 1960'da minare yenilenmiş olup biraz daha kuzeye alınmıştır (Fotoğraf: 52)⁶⁴⁵. Sonradan yapılan minare, iki renkli taş işçiliği kullanılması ile Erzurum Lala Mustafa Paşa Camisi'ne⁶⁴⁶ benzemektedir.

4.4.6. Avlu

Avlu İstanbul Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nde görülmektedir. Kuyucu Murad Paşa Medresesi sınırlandırılmış asimetrik bir iç avlunun etrafında şekillenmiştir. Asimetrik olması bakımından İstanbul Çinili Külliyesi⁶⁴⁷, Erzurum Kurşunlu Külliyesi⁶⁴⁸ ve İstanbul Çorlulu Ali Paşa Külliyesi⁶⁴⁹ gibi yapıların avluları ile benzerlik göstermektedir. İstanbul Seyyit Hasan Paşa Külliyesi'nde⁶⁵⁰ olduğu Kuyucu Murad Paşa Külliyesi avlusunun üzeri de kullanıma yönelik olarak kapatılarak orijinalliği bozulmuştur.

Medrese avlularında yer alması gelenek olan şadırvana⁶⁵¹ bu medresede rastlanmamaktadır. Günümüzde medresenin avlusunun üzeri alçı tavan, dıştan ise çift meyilli eternit çatı ile örtülmüştür. 2014 Haziran ayında başlatılan restorasyon aşamasında çatı tamamen kaldırılmıştır (Fotoğraf: 69).

Murad Paşa da bunu yapacağına söz vermiştir. Sabah olunca Murad Paşa yoğunluktan rüyayı unutmuş ve minare yapımına devam edilmiştir. Çalışmalar devam ettiği sırada Hızır Aleyhisselam, Murad Paşa'nın karşısına geçmiş ve "Ahmet'e verdiği sözü tut" demiştir. Murad Paşa verdiği sözü tutacağını fakat mükâfatının ne olacağını sormuştur. Hızır Aleyhisselam "Camin yıkılincaya kadar beş vakit namazlardan birini burada kılacağım." demiş fakat hangi vakit olduğunu bildirmemiştir. Bkz. T. Özdemir, *a.g.e.*, s. 225.

⁶⁴⁴ A. Ş. Beygu, *a.g.e.*, I, s. 155; Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Müdürlüğü 08.05.1959 tarihli 358 sayılı kararı; İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 252; H. Gündoğdu, *a.g.m.*, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 151; G. Solmaz, *a.g.e.*, s. 64; T. Özdemir, *a.g.e.*, s. 225; C. Hanoğlu, *a.g.t.*, s. 133; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 52; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 147.

⁶⁴⁵ Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 09.08.1959 tarihli 1173 sayılı kararı.

⁶⁴⁶ H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s. 52-53; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 28-29, Resim: 31.

⁶⁴⁷ N. Argıt, *a.g.t.*, s. 75-85; G. Erol, "Çinili Camii Külliyesi", *TDVİA*, VIII, s. 335-337; M. Küttükoğlu, *a.g.e.*, s. 322-323.

⁶⁴⁸ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 129-132.

⁶⁴⁹ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 163-167.

⁶⁵⁰ A. V. Çobanoğlu, "Seyyit Hasan Paşa Külliyesi", *TDVİA*, XXXVII, s. 60-62.

⁶⁵¹ Şadırvanın zamanla yok olmuş ya da daha sonra yapılanlar restorasyonlar sırasında kaldırılmış olabileceği düşünülmektedir. Bkz. Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 172; M. Göleç-F. Güldal, *a.g.e.*, s. 76.

4.4. Süsleme

İncelen eserler olan Küçük Hamam, Murad Paşa Hamamı ve İstanbul Kuyucu Murad Paşa Külliyesi genel olarak sade bir düzenleme göstermektedir. Murad Paşa Camii ise kalemişi süslemeleriyle dikkat çekmektedir.

XVII. yüzyıl medrese merkezli külliyeler genel olarak sade yapılarıdır. Bu dönem yapılarında bezeme, kalemişi, taş ve yazı olarak ele alınmıştır⁶⁵².

Kalemişi; XVII. yüzyıl medreselerinde kalemişi kompozisyonları, dershane-mescit içerisinde ve az da olsa dershane-mescit önündeki revakta uygulanmıştır⁶⁵³. İstanbul Kuyucu Murad Paşa dershane-mescidinde görülen kalem işi bezeme, İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁶⁵⁴, İstanbul Köprülü Mehmed Paşa Külliyesi⁶⁵⁵, İstanbul Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi⁶⁵⁶ dershane-mescitlerde de görülmektedir.

Kuyucu Murad Paşa dershane-mescit içerisinde, yenilenmiş kalem işi süslemeler dikkat çekmektedir. Yapıda kubbe ortasında içerisi geometrik zikzak ve hem iç hem dışa gelecek şekilde stilize palmetin yer aldığı bir madalyon bulunur. Kubbe eteği stilize palmet ile kuşatılmıştır. Yeşil ve kırmızı renkler yoğunlukta kullanılmıştır. Ayrıca pandantiflerin etrafı kırmızı renkli çizgi ile sınırlandırılmıştır (Fotoğraf: 82). Yapılan tamiratlarda yenilediği anlaşılan kalemişi bezemeler, 2014 Haziran'da başlayan ve devam eden restorasyonda tekrar yenileneceği düşünülmektedir.

Erzurum Murad Paşa Camisi'nde son cemaat yeri kubbelerinin içinde, merkezi kubbenin içerisinde ve kubbe eteğinde ve köşelerde yer alan küçük yarım kubbelerde kalemişi süsleme görülmektedir.

Son cemaat yerinde yer alan desenlerde orta göbekte dairesel bir şemse ile etrafı dairesel çeviren tığlar gözükmektedir. Kubbe eteklerinde penç ve sade yapraklarla devam eden bordür ile tamamlanmıştır. Son cemaat yerinde kullanılan renkler kobalt mavisi, yeşil ve kırmızıdır (Fotoğraf: 58).

⁶⁵² Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 428.

⁶⁵³ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 428.

⁶⁵⁴ A. V. Çobanoğlu, *a.g.t.*, s. 227; Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 428.

⁶⁵⁵ Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 186; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 428; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73.

⁶⁵⁶ Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 428; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 93-95; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 418-422.

Merkez kubbe eteğinde Allah'ın güzel adları yazılıdır. Kubbe eteği ile kubbe göbeği arasında kubbeyi çevreleyen sekiz adet, aralıklarla stilize rumilerle elips şemse deseni vardır. Kubbe eteğinde kuşak halindeki yazılar ve motifler, kubbe göbeğindeki yazı ve desenlerle benzerlik göstermektedir. Fakat kubbe eteğinin altındaki kabartma stalâtit süslemeler dikkat çekmektedir (Fotoğraf: 59). Köşelerdeki tromplar içerisinde üç tam iki yarım şemse, yarım kubbe eteğindeki bordürde penç ve sade yapraklar burada da görülmektedir. Trompların göbeğinde, merkezi kubbenin göbeğinde olan yazı ve motifler burada da görülmektedir. Yarım daire kalemişi süslemenin etrafını tığ deseni çevrelemiştir. Kubbede ve yarım kubbede kullanılan renkler ise beyaz zemin üzerine yeşil, kobalt mavisi ve kırmızıdır (Fotoğraf 60).

Günümüzde işlevini hâlâ devam ettiren Murad Paşa Cami, plânıyla, yazılarıyla, süslemeleriyle Erzurum'da daha sonra yapılan camilerin çoğuna örnek olmuştur⁶⁵⁷.

Taş bezeme; XVII. yüzyıl küçük külliyelerde taş bezeme mermer veya taş üzerine uygulanmıştır. Avlu ve dersane giriş kapıları bezemenin yoğunlaştığı bölümlerdir. Avlu giriş kapıları genellikle sade tutulmuştur. Düz silmelerle belirlenen kapılarda süsleme unsuru yoktur. İstanbul Kuyucu Murad Paşa ve İstanbul Ekmekçizade Ahmet Paşa Külliyesi⁶⁵⁸ avlu kapı kemerlerini hareketlendiren bir unsur olarak içi bezemesiz bir rozet yer almaktadır. Türbede ve sebilde mermer üzerinde rozetlere yer verilmiştir (Fotoğraf: 94).

Türk hamamları fonksiyonel yapılar olması sonucunda dışa kapalı binalardır. Süsleme unsurlarının genel olarak iç mekânlarda toplandığı görülmektedir. Kubbe, kubbe geçişleri, tonoz, iç duvarlar, şadırvan ve kurna taslarında süsleme öğeleri görülmektedir. Bununla birlikte özellikle Osmanlı Dönemi'nde, hamamların giriş cephelerinde de süsleme programlarına rastlanmaktadır⁶⁵⁹.

Sade bir görünüm yansıtan Erzurum hamamlarında süslemeye fazla yer verilmemiştir. Hamamların bazılarının giriş cephelerinde süsleme unsuru görülmektedir. Murad Paşa Hamamı (Fotoğraf: 15) ve Erzurum (Pastırmacı-Fuadiye) Hamamı⁶⁶⁰ gibi

⁶⁵⁷ G. Solmaz, *a.g.e.*, s. 64; İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 252; H. Gündoğdu, *a.g.m.*, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, s. 151; S. Er, *a.g.e.*, s. 67.

⁶⁵⁸ A. V. Çobanoğlu, *a.g.t.*, s. 227; Z. Nayır, *a.g.e.*, s. 173-175; Z. Köşklü, *a.g.t.*, s. 428.

⁶⁵⁹ O. Önder, *a.g.t.*, s. 25.

⁶⁶⁰ İ. H. Konyalı, *a.g.e.*, s. 281-282; H. R. Ünal, *a.g.m.*, *AÜEFAD.*, s.142; H. Yurttaş-H. Özkan-Z. Köşklü-vd., *a.g.e.*, s. 187, Resim: 249; H. Gündoğdu-A. A. Bayhan-M. Arslan, *a.g.e.*, s. 250-251.

hamamlarının girişleri anıtsal bir formda yapılarak yapıya hareketlilik verilmek istenmiştir⁶⁶¹.

⁶⁶¹ S. Çınar, *a.g.t.*, s. 96.

SONUÇ

Murad Paşa (Kuyucu) devşirme olarak girdiği Enderun Mektebi'nden sonra Mısır, Erzurum, Yemen, Trablusşam, Karahisar-i Şarki, Karaman, Kıbrıs, Halep, Şam, Diyarbakır ve Rumeli gibi çeşitli yerlerde idarecilik ve Beylerbeyliği yapmıştır. Murad Paşa, I. Ahmet döneminde 11 Aralık 1606 yılında sadrazamlığa atanmış ve ölümüne kadar (5 Ağustos 1611) bu görevini sürdürmüştür. Kuyucu Murad Paşa'nın sadrazamlık dönemi Anadolu'da çıkan Celâli ayaklanmasının bastırılması ile bilinmektedir. Murad Paşa dâhiyane bir siyasetle Osmanlı Devleti'nin içinde huzuru bozup, düşmanlarıyla işbirliği yapan asileri ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti için önemli işler başarmıştır.

Murad Paşa'ya ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 1621 numaralı defterde "Sultan Ahmet Evvelin Vezir-i A'zamı Murat Paşa İbni Abdurrahman" adlı vakfiyesi ele alınmıştır. Bu vakfiye, Şam'da Murad Paşa'ya ait iki bedestenin vakıf şartlarını içermektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde 3017 ve 3035 envanter numaralı iki adet vakfiyenin aynı içeriğe sahip olduğu anlaşılmış, 3017 envanter numaralı olan vakfiye daha kapsamlı olduğu için bu vakfiye ele alınmıştır. Bu vakfiyede, İstanbul'da bir ev topluluğunun vakfedilmesinden bahsedilmiştir. Vakfedilen bu yerin İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nin önünde olduğu belirtilen Kuyucu Murad Paşa'nın Sarayı olduğu düşünülmektedir.

İncelen bu üç vakfiyede Erzurum'daki Küçük Hamam, Murad Paşa Hamamı ve Murad Paşa Camii, İstanbul'daki Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin adının geçmemesi karşımıza bilinmezlik olarak çıkmıştır. Arşivden alınıp incelenen onarım belgelerinde ve vakıf kayıtlarında Kuyucu Murad Paşa'ya ait olduğuna dair bilgilerin yer almasına karşın, bunun aksini düşündürecek bir belge veya bilgiye rastlanmadığından bu yapılar Murad Paşa'nın vakıf eserleri olarak değerlendirilmiştir. Bu eserlerin, elde edilen üç vakfiyede yer almaması, Murad Paşa'ya ait dördüncü bir vakfiyenin olabileceğini düşündürmektedir. Fakat olması muhtemel olan bu vakfiyenin, yok olan onlarca vakfiye gibi kaybolmuş olabileceği düşünülmektedir. Bu vakfiyenin daha sonraki zamanlarda ortaya çıkması durumunda, bu bilgilerde değişiklik olabilir.

Çalışmanın kapsamında ele alınan Erzurum'daki Küçük Hamam ve Murad Paşa Hamamı inşası hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da, Murad Paşa'nın Erzurum'daki diğer vakıf eseri olan Murad Paşa Camii (1572-1573) ile yakın tarihlerde yapılmış

olabileceği için 16. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Erzurum hamamları içerisinde Saray Hamamı hariç hiçbir hamamda kitabe bulunmaması, hamamların inşa tarihini belirlemeyi zorlaştırmıştır.

Erzurum'daki Küçük Hamam ve Murad Paşa Hamamı tek fonksiyonlu yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır Küçük Hamam adı gibi küçük boyutlardadır ve arazi yapısına uydurulduğu düşünülen bir plân özelliği taşımaktadır. Murad Paşa Hamamı ise dört eyvanlı, dört köşe halvetli klasik bir plân düzenlemesi göstermektedir.

Diğer bir yapı olan Erzurum'daki Murad Paşa Camii, 1572-1573 tarihlidir. Murad Paşa Camii, Osmanlı döneminde geleneksel bir biçim kazanmış olan tek kubbeli camilerin, Erzurum'daki örneklerinden biridir. Murad Paşa Cami, plânıyla, yazılarıyla, süslemeleriyle Erzurum'da daha sonra yapılan camilerin çoğuna örnek olmuştur.

İstanbul'daki külliye; medrese, türbe, sebil, sıbyan mektebi ve dükkânlardan oluşmaktadır. Dini eğitim kuruluşu olan medrese yapılarında XVII. yüzyılda köklü bir değişim olmuştur. Bu döneme kadar camiyle ortak avluyu paylaşan ya da külliye ögesi olan medrese, XVI. yüzyılın sonundan itibaren, bilhassa XVII. yüzyıl içinde yapı topluluklarının asıl yapısı durumuna geçmiştir. Medrese merkezli küçük külliye anlayışının XVII. yüzyıl başında yapılmış bir örneği de Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'dir. Şehrin topografyasında Vezneciler-Fatih güzergâhındaki ana yol üzerinde yer alan ve bu yüzyılda aynı güzergâhta yapılan beş külliye ilkidir. Külliyenin etrafı, günümüzde değişmiş olmakla birlikte üçgen bir arsa üzerinde bulunduğundan dolayı, yapının köşede yer aldığı anlaşılmaktadır.

Murad Paşa'nın vakıf eserlerinin tarihi XVI. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başları arasındadır. İncelenen eserlerde sanatçı adı geçmemektedir. İstanbul'daki Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa olarak kaynaklarda geçse de kesin değildir. Osmanlı'da bu tarihlerde Hassa Mimarlar Ocağı işlevini devam ettirmektedir. Bu eserlerin Hassa Mimarlar Ocağı'ndan gönderilen mimarlar tarafından inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir.

Yapıldıkları dönemin ve bölgenin özelliklerini yansıtan Murad Paşa'nın vakıf eserlerinin, plân bakımından herhangi bir yenilik getirmediği anlaşılmaktadır.

Yapılarda örtü elemanı olarak kubbe kullanılmıştır. İncelenen yapılarda malzeme olarak düzgün kesme taş, kabayonu taş ve moloz taş sıklıkla kullanılmıştır.

İncelenen yapılar genel olarak gösterişsiz ve sade yapılardır. Fakat Erzurum Murad Paşa Camii ve İstanbul Kuyucu Murad Paşa Külliyesi'nin derslane-mescidinde yer alan kalemîşi süslemeler dikkat çekmektedir.

Çeşitli tarihlerde birçok onarıma maruz kalmış yapılar günümüze kadar özgün gelebilmiştir. Erzurum'daki Murad Paşa Hamamı, Murad Paşa Camii ve bakımsız halde olan Küçük Hamam inşa edilmiş amaçlarına uygun olarak işlevlerine devam etmektedir. İstanbul'da yapılan külliyenin medresesi İstanbul Üniversitesi bünyesinde Güzel Sanatlar Bölümü olarak işlev görmektedir.

KAYNAKLAR

- Acun, H. (1999), *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Acun, F. (2002), "Celâli İsyanları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt 9, s. 695-785.
- Ahunbay, Z. N. (1988), 17. Yüzyıl İstanbul'unda Eğitim Kurumları, *Sanat Tarihi Derneği Yayınları*, Sayı 4, İstanbul.
- Ahunbay, Z. (1994), "Medreseler" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul, s. 320-326.
- Ahunbay, Z. (1994), "Fezullah Efendi Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt III, İstanbul, s. 85.
- Ahunbay, Z. (2004), "Mektep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIX, İstanbul, s. 7-9.
- Akçıl, N. Ç. (2008), "Rüstem Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXV, İstanbul, s. 293-294.
- Akdağ, M. (1945), "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt III, Sayı IV, Ankara, s. 419-431.
- Akdağ, M. (1958), "Celâlî Fetreti", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XVI, Sayı: 1-2, Ankara, s. 53-107.
- Akdağ, M. (1964) "Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt II, Sayı 2, Ankara, s. 1-49.
- Aksoy, E. (2011), *Kastamonu Hamamları*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Akşit, N. (1979), *Padişahlarla Osmanlı Tarihi*, Dilek Yayınevi, İstanbul.
- Alkan, G. (2007), *İstanbul Mimar Sinan Dönemi Külliyesi İçerisinde Medreselerin Yeri ve "Edirne Mihrimah Sultan Medresesi"*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Rölöve-Restorasyon Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Altun, A. (1971), *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, Gün Matbaası, İstanbul.
- Argıt, N. N. (1993), *Klasik Dönem Sonrasında İstanbul'da Küçük Külliye*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Aslanapa, O. (1988), *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Aslanapa, O. (1999), *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aslanapa, O. (2004), *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Aydın, Ş. (1991), "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt III, İstanbul, s. 9-10.
- Aydın, B. (2014), "Osmanlı Dönemi Erzurum Narmanlı Camii", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 6, Eylül, s. 500-506.
- Ayverdi, E. H. (1976), *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Ayverdi, S. (1975), *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Damla Yayınevi, Cilt II, İstanbul.
- Bakırer, Ö. (1969), "Hacı Ferruh Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı VIII, Ankara, s. 171-178.
- Baş, A. (1993), *Eşrefoğlu Beyliği'nin Mimari Eserleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Başar, Z. (1977), *Tarih Boyunca Çeşitli Hizmetleriyle Camilerimiz*, Güneş Matbaacılık, Ankara.
- Beygu, A. Ş. (1936), *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, Cilt I, İstanbul.
- Boran, A. (2001), *Anadolu'daki İçkale Cami ve Mescitleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Cansever, T. (2005), *Mimar Sinan*, Albara Türk Yayınları, İstanbul.
- Çakmak, S. (2009), *Süleymaniye Külliyesi Malzeme, Teknik ve Süreç*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Çelik, M. (1997), *Erzurum Kitabı*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- Çelik, G. (2006), *Vâsıtı'nın "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Çınar, S. (2010), "Erzurum Çifte Göbek (İki Göbek) Hamamı'nın Düşündürdükleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 25, Erzurum, s. 67-84.
- Çınar, S. (2010), *Erzurum'da Hamam Mimarisi ve Hamam Kültürü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum.

- Çobanoğlu, A. V. (1987), *Mimar Mehmet Ağa ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Çobanoğlu, A. V. (1988), "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul, s. 37-43.
- Çobanoğlu, A. V. (1993), "Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt I, İstanbul, s. 236-239.
- Çobanoğlu, A. V. (1994), "Hafız Ahmed Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt III, İstanbul, s. 492-493.
- Çobanoğlu, A. V. (1994), "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt V, İstanbul, s. 142-144.
- Çobanoğlu, A. V. (1994), "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul, s. 402-403.
- Çobanoğlu, A. V. (2002), "Köprülü Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXVI, İstanbul, s. 255- 257.
- Çobanoğlu, A. V. (2002), "Kuyucu Murad Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXVI, İstanbul, s. 509-510.
- Çobanoğlu, A. V. (2006), "Nakkaş Hasan Paşa Türbesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXII, İstanbul, s. 330-331.
- Çobanoğlu, A. V. (2009), "Seyyit Hasan Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXVII, İstanbul, s. 60-62.
- Danışman, Z. (1965), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yeni Matbaa Yayınları, Cilt VIII, İstanbul.
- Demircanlı, Y. Y. (1989), *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Denktaş, M. (1995), "Karaman'daki Klasik Devir Osmanlı Camileri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:25, Ankara, s. 125-147.
- Derviş Efendi-zâde Derviş Mustafa Efendi, (1994), *Lehibu'l-Ukalâ Fî Fikri'l-Guraba Harik Risalesi (1782 Yangın Risalesi)*, (haz. Hüsamettin Aksu), İstanbul.
- Devrim, H.-Araz N.-Kılıçoğlu, S. (1972), "Murad Paşa", *Meydan Larousse Büyük Lügat Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 69.
- Ernst, Diez E. (1946), *Türk Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (çev. Oktay Aslanapa), İstanbul.

- Diribaş, T. (1999), *Kuyucu Murad Paşa Külliyesi*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum.
- Durukan, A. (1988), *Balat İlyas Bey Camii*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Egılı, H. G. (1997), *Sinan: An İnterpratation*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Emiroğlu, İ. (2010), *Konya' da Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisan Tezi), Konya.
- Er, S. (1998), *Erzurum ve Yöresi Camilerinde Kalem İşleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı (Yüksek Lisans Tezi) , Erzurum.
- Ercenk, G. (1996), “Hangi Murat Paşa ?”, *Adalya Dergisi Vehbi Koç Vakfı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü*, No: 1, Antalya, s. 111-113.
- Erken, S. (1973), “Edirne Hamamları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 10, Ankara, s. 403-420.
- Erol, G. (1993), “Çinili Camii Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, İstanbul, s. 335-337.
- Erzurum İl Yıllığı 98 (1998), Ankara.
- Evliya Çelebi (2003), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), (1. Kitap, Cilt 1), İstanbul.
- Eyice, S. (1960), “İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Üzerine Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, Cilt 11, Sayı 15, İstanbul, s. 99-120.
- Eyice, S. (1992),”Beşir Ağa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, İstanbul, s. 1-3.
- Eyice, S. (1992), "Beyazıt Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI, İstanbul, s. 52-54.
- Eyice, S. (1993),” Çemberlitaş Hamamı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, İstanbul, s. 266-268.
- Eyice, S. (1994),” Ebu'l Fazl Mahmud Efendi Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, İstanbul, s. 355-356.
- Eyice, S. (1994),” Edirnekapı Camii ve Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, İstanbul, s. 446-448.
- Eyice, S. (1996),” Gazanfer Ağa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIII, İstanbul, s. 432-433.

- Eyice, (1996), "Hacı Hamza Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIV, İstanbul, s. 480-481.
- Eyice, S. (1997), "Hamam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XV, İstanbul, s. 402-430.
- Eyice, S. (1997), "Haseki Hamamı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XVI, İstanbul, s. 369-370.
- Eyice, S. (2007), "Ömer Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXIV, İstanbul, s. 78-80.
- Eyice, S. (2007), "Nuruosmaniye Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXIII, İstanbul, s. 264-266.
- Griswold, J. W. (2000), *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gökarslan, U. (2010), *Bursa İlinde Türbeler (XVI.-XIX. Yüzyıl)*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.
- Göleç, M-Fatih, Güldal, F. (2012), *İstanbul'un 100 Mektebi ve Medresesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul.
- Gültekin, G. (1994), "Şemsi Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul, s. 85.
- Günay, R. (2011), *The Architect And His Works Sinan*, Yem Yayınları, İstanbul.
- Gündoğdu, H. (1989), *Geçmişten günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar*, Şehri Mübarek Erzurum, Ankara.
- Gündoğdu, H. (2002), "Pulur (Gökçedere) Ferruhsad Külliyesi", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, (Gönül Öney'e Armağan), İzmir, s. 321-334.
- Gündoğdu H.-Bayhan A. A.-Aktemur M.-vd. (2006), *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Pys Vakıf Sistem Matbaası, Ankara, s. 259-261.
- Gündoğdu, H. (2007), *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, Kariyer Matbaacılık, Ankara.
- Gündoğdu, H. (2010), *Erzurum Tarih ve Medeniyet*, Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Yayınları, Erzurum.
- Gündoğdu, H.-Bayhan, A. A.-Arslan, M. (2010), *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınları, Erzurum.
- Hammer, J. V. (1986) *Büyük Osmanlı Tarihi*, Üçdal Neşriyat, Cilt VIII, İstanbul.

- Hammer, J. V. (1990). *Osmanlı Devleti Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, (çev. Mehmed Ata), Cilt II, İstanbul.
- Hanoğlu, C. (2006), *Erzurum Merkez'de Cami Hazirelerinde Bulunan XVII.-XIX. Y.Y. Mezar Taşları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum.
- Horuluoğlu, Ş. (1983), *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri*, Er Ofset Matbaacılık, Ankara, s. 120-121.
- İlgürel, M. (1993), "Celâli İsyanları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul. s. 252-257.
- İlgürel, M. (2001), "Kalenderoğlu Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIV, İstanbul, 256-257.
- İprişli, M. (2002), "Ehl-i Örf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt X, İstanbul, s. 519,520.
- İşbilir, Ö. (2002), "Kuyucu Murad Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXVI, İstanbul, s. 507-508.
- Jorga N. (2005), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1538-1640)*, Yeditepe Yayınları, Cilt III, (çev. Nilüfer Epreçli), İstanbul.
- Kadayıfçı, G.(2004), "Erzurum Türbe Hamamı", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII (7-9 Mayıs 2004)*, İstanbul, s. 310-317.
- Karakaya, E. (1993), "Çukur Hamam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, İstanbul, s. 387.
- Karakaya E. (2000), "İskender Paşa Camii ve Türbesi" *TDVİA*, Cilt XXII, İstanbul, s. 569-570
- Karakaya, E. (2002), "Koca Sinan Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXI, İstanbul, s. 139-140.
- Karpuz, H. (1977), *Erzurum'da Türk İslam Yapıları*, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, (Seminer), Erzurum.
- Karpuz H. (1990), *Trabzon*, Mas Matbaacılık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Tanıtma Eserleri/34, Ankara.
- Katoğlu M. (1967), 13. Yüzyıl Konya'sında Bir Cami Gurubunun Plân Tipi ve Son Cemaat Yeri, *Türk Etnografya Dergisi (1966)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Sayı IX, Ankara, s. 81-100.

- Kayserili, A. (2011), *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Ögelerine Göre)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı (Doktora Tezi), Erzurum.
- Konukçu, E. (1989), *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları, No:1, Yorum Yayıncılık, Ankara.
- Konyalı, İ., H. (1960), *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Ercan Matbaası, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, Sayı 2, İstanbul.
- Köşklü, Z. (1999), *17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinin Tipolojisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Erzurum.
- Köşkü, Z., (2002), "XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Medrese Mimarisi", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 12, Ankara, s. 162-168.
- Kuban, D. (1994), "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt VII, İstanbul, s. 542-543.
- Kuban, D. (2007), *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul.
- Kumbaracılar, İ. (1938), *İstanbul Sebilleri*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- Kuran, A. (1986), *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kurtbil, Z. H. (2006) "Murad Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXI, İstanbul, s. 191-192.
- Kurtbil, Z. H. (2007), "İzmit Pertev Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXIV, İstanbul, s. 236-238.
- Kütükoğlu, B. (1993), *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S. (2000), *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mehmed Süreyya, (1996), *Sicill-i Osmanî (1308-1316)*, (haz. Nuri Akbayar), (çev. Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt IV, İstanbul, s. 355.
- Mehmet N. (2005), *Tarihçe-i Erzurum*, (haz. Ahmet Fidan), İstanbul.
- Mustafa Nâima (2007), *Târih-i Nâima*, Türk Tarih Kurumu, (haz. Mehmet İpşirli), Cilt II, Ankara.
- Mutlugün, E.-Çarbaş, S.-Denli, S. (2010), *Beyaz Bir Şehrin Hikâyesi Erzurum*, Erzurum.
- Nayır, Z. (1975), *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul.

- Necipoglu, G. (2013), *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, (çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Orhonlu, C. (1997), "Murad Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Cilt VIII, Eskişehir, s. 651-654.
- Ödekan A. (1988), "Mimarlık ve Sanat Tarihi", *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1600-1908)*, Cilt III, Ankara.
- Önder, O. (2007), *Sivas İli Merkezinde Türk Devri Hamamları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Öney, G. (1989), *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Önge, Y.(1978), "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XII, Ankara, s. 121-137.
- Önge, Y. (1995), *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Öz, T. (1954), *İstanbul Camileri*, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, İstanbul.
- Öz, M. (2002), "Reâya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXXIV, İstanbul, s. 490-493.
- Özbek, Y.(2004), Divriği Hamamları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Sayı:16, Kayseri 2004/1, s. 191-228.
- Özdemir, T. (2006), *Kaybolan Şehir Erzurum*, Fenomen Yayınları, Ankara.
- Özkan, H. (2007), "Erzurum Saray Hamamı'nın Restorasyonu", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, Erzurum, s. 53-65.
- Özkan, H. (2010), "Erzurum Şeyhler Külliyesi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 6, Erzurum, s. 69-88.
- Pamuk, B. (2006), *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Peçevi İbrahim Efendi (1999), *Peçevi Tarihi*, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt II, Ankara.
- Peker, A. U.-Bilici K. (2006), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2 (Mimarlık ve Sanat)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Polat, Ö. (1999), *Erzurum'da Murat Paşa, Kurşunlu ve Şeyhler Külliyesi*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Lisans Tezi), Erzurum.

- Polat S. (2014), Kuyucu Murat Paşa'nın Celâlî Seferi Finansmanı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XXIX /2, s. 563-603.
- Saraç, E. (2012), *Kütahya Geleneksel Kent Yerleşimindeki Hamam Yapıları, Koruma Yaklaşımı ve Uygulamaların Analizi*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü (Uzmanlık Tezi), İstanbul.
- Sarıcaoğlu, F.(1994), "Derviş Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt IX, s. 195-196.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, (1989) *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çubuk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt II, Ankara.
- Solmaz, G. (2002), *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*, Hakikat Ofset Tesisleri, Erzurum.
- Som, M. N. (2005), *Tarihçe-i Erzurum*, Dergâh Yayınları, (haz. Ahmet Fidan), İstanbul.
- Sönmezer, Ş. (1996), *17. Yüzyıl İstanbul Mescitleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Restorasyon Programı (Yayınlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sönmezer, Ş.-Seçkin, S. (2002), "İstanbul Mescitleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 12, Ankara, s. 139-148.
- Sözen, M. (1975), *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Sözen, M. (1981), *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.
- Şahin, M. (2002) "Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi(1607)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Şapolyo E. B. (1961), *Osmanlı Sultanları Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul.
- Şerifoğlu, Ö. F. (1995), *Su Güzeli İstanbul Sebilleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tali, T. (2009), "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi" *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Sayı 15, Erzurum, s. 47-64.
- Tanman, M. B. (1992), "Bayram Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt V, İstanbul, s. 267- 268.

- Tanman, M. B. (1993), "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VIII, İstanbul, s. 371-373.
- Tanrikulu, F. (1988), *Erzurum Camilerinde Mihrap ve Minber Düzenlemesi*, Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü (Lisans Tezi), Erzurum.
- Tektaş, N. (2002) *Sadrazamlar, Çatı Kitapları*, İstanbul.
- Temizsoy, İ.-Uysal, V. (1987), *Karaman*, Kuzucular Ofset, Konya.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (2003), (haz. Ziya Yılmaz), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Tuncel, M. (1974), *Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Uluçam, A. (1995), "Fezullah Efendi Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XII, İstanbul, s. 528- 529.
- Umur, H. (1973), *Kuyucu Murad Paşa*, Yenilik Basımevi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995), *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Cilt IV, s. 363-365.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2003), *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Cilt III, Ankara.
- Ülgen, A. S. (1997), "Hamam", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınları, Cilt 5/1, Eskişehir, s.174.
- Ümüslar, İ. (1954), *Erzurum Vilayeti*, Duygu Matbaası, İstanbul.
- Ünal, H. R. (1974), Erzurum İli Dâhilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı VI, Erzurum, s. 49-142.
- Ünal, H. R. (1995), "Erzurum Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XI, s.329-334.
- Ünal, H. S. (2001), "Akhisar Hamamları", Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı 11, İzmir, s.202-221.
- Ünsal, B. (1982), "İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması", *Vakıflar Dergisi*, Sayı XVI, Ankara, s. 77-120.
- Ünsal, M. (2006), *Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- Üstün, A. (2000), *Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Doktora Tezi), İzmir.

- Yegül, E. (2008), *Üsküdar Hamamları ve İcadiye Dağ Hamamı: Çevresel, Yapısal, İşlevsel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Fakültesi Restorasyon Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Yetkin, Ş. (1993), “Çinili Hamam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Cilt VIII, İstanbul, s. 337.
- Yurttaş, H.-Özkan, H.-Köşklü, Z.-vd. (2008), *Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Erzurum.
- Yücel, E. (1969), “Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı VIII, Ankara, s. 247-267.
- Yücel, E. (1973), Mimar Sinan’ın Türbesi, *Arkitekt*, Sayı 1973-04 (352), İstanbul, s.189-190.
- Wiener, W. M. (2001), *İstanbul’un Tarihsel Topografyası*, (çev. Ülker Sayın), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Arşiv Belgeleri

- BOA., Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No: 1295, Gömlek No: 97084.
- BOA., Evkaf Defterleri, Defter No: 17783.
- BOA., İradeler Dâhiliye, Dosya No: 719, Gömlek No: 50188, s. 1.
- BOA., İradeler Evkaf, Dosya No:21, Gömlek No: 1316.
- BOA., İradeler Evkaf, Dosya No:1, Gömlek No: 32.
- BOA., İradeler Evkaf, Dosya No:4, Gömlek No: 1311.
- BOA., Şûra-yı Devlet, Dosya No:126, Gömlek No: 62.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Emanet Hazinesi, 3015 Envanter Numaralı Vakfiye.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Emanet Hazinesi, 3017 Envanter Numaralı Vakfiye.
- VGMA., 1621 Numaralı Defterde Kayıtlı Vakfiye.
- VGMA., Evkaf Defterleri, Defter No: 12886. s. 32.
- VGMA., Evkaf Defterleri, Defter No: 27808.
- VGMA., Evkaf Mektubi Kalemî, 02112.
- VGMA., Evkaf Mektubi Kalemî, 1829-18.
- VGMA., Evkaf Mektubi Kalemî, 1829.
- VGMA., Evkaf Mektubi Kalemî, 1829-18.
- VGMA., Evkaf Mektubi Kalemî, 01765.

VGMA., Evkaf Mektubi Kalemi 01829-1310.

VGMA., Evkaf Mektubi Kalemi, 2125-55.

VGMA., Evkaf Muhasebe, 1028-19.

VGMA., Evkaf Muhasebe, Defter No: 14190.

VGMA., Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi, Defter No: 22.

VGMA., Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi, 24-77.

VGMA., Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi, 26.

VGMA., Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi, 00050.

Dosyalar

Erzurum Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 09.08.1959 tarihli 1173 sayılı kararı.

Erzurum'da 22.06.1988 tarihinde Revza Cengiz tarafından tutulan Müze Raporu.

Kültür ve Turizm Müdürlüğü 02.09.1988 tarih ve 1865 sayılı yazısı.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Envanteri, No: 63.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu 25.01.1990 tarihli ve 199 sayılı kararı.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 15.11.1991 tarihli 383 sayılı kararı.

Erzurum Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi 26.03.1996 tarihli onarım fişi.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 25.04.1996 tarihli 750 sayılı kararı.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 22.12.2006 tarihli 460 sayılı kararı.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 24.03.2007 tarihli 7845 sayılı kararı.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 18.08.2009 tarihli 1354 sayılı kararı.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 27.06.2012 tarihli 1437 sayılı rapor.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 17.05.2013 tarihli 788 sayılı kararı.

Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 30.05.2014 tarihli 1440 sayılı kararı.

İstanbul VGM. Abide ve Yapı İşleri Müdürlüğü, 21.05.1964 tarihli 2019 numaralı evrak.

İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 30.07.2009 tarihli 2168 numaralı dosya.

İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 13.07.2010 tarihli 1819 numaralı dosya.

İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 01.12.2010 tarihli 4250 sayılı kararı.

İstanbul IV numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu 20.03.2012 tarihli 728 numaralı dosya.

Vakıflar Genel Müdürlüğü 10.05.1963 tarihli 2029 sayılı kararı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi 2501/3 numaralı dosya.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Müdürlüğü 08.05.1959 tarihli 358 sayılı kararı.

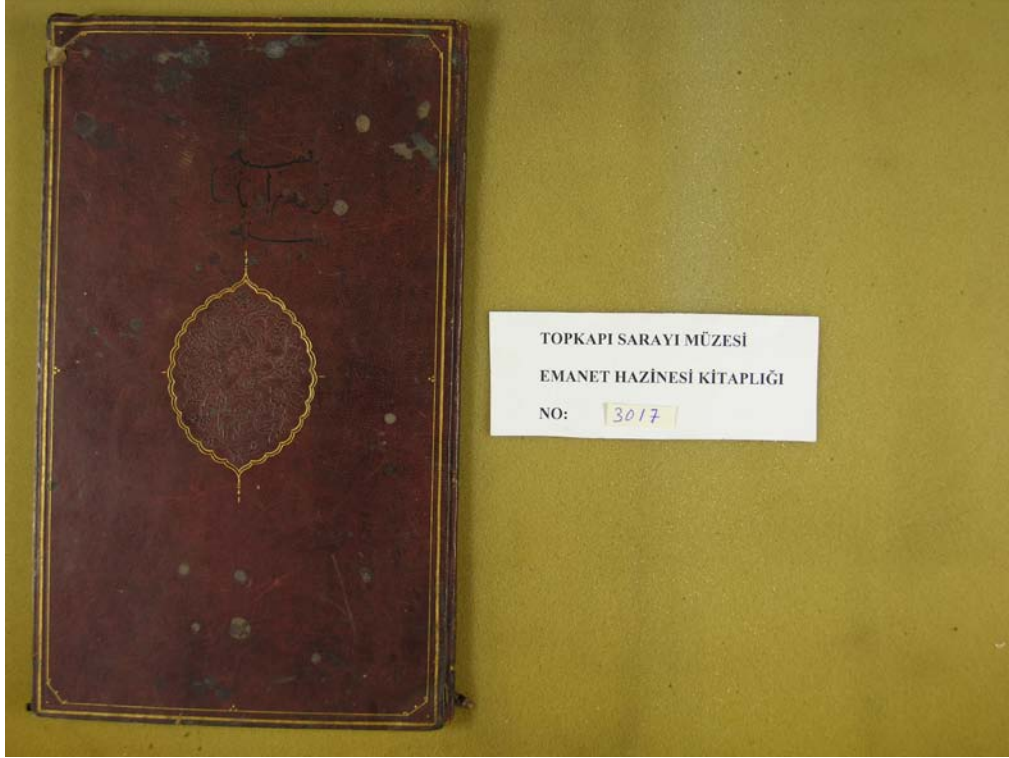
Yakutiye Belediyesi İmar İşleri Müdürlüğü 15.03.2006 tarihli 384 sayılı kararı.

İnternet

<http://kuran.diyamet.gov.tr/Kuran.aspx#39:73>

EKLER

1- Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi, 3017 Envanter Numaralı Vakfiye

Varak 2

Varak 3

Varak 4

Varak 5

Varak 6

Varak 7

Varak 8

Varak 9

Varak 10

Varak 11

Varak 12

Varak 13

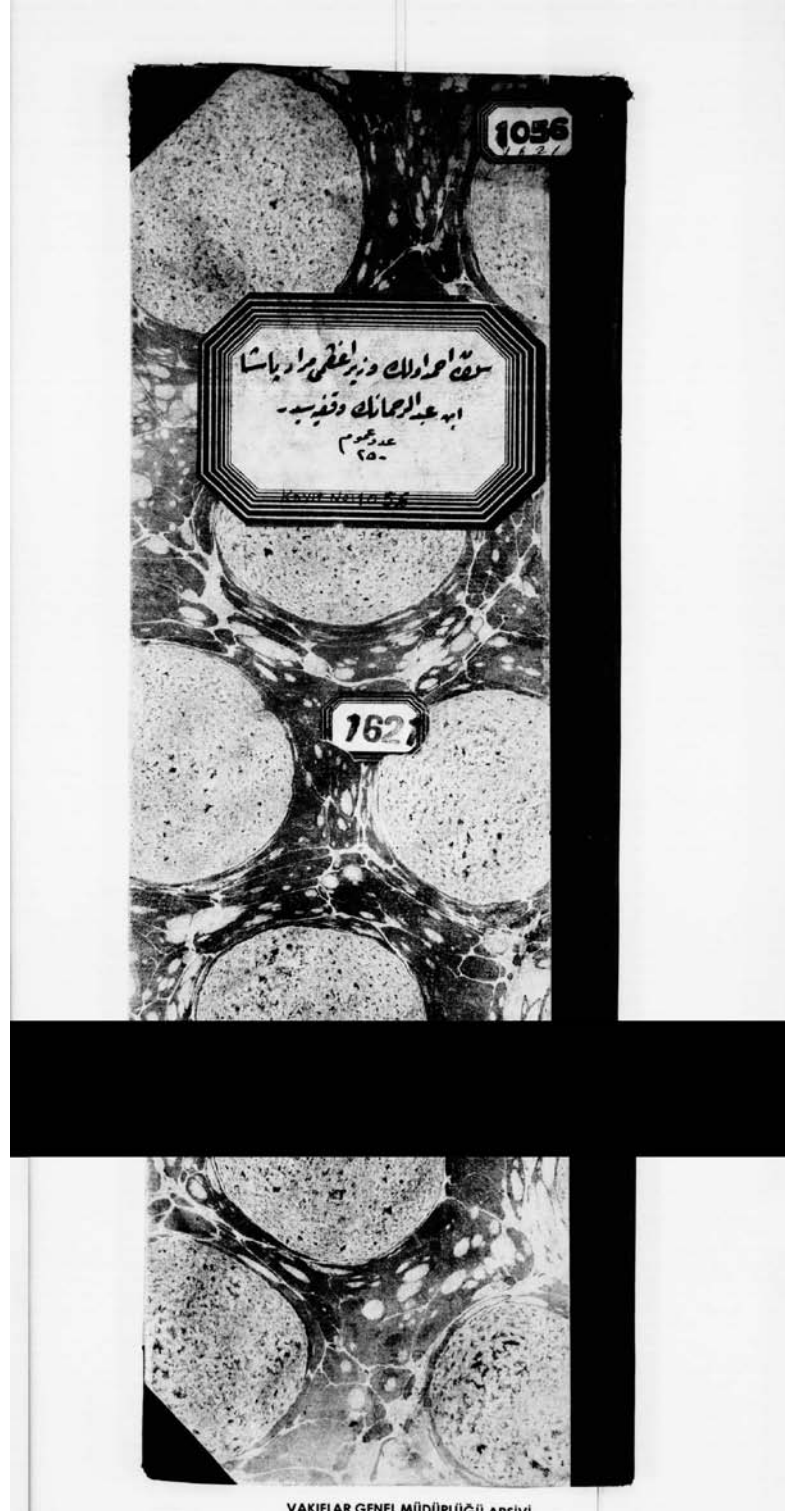

Varak 14

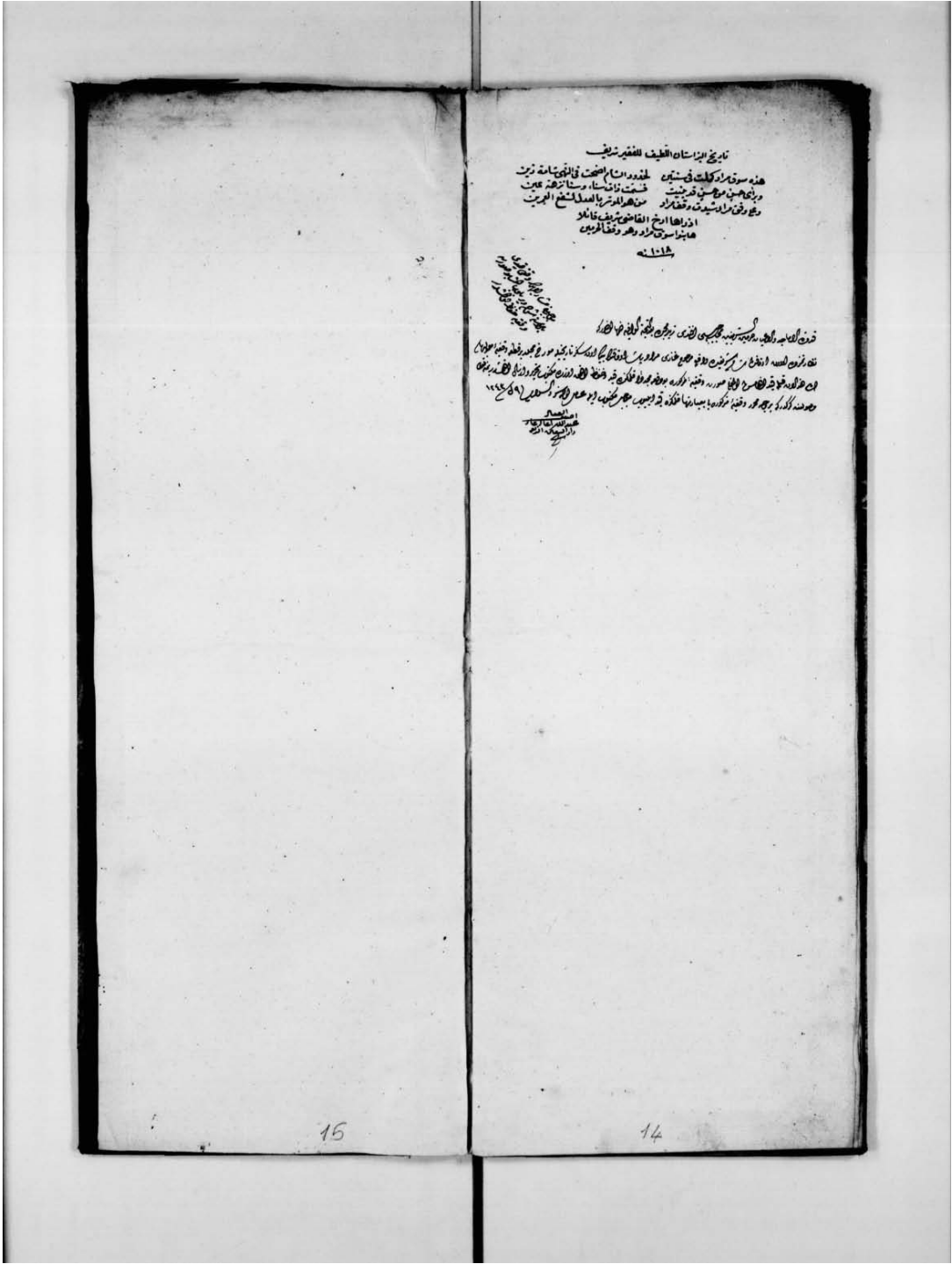
Varak 15

2- VGMA., 1621 Numaralı Defterde Kayıtlı Vakfiye Sureti.

الذين يخطر ببالهم... من اجل انهم... والذين يخطر ببالهم... من اجل انهم... والذين يخطر ببالهم... من اجل انهم...

من اجل انهم... والذين يخطر ببالهم... من اجل انهم... والذين يخطر ببالهم... من اجل انهم... والذين يخطر ببالهم... من اجل انهم...

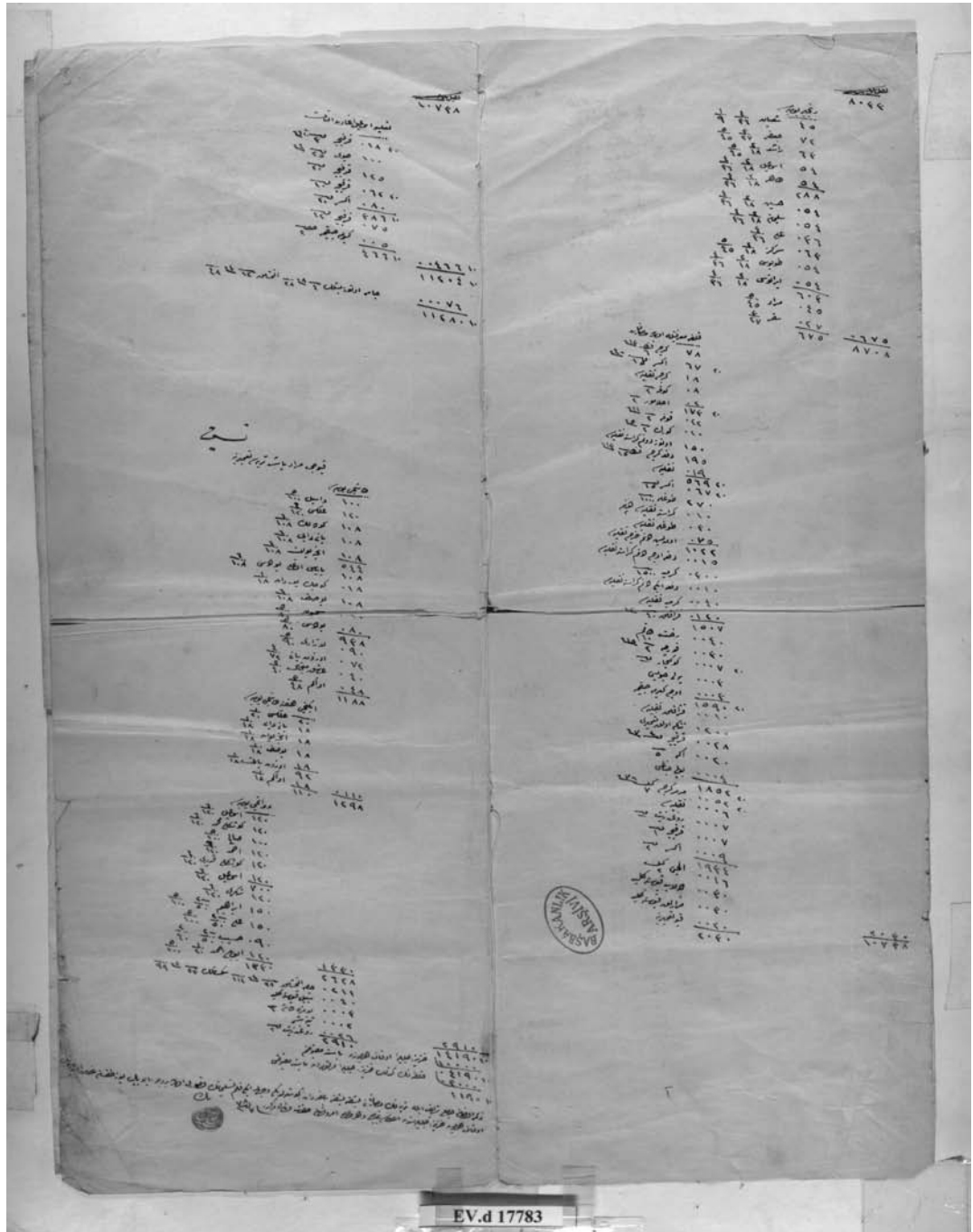
تاريخ البرساته الطيف للفقير الشريف
 هذه سنة ١٢٠٠ في سنة ١٢٠٠
 في سنة ١٢٠٠ في سنة ١٢٠٠
 من ههنا وما بعد ذلك
 انزلها الشيخ الفاضل الشريف قائله
 ههنا سنة ١٢٠٠ في سنة ١٢٠٠
 شاهانه

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على
 سيدنا محمد وآله الطيبين
 الطاهرين

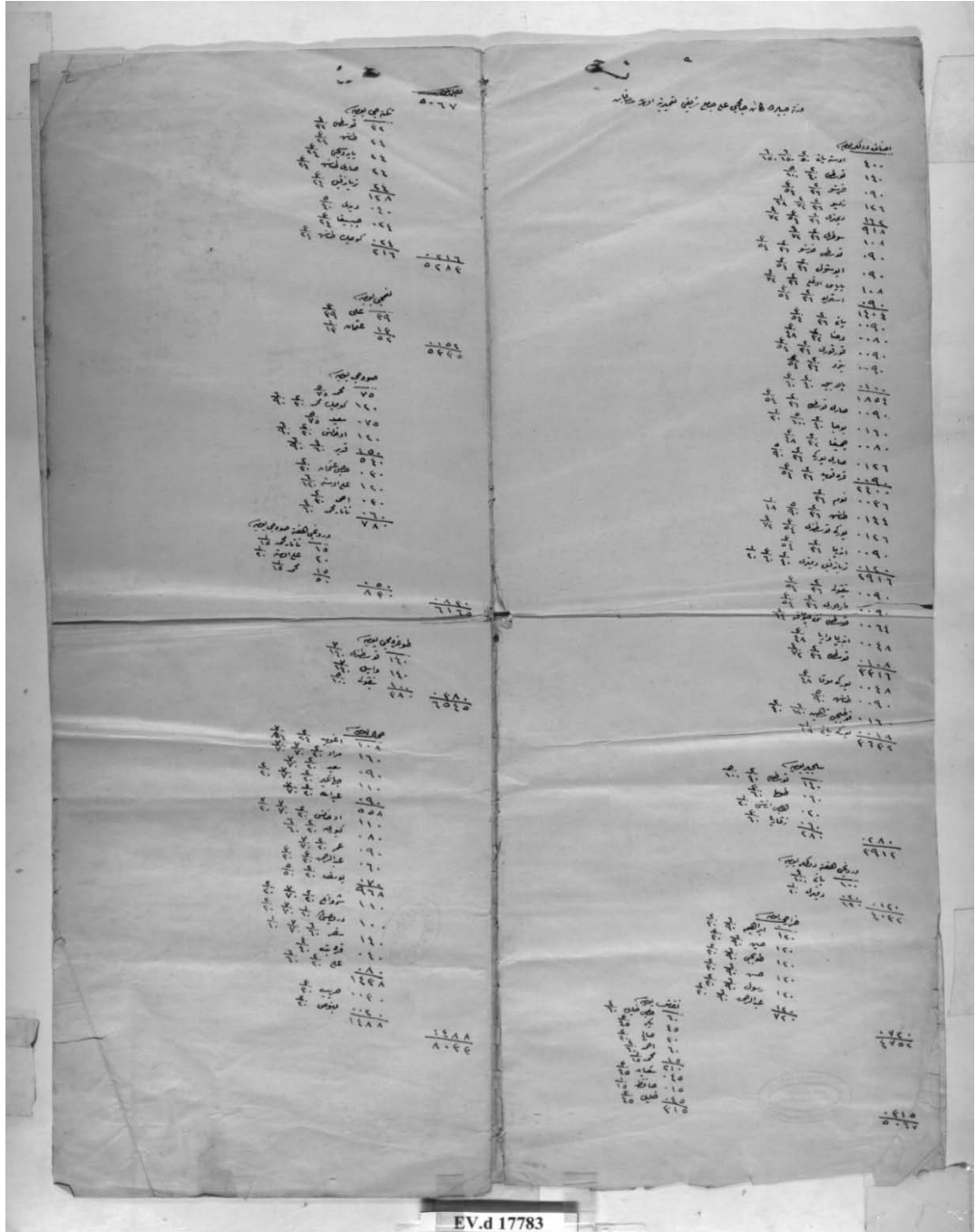
قوله له يا علي بن ابي طالب
 قد نزلت اليك آياتي
 انزلها الشيخ الفاضل الشريف قائله
 ههنا سنة ١٢٠٠ في سنة ١٢٠٠
 شاهانه

Varak 7-a.

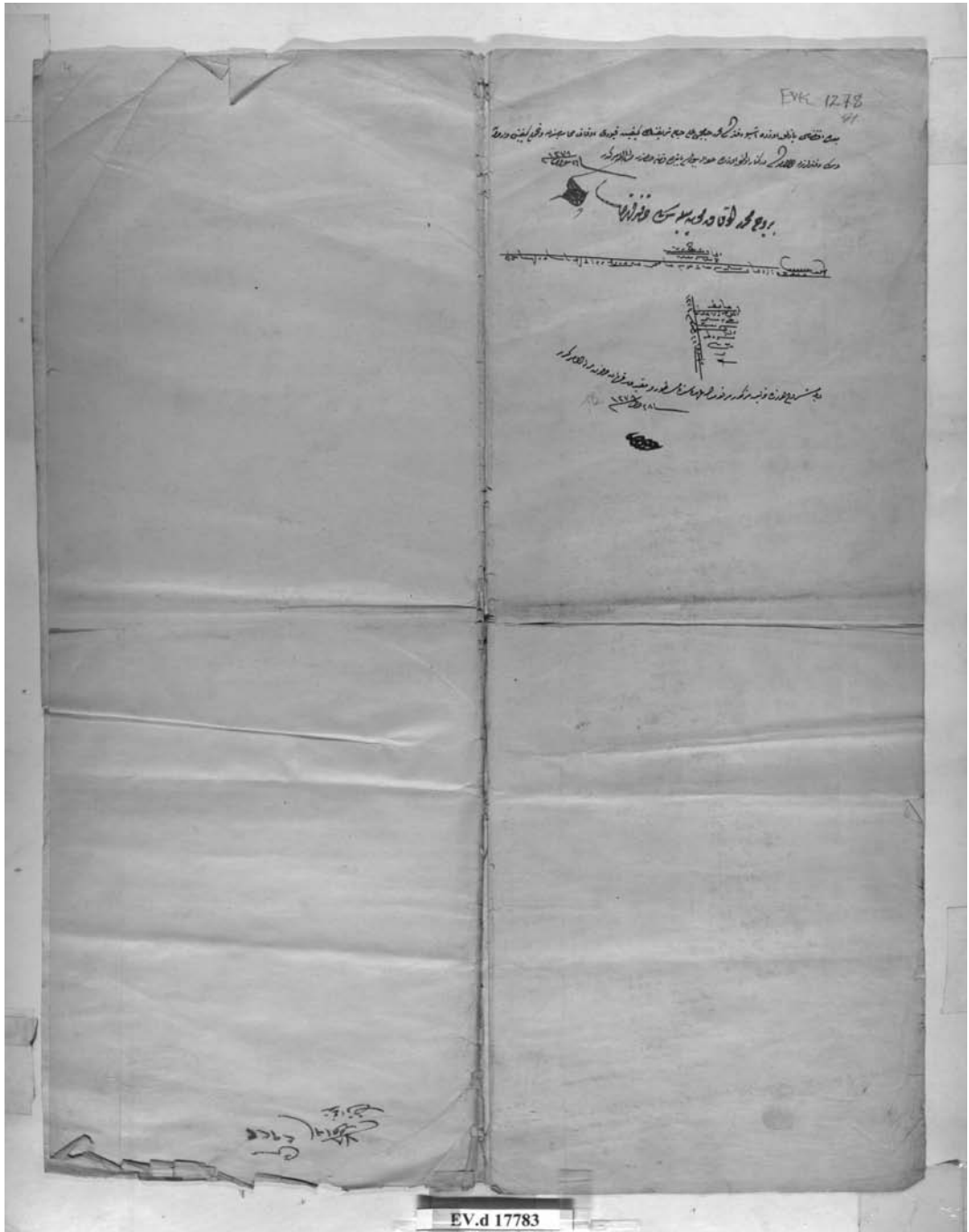
3- Arşiv Belgesi Örneği, BOA, Evkaf Defterleri, Defter No: 17783.

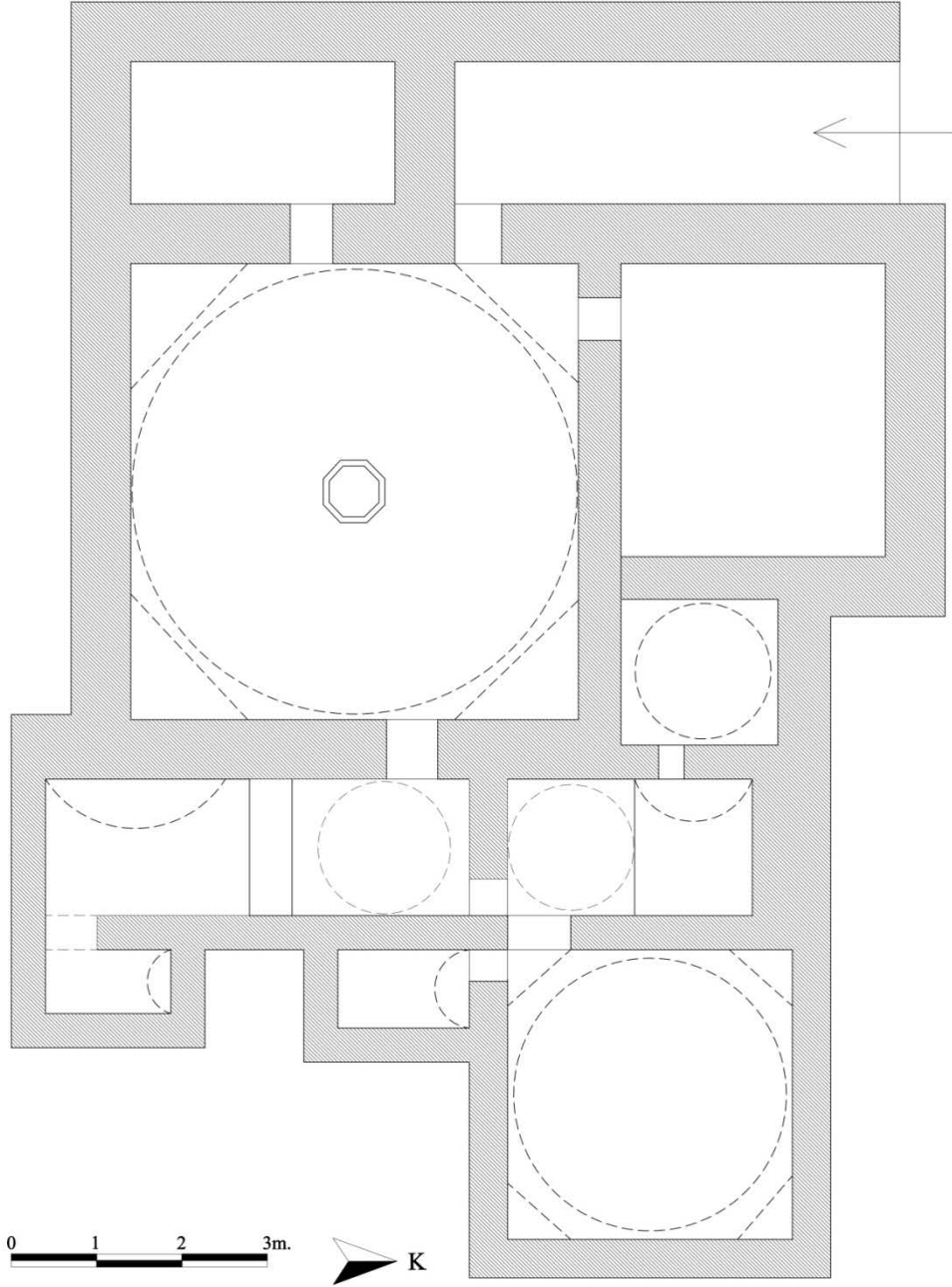
EV.d 17783

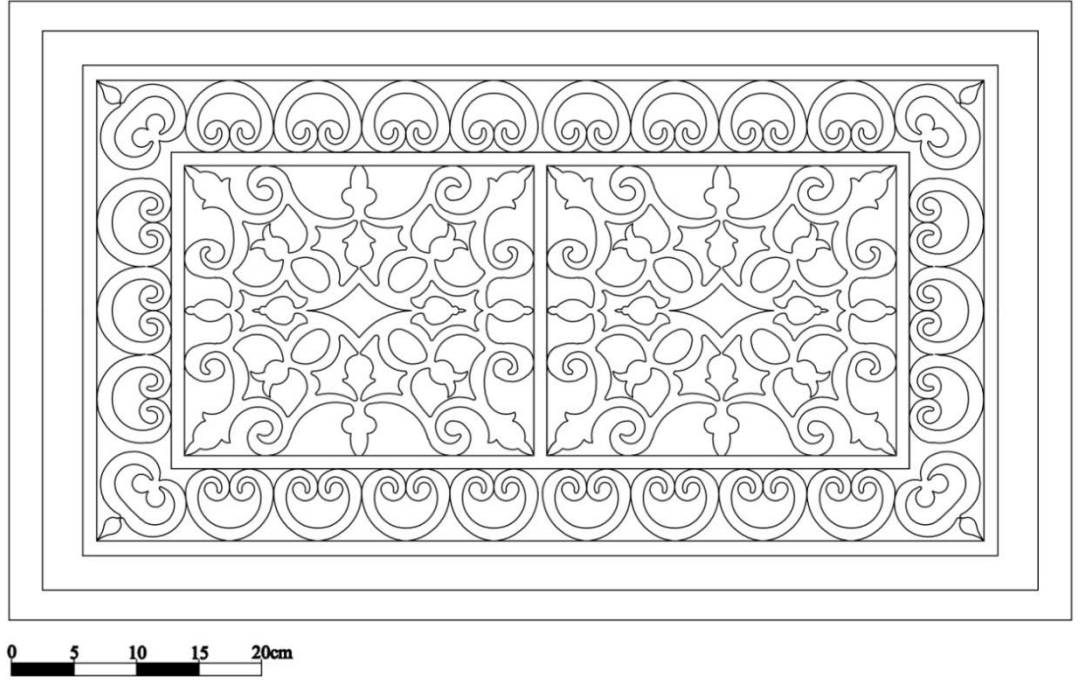
EV.d 17783

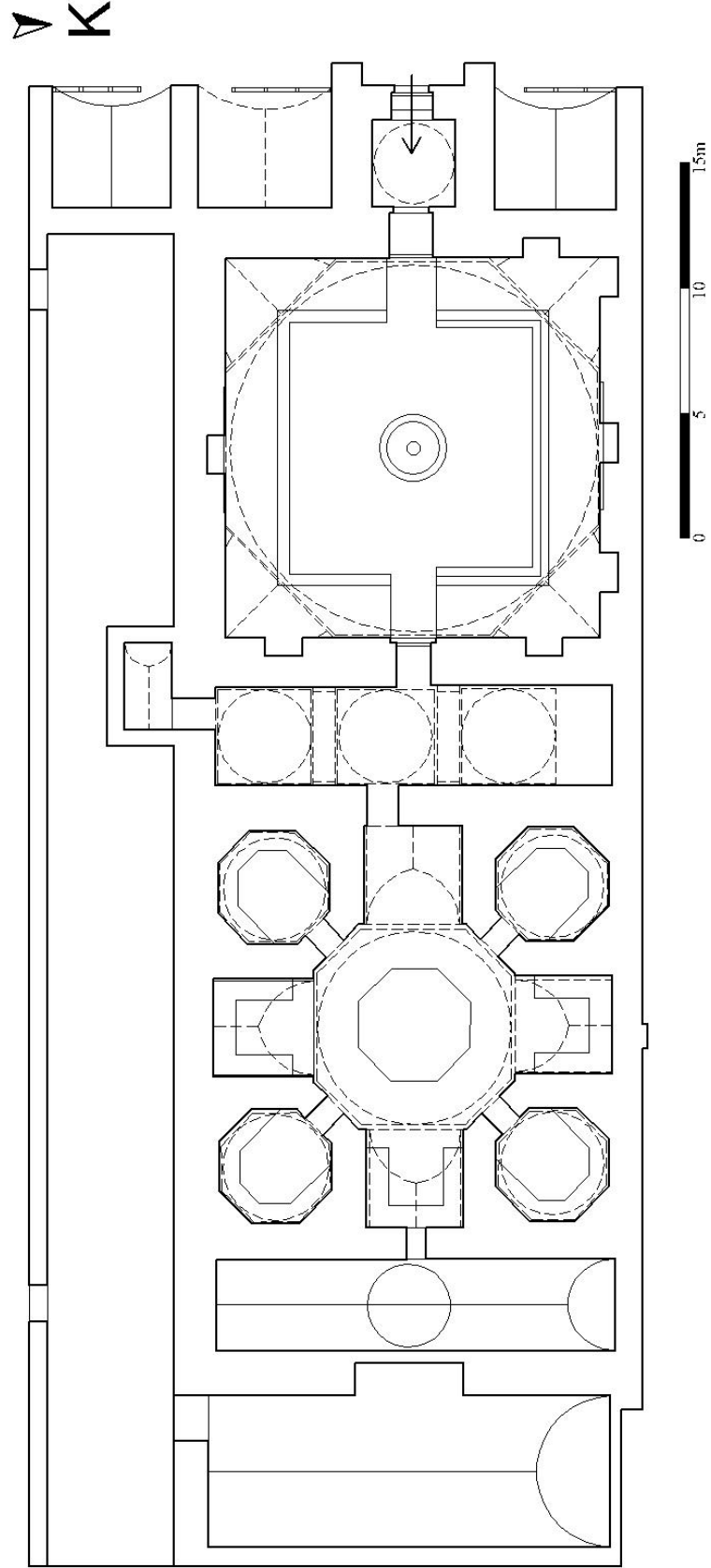
EV.d 17783

ŞEKİLLER

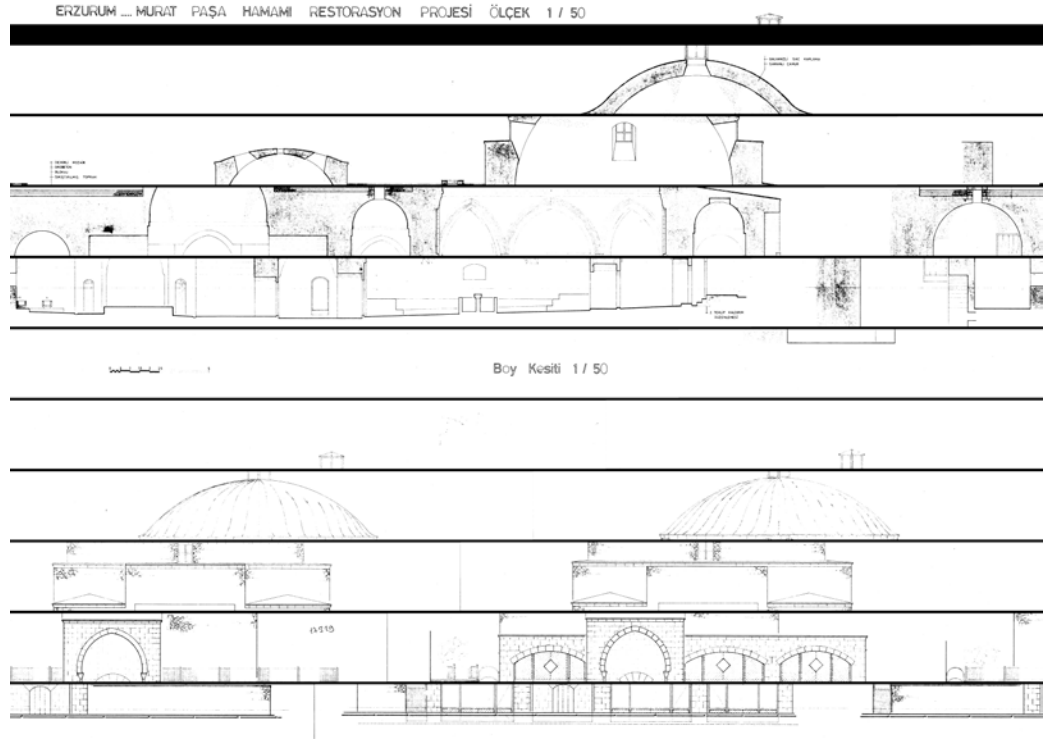
Şekil 1: Erzurum Küçük Hamam Plânı (S. Çınar'dan düzeltilerek).

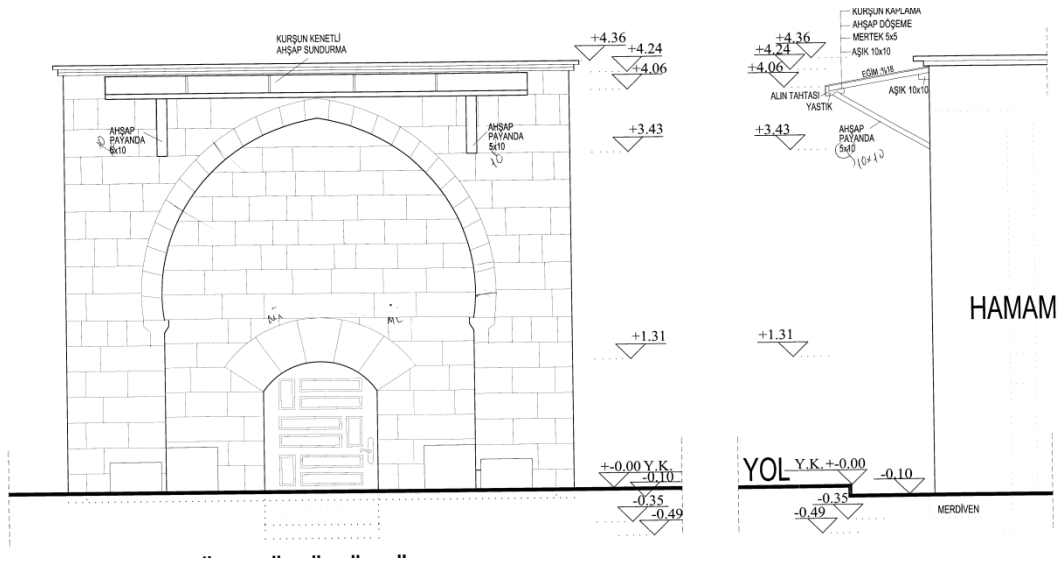
Şekil 2: Küçük Hamam Fıskiyeli Havuzdaki Bitkisel Süsleme Çizimi.

Şekil 3: Murad Paşa Hamamı Plân (S. Çınar).

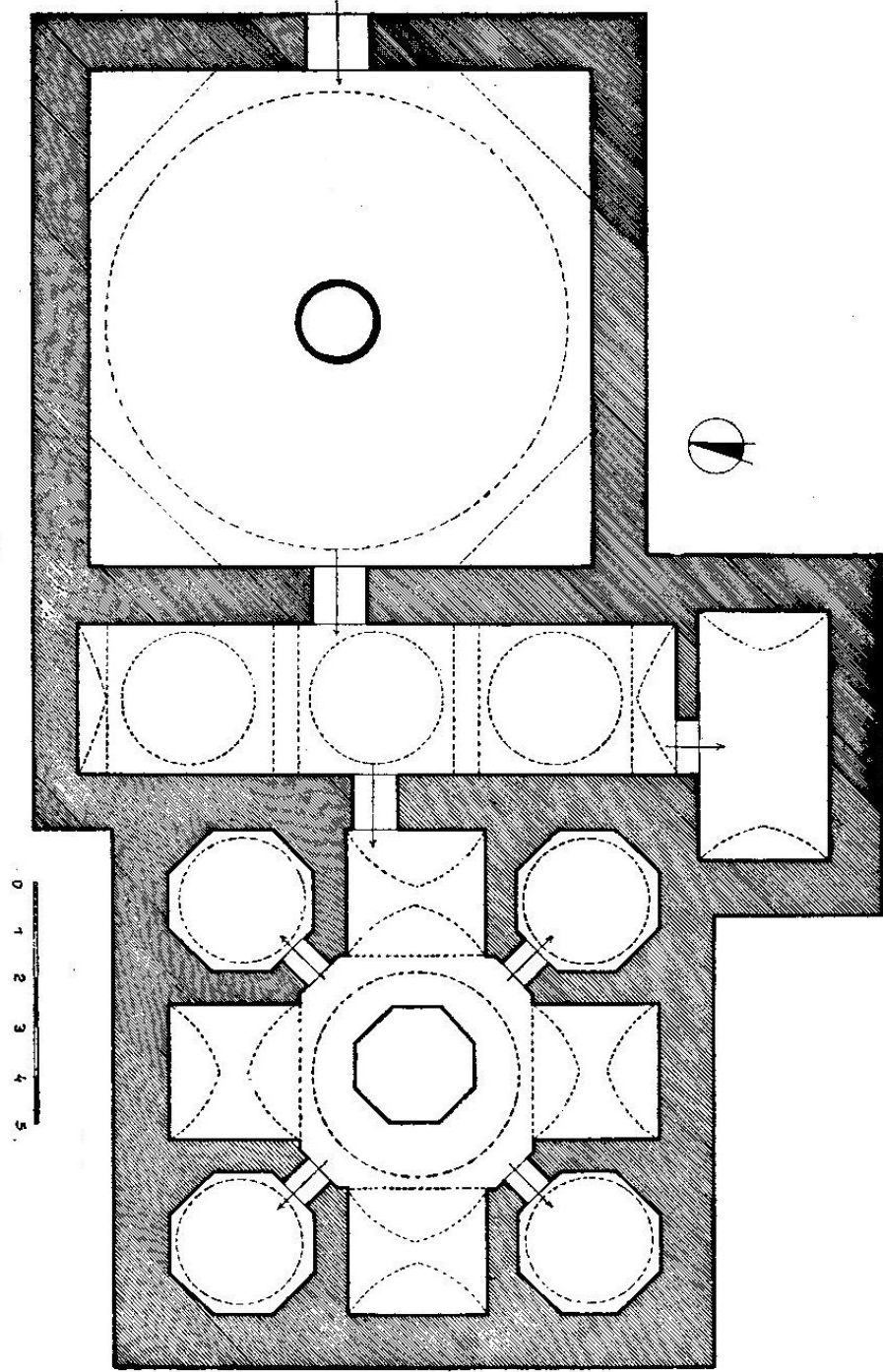
Şekil 4: Murad Paşa Hamamı Kesit (VGM).

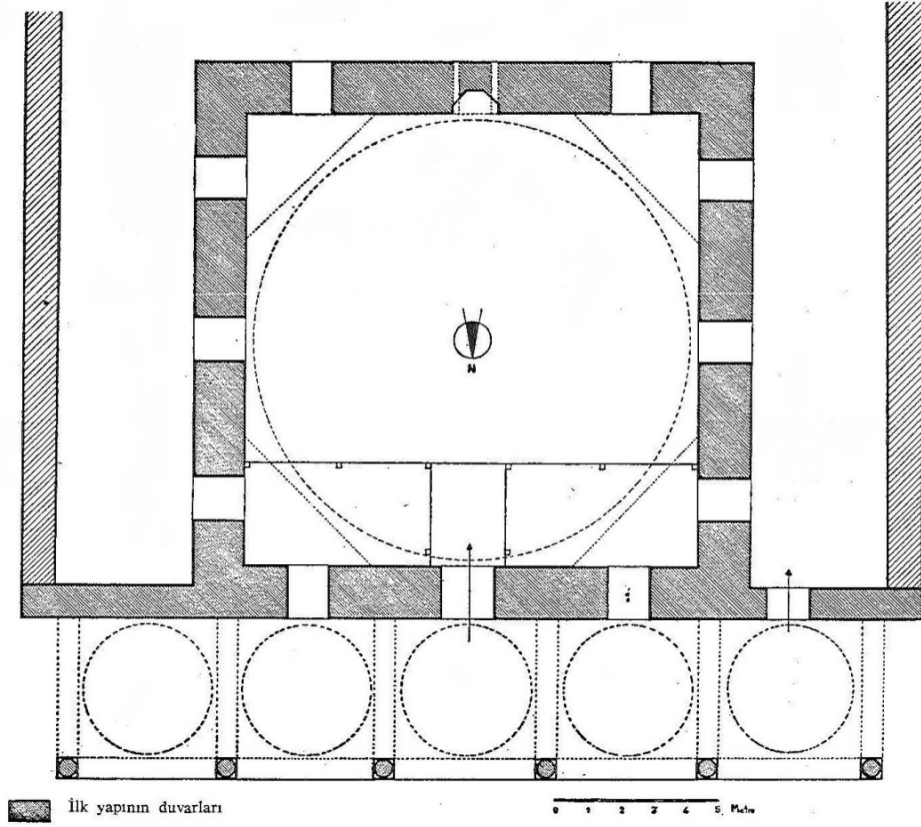
Ön Cephe Ö: 1/50

Yan Cephe Ö: 1/50

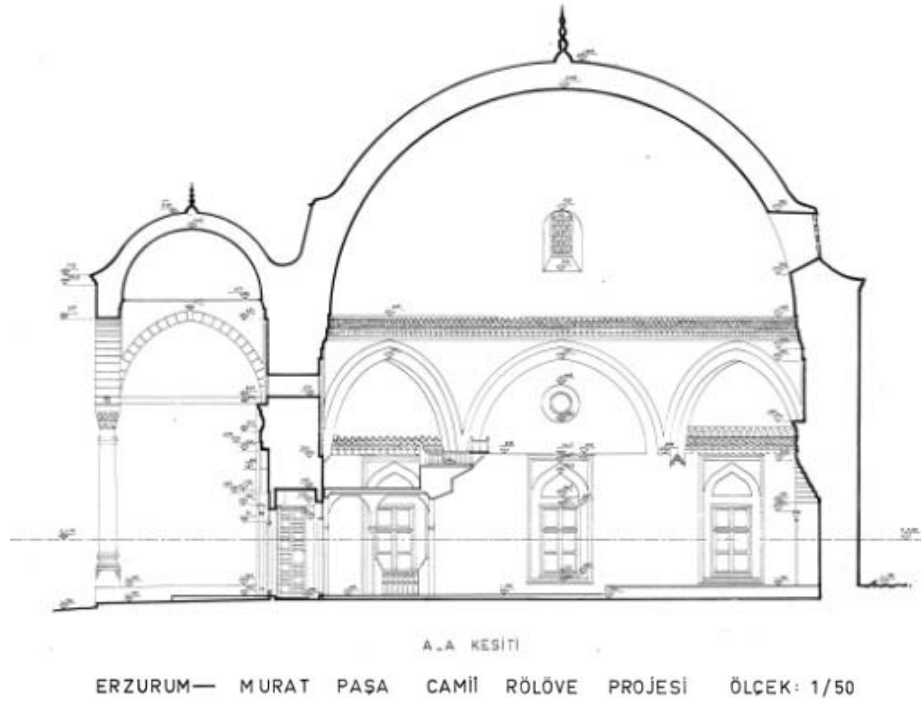
Şekil 5: Murad Paşa Hamamı 2009 Yılında Yapılan Sundurma Projesi (VGM).

Murad Paşa Hamamı ile Benzer Örnek

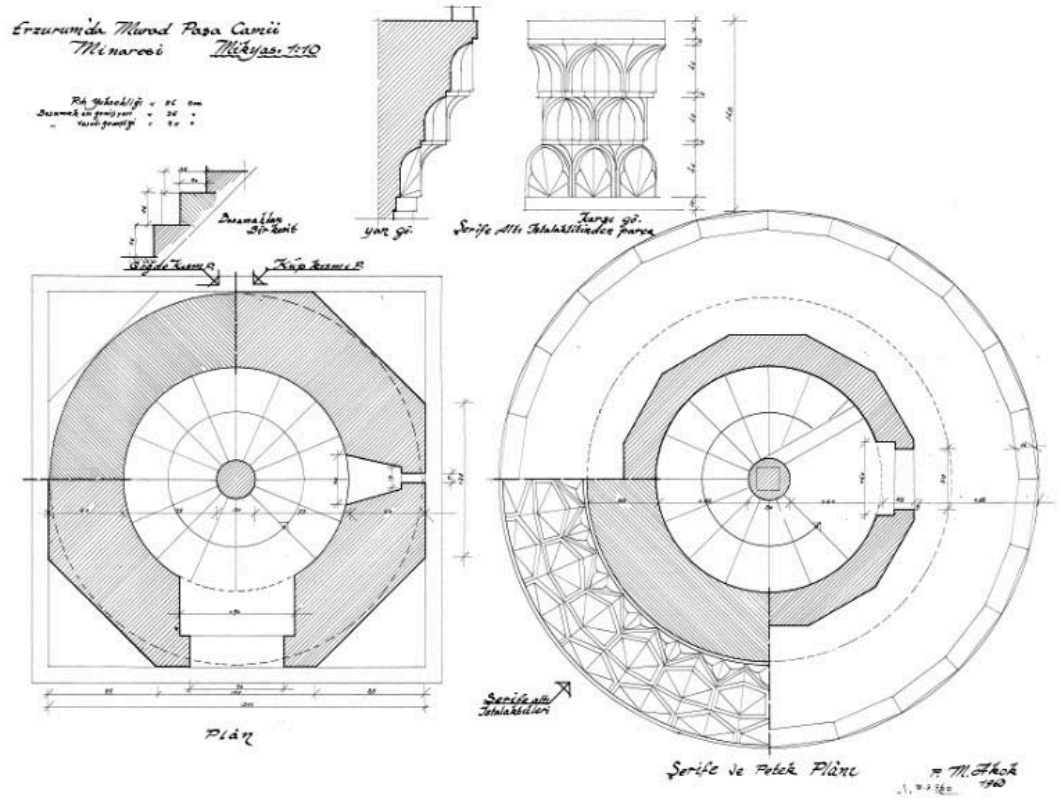
Şekil 6: Erzurum Şeyhler Hamamı (R. Hüseyin Ünal).

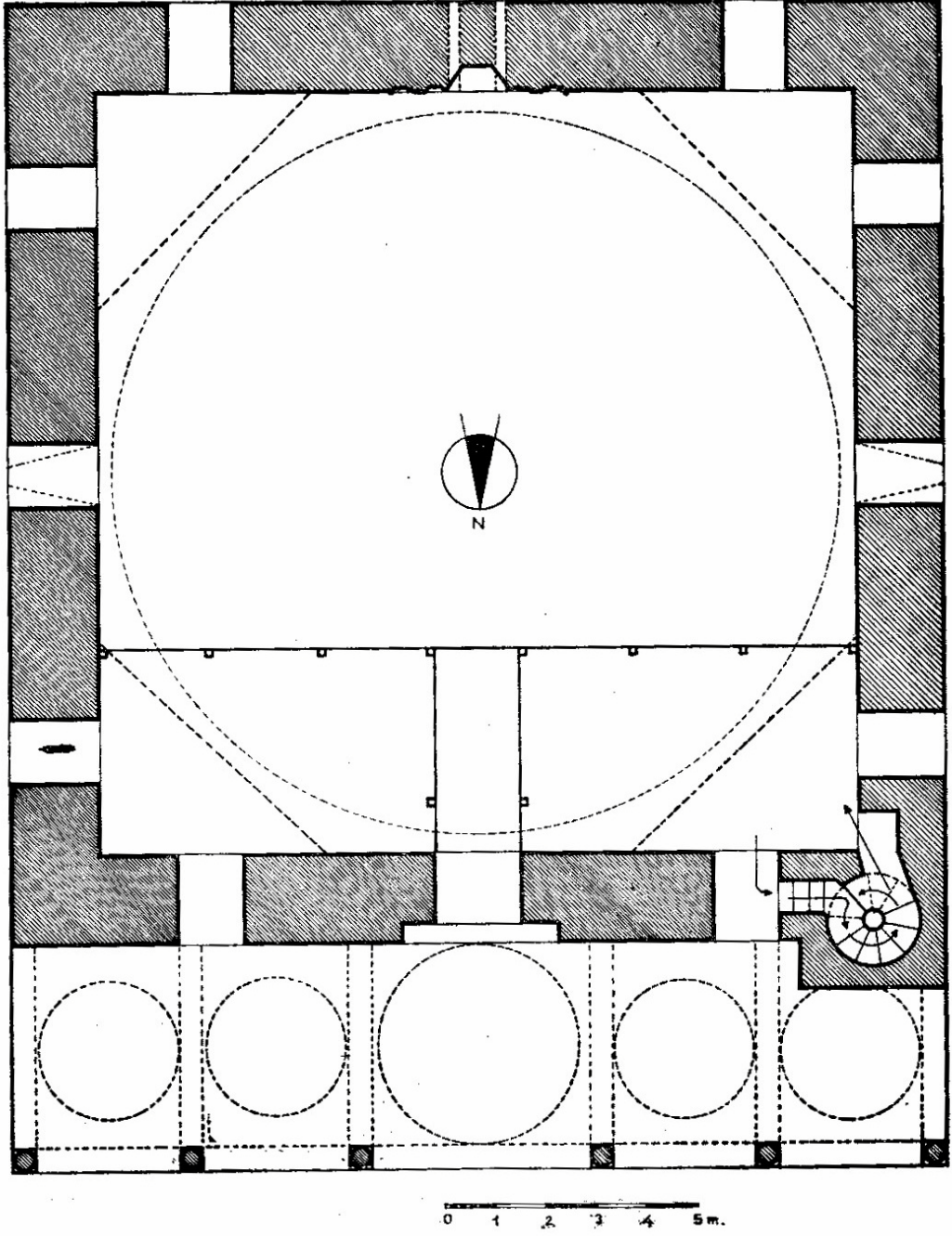
Şekil 7: Erzurum Murad Paşa Cami Plân (R. Hüseyin. Ünal).

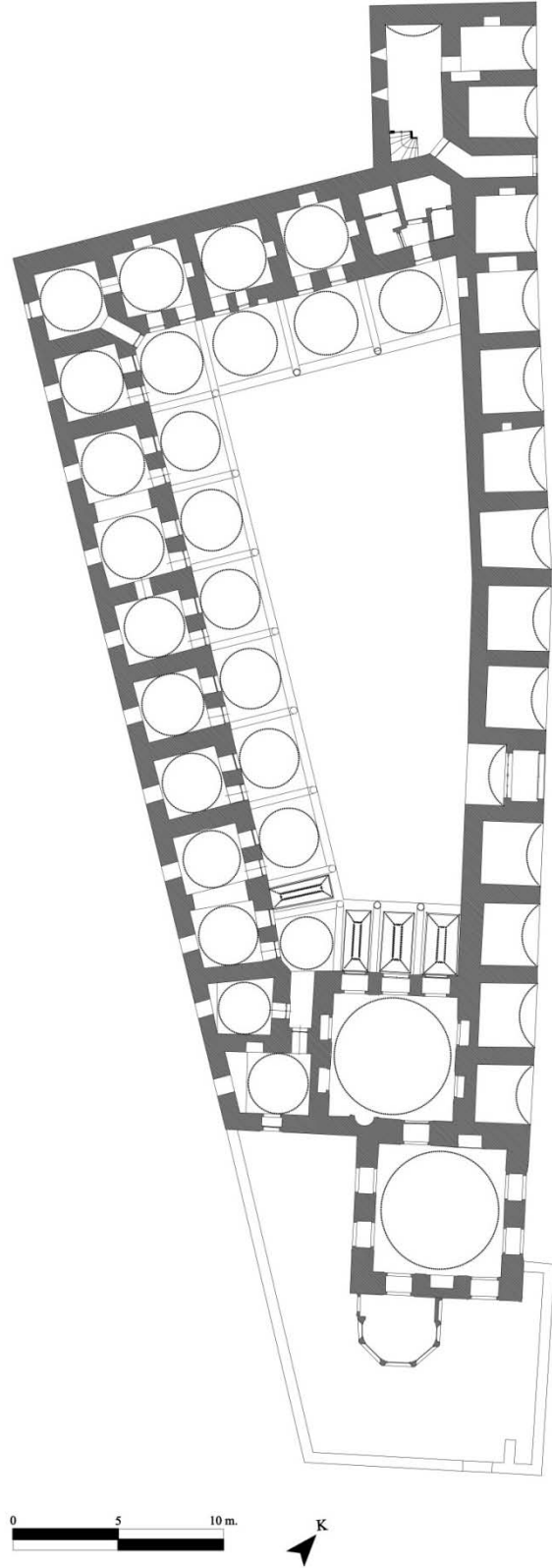
Şekil 8: Murad Paşa Cami Kesit (VGM).

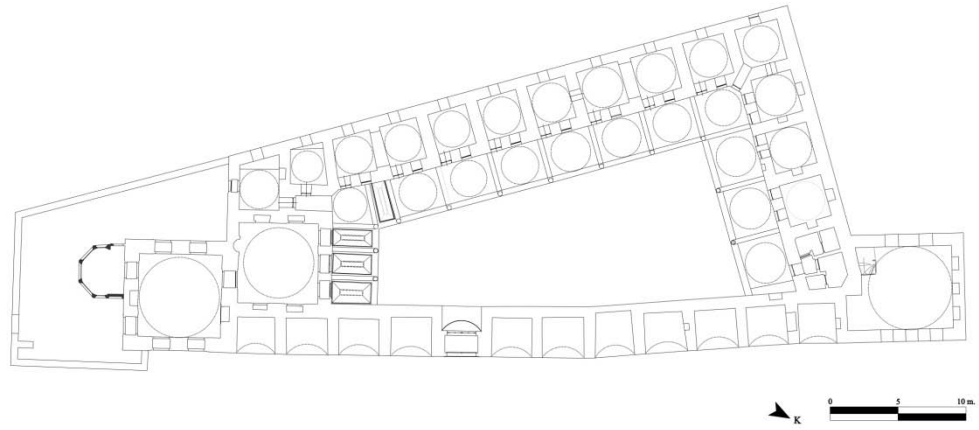
Şekil 9: Murad Paşa Cami Minaresi Plân-Kesit-Detay (VGM).

Erzurum Murad Paşa Camii ile Benzer Örnek

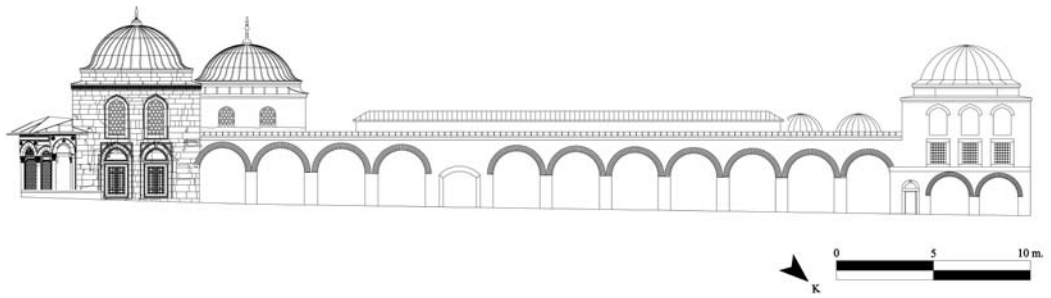
Şekil 10: Erzurum Narmanlı Camii (R. Hüseyin Ünal).

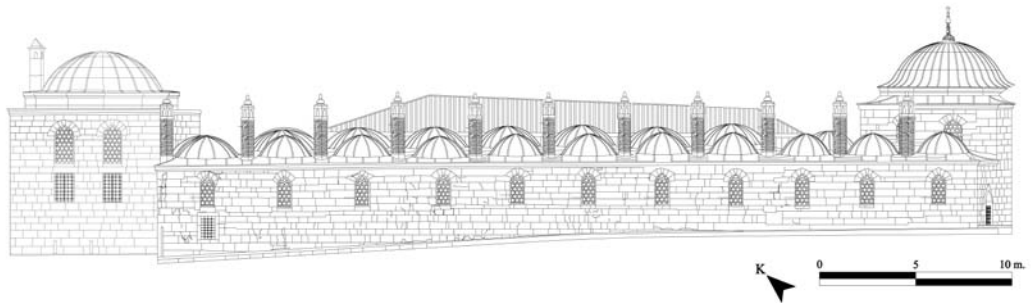
Şekil 11: İstanbul Murad Paşa (Kuyucu) Külliyesi Vaziyet Plânı (İ4NKVKBK).

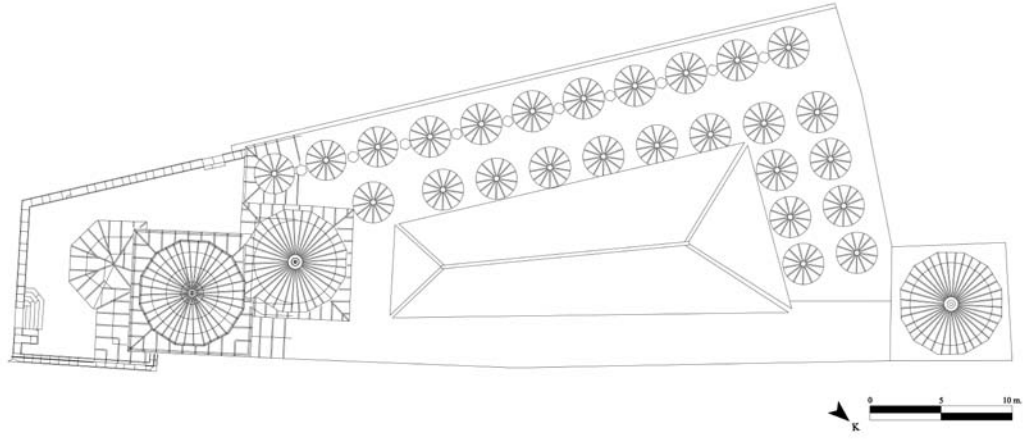
Şekil 12: Murad Paşa Külliyesi (Sıbyan Mektebi) İkinci Kat Planı (İ4NKVKBK).

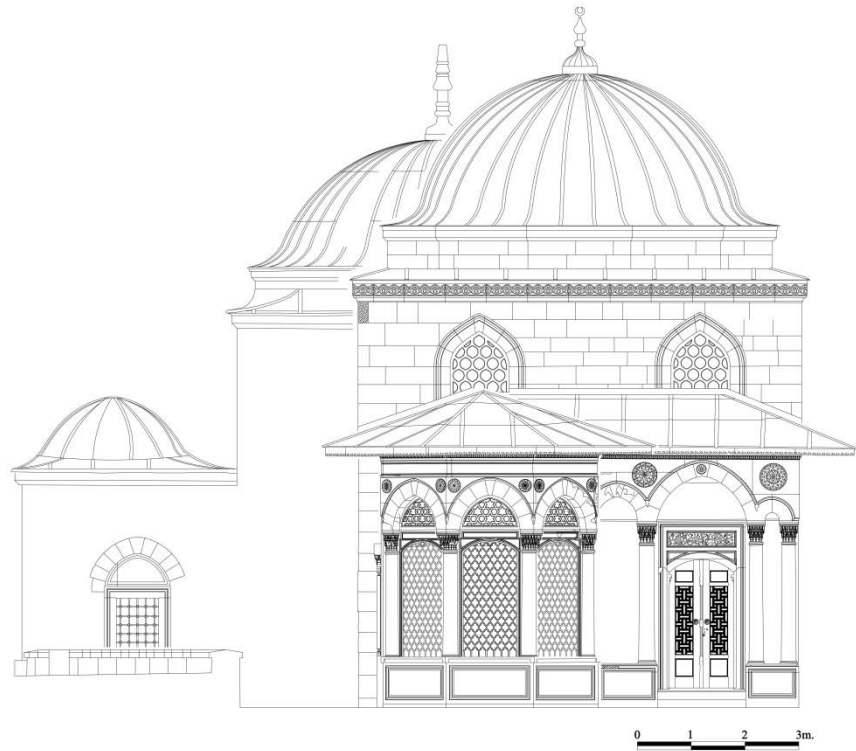
Şekil 13: Murad Paşa Külliyesi Kuzeydoğu Cephe Çizimi (İ4NKVKBK).

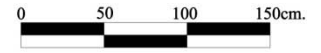
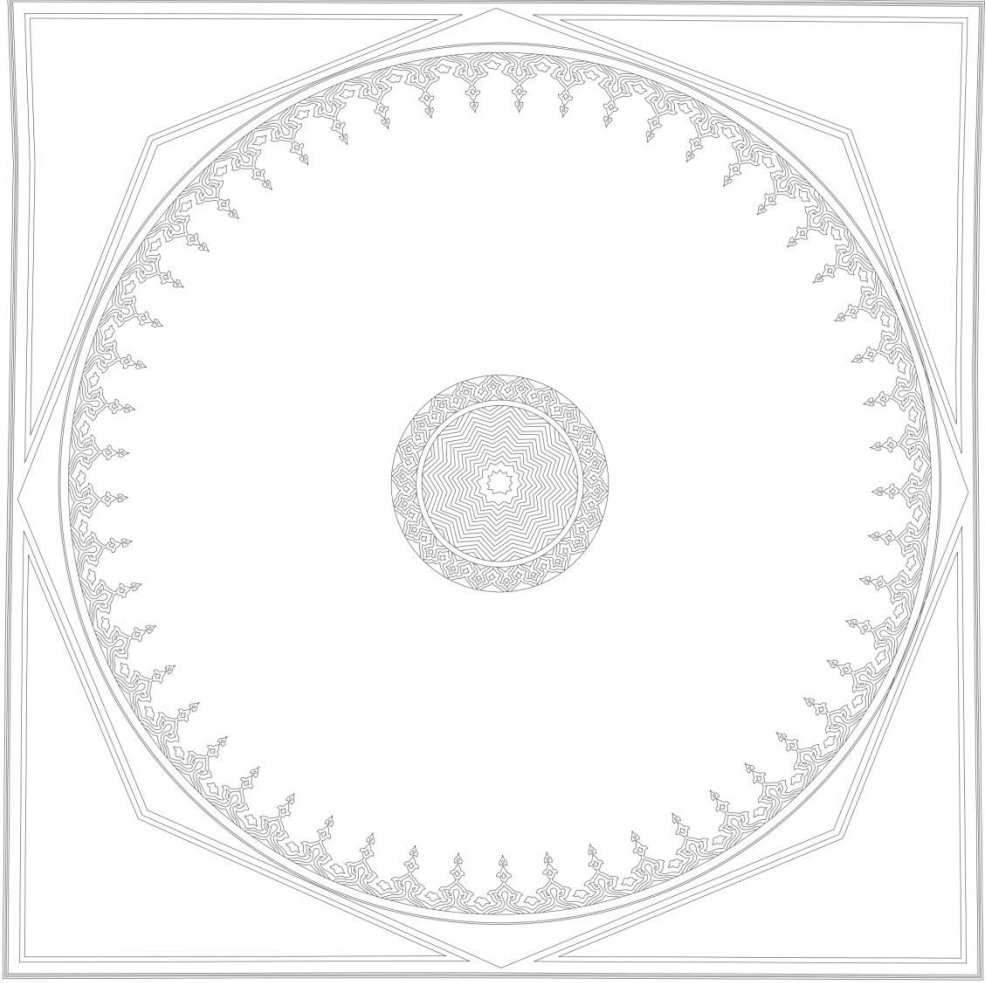
Şekil 14: Murad Paşa Külliyesi Güneybatı Cephe Çizimi (İ4NKVKBK).

Şekil 15: Murad Paşa Külliyesi Örtü Sistemi Çizimi(İ4NKVKBK).

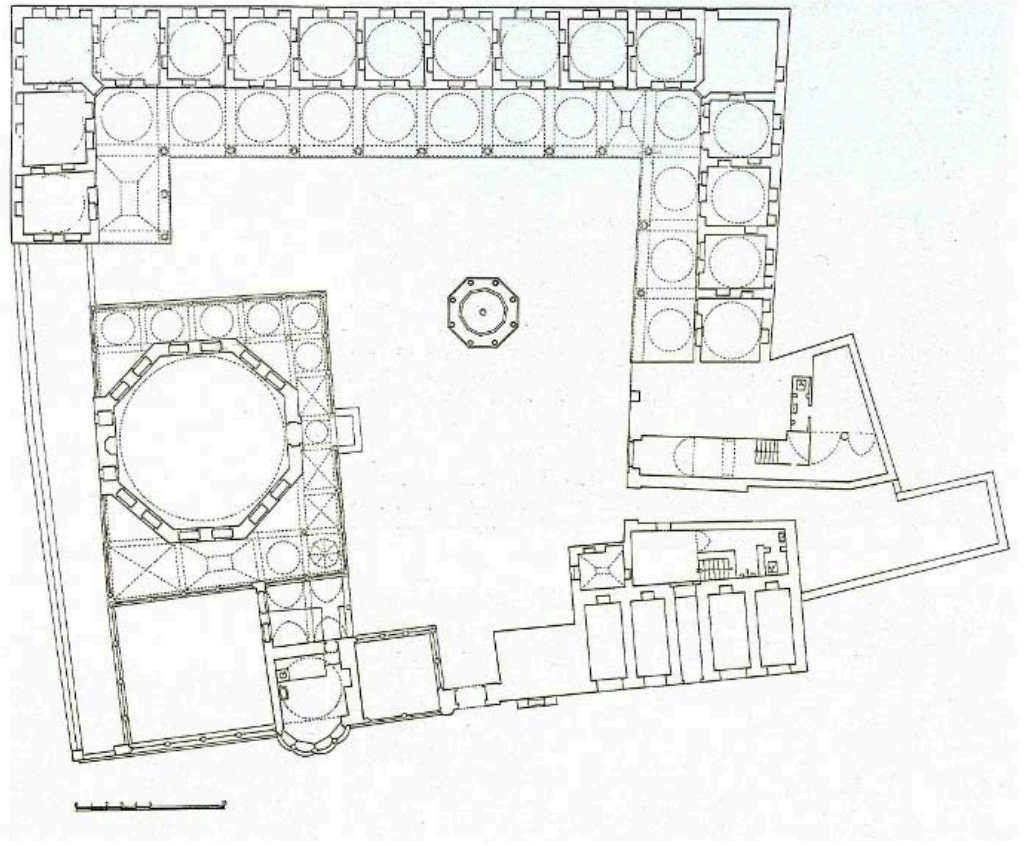

Şekil 16: Murad Paşa Külliyesi Güneydoğu Cephe Çizimi (İ4NKVKBK).

Şekil 17: Murad Paşa Külliyesi Dershane-Mescit Kubbesi Kalemîşi Süslemeleri Çizimi (İ4NKVKBK).

Medrese Merkezli Külliye Örneği

Şekil 18: İstanbul Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi (M. Sözen).

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Erzurum Küçük Hamam Genel Görünüş.

Fotoğraf 2: Küçük Hamam Soyunmalık Kubbesi Onarımı (S. Çınar).

Fotoğraf 3: Küçük Hamam Giriş Açıklığı ve Ahşap Çatılı Dehliz.

Fotoğraf 4: Küçük Hamam Soyunmalık Kısmı Batı Bölümü.

Fotoğraf 5: Küçük Hamam Soyunmalık Kubbesi.

Fotoğraf 6: Küçük Hamam Dıştan Soyunmalık Kubbesi.

Fotoğraf 7: Küçük Hamam Ilıkkılık Kısmı Güney Bölümü

Fotoğraf 8: Küçük Hamam Sıcaklık Kısmı.

Fotoğraf 9: Küçük Hamam Sıcaklık Kısmı Giriş.

Fotoğraf 10: Küçük Hamam Sıcaklık Kubbesi.

Fotoğraf 11: Soyunmalık Kısımında Bulunan Fıskiyeli Havuzun Süslemesi.

Fotoğraf 12: Murad Paşa Hamamı ve Camii Genel Görünüş.

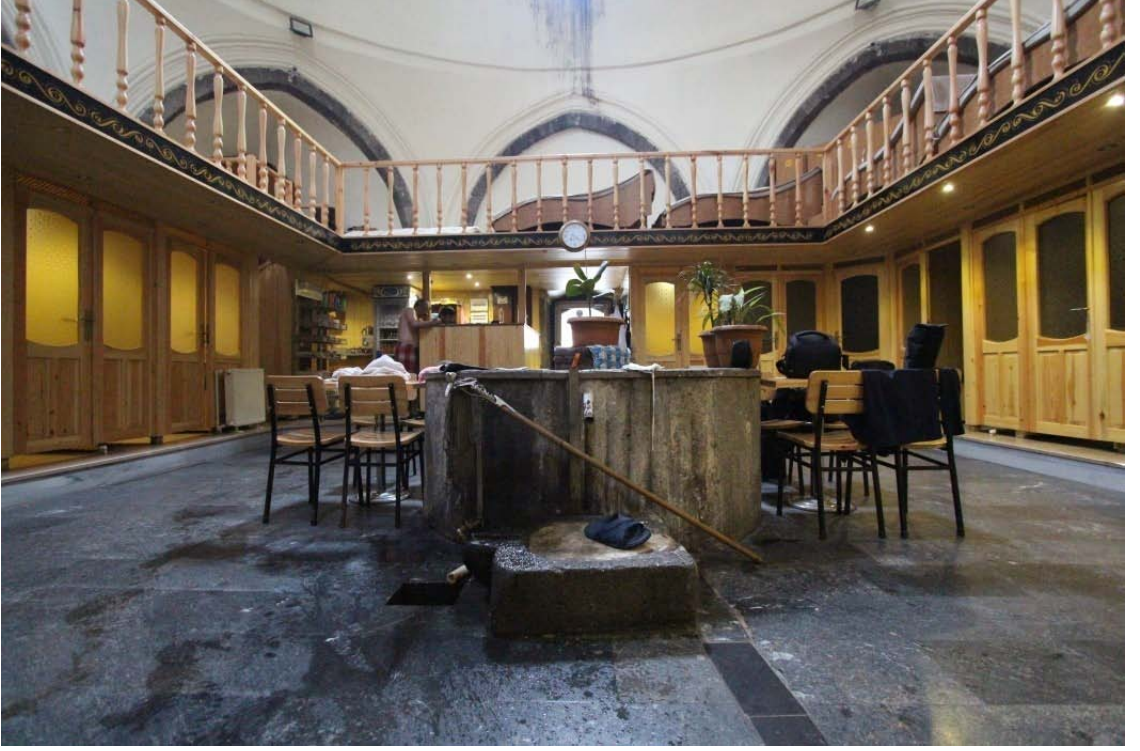
Fotoğraf 13: Murad Paşa Hamamı 1987 Fotoğrafi (VGM).

Fotoğraf 14: Murad Paşa Hamamı Batı Cephesi.

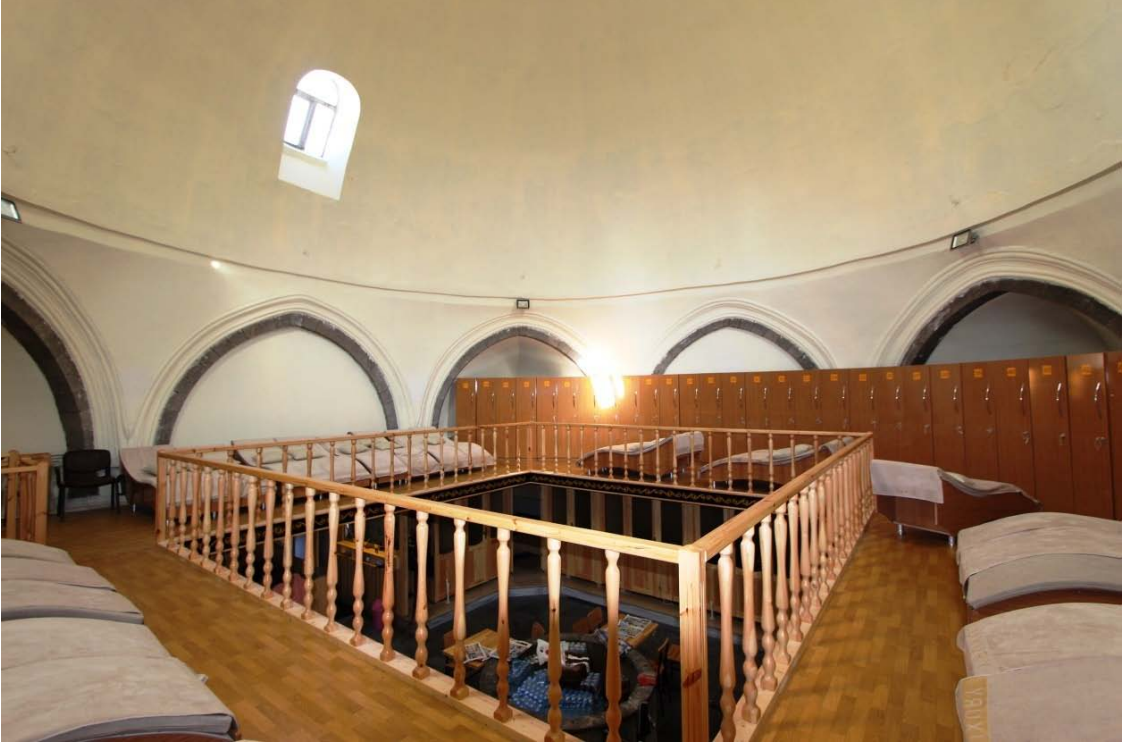
Fotoğraf 15: Murad Paşa Hamamı Taçkapısı.

Fotoğraf 16: Murad Paşa Hamamı Soyunmalık Kısmı.

Fotoğraf 17: Murad Paşa Hamamı Soyunmalık Kısmı.

Fotoğraf 18: Murad Paşa Hamamı Soyunmalık Kısımları Üst Kat.

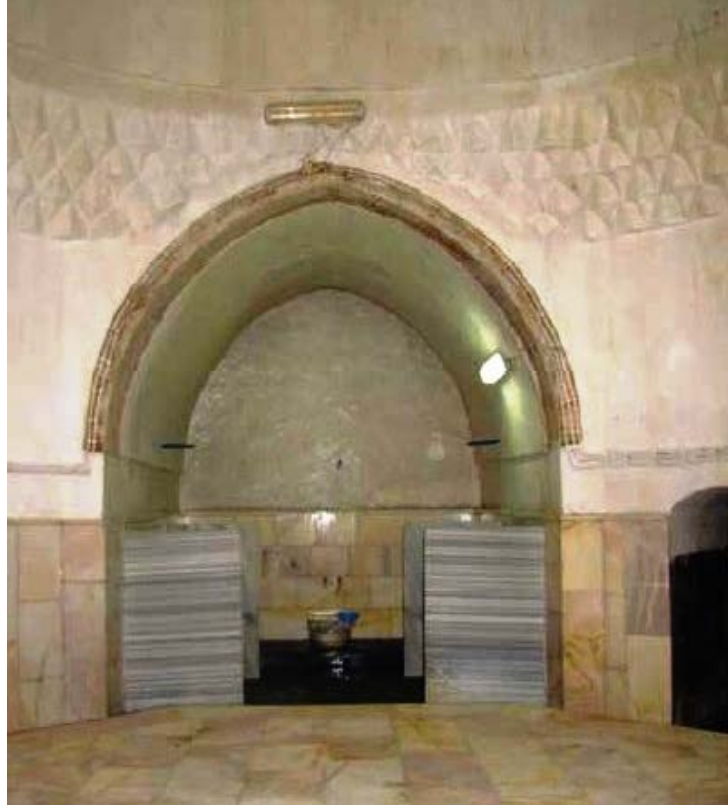
Fotoğraf 19: Murad Paşa Hamamı Soyunmalık Kubbesi.

Fotoğraf 20: Murad Paşa Hamamı Ilıklık Kısmı Güney Bölümü.

Fotoğraf 21: Murad Paşa Hamamı Ilıklık Kısmı Kuzey Bölümü.

Fotoğraf 22: Murad Paşa Hamamı Sıcaklık Kısmı Doğu Eyvanı.

Fotoğraf 23: Sıcaklık Kısmı Kubbesine Geçişte Kullanılan Mukarnas (S. Çınar).

Fotoğraf 24: Murad Paşa Hamamı Kubbeleri Örtü Sistemi.

Fotoğraf 25: Murad Paşa Hamamı Ilıklık Kubbesi Aydınlatma Açıklıkları.

Fotoğraf 26: Erzurum Murad Paşa Camii Genel Görünüş.

Fotoğraf 27: Murad Paşa Camii Giriş Kapısı Üzerinde Yer Alan Kitabesi.

Fotoğraf 28: Murad Paşa Camii 1960 Yılında Yapılan Minare (VGM).

Fotoğraf 29: Murad Paşa Camii 1991 Yılında Yıkılan Kubbeler (EKVKBK).

Fotoğraf 30: Murad Paşa Avlusunda Yıkılan Muhtarlık Binası (EKVKBK).

Fotoğraf 31: Murad Paşa Camii 2007 Restorasyonu Öncesi.

Fotoğraf 32: Murad Paşa Camii 2007 Restorasyonu (VGM).

Fotoğraf 33: Murad Paşa Cami Örtü Sistemi.

Fotoğraf 34: Murad Paşa Camii Kuzey Cephe.

Fotoğraf 35: Murad Paşa Cami Son Cemaat Yeri.

Fotoğraf 36: Murad Paşa Camii Son Cemaat Yeri Kubbeleri Kalemîşi Süslemesi.

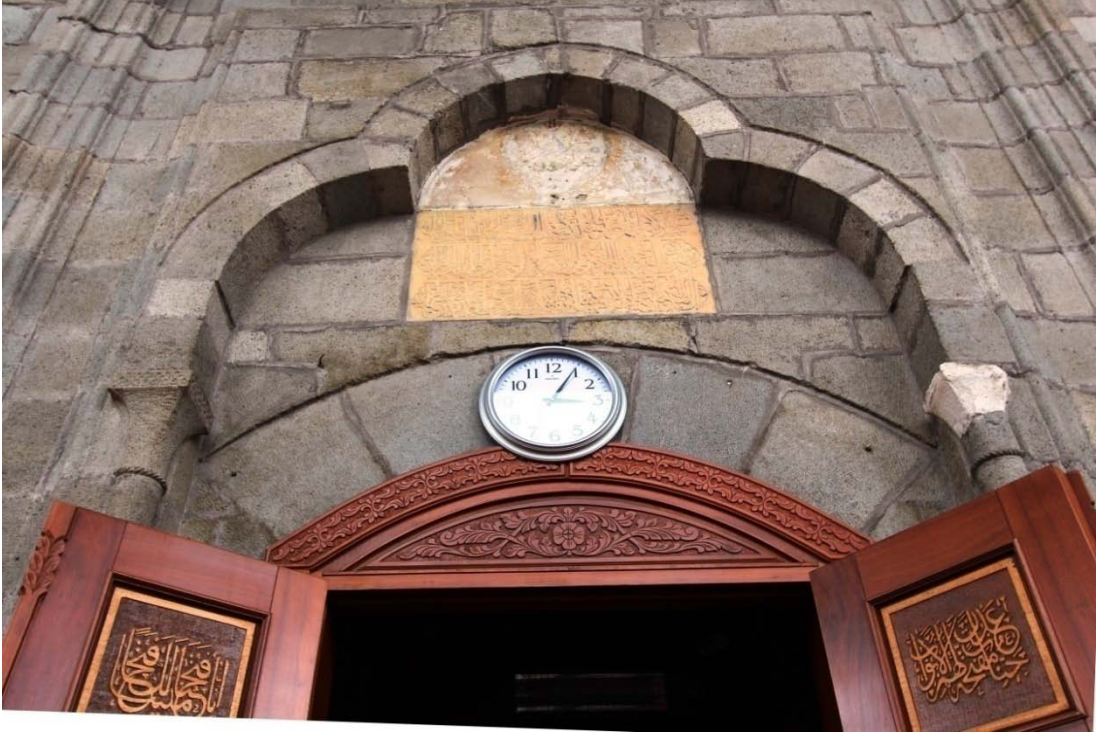
Fotoğraf 37: Murad Paşa Camii Son Cemaat Yeri Sütun Başlıkları.

Fotoğraf 38: Murad Paşa Camii Son Cemaat Yeri Pencereleeri.

Fotoğraf 39: Murad Paşa Cami Taçkapı.

Fotoğraf 40: Murad Paşa Cami Taçkapı Ayrıntı.

Fotoğraf 41: Murad Paşa Cami Kitabe Üzerinde Yer Alam Kalemîşi Süsleme.

Fotoğraf 42: Murad Paşa Camii Orijinal Kapıları.

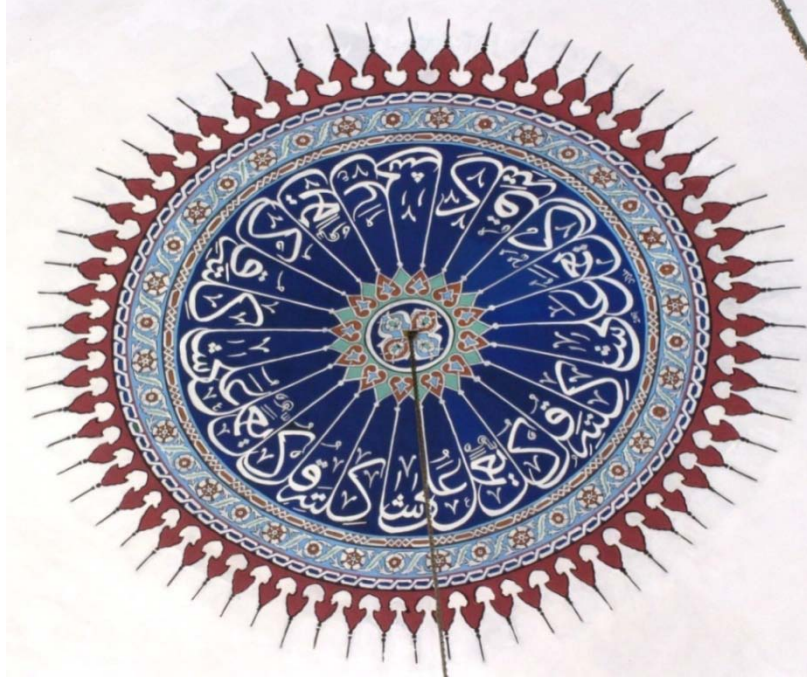
Fotoğraf 43: Murad Paşa Camii Harim Güney Bölümü.

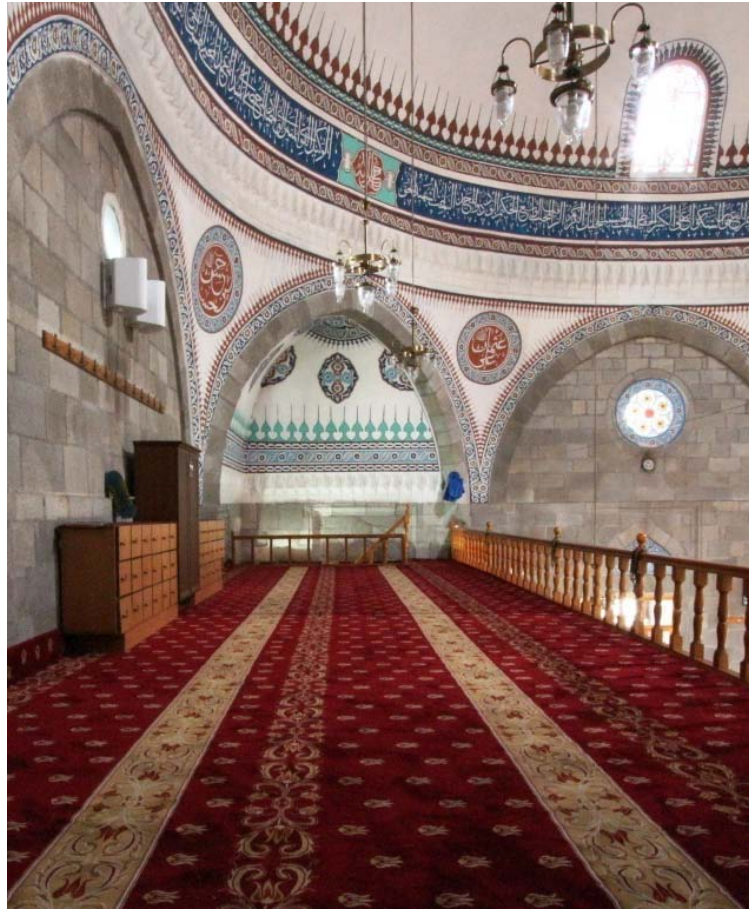
Fotoğraf 44: Murad Paşa Camii Harim Kuzey Bölümü.

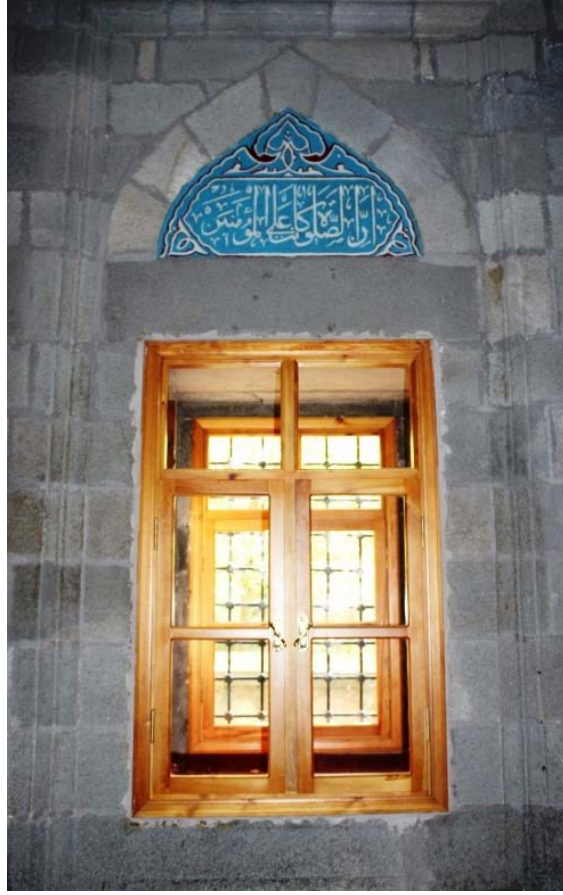
Fotoğraf 45: Murad Paşa Camii Harim Kubbesi ve Tromplar.

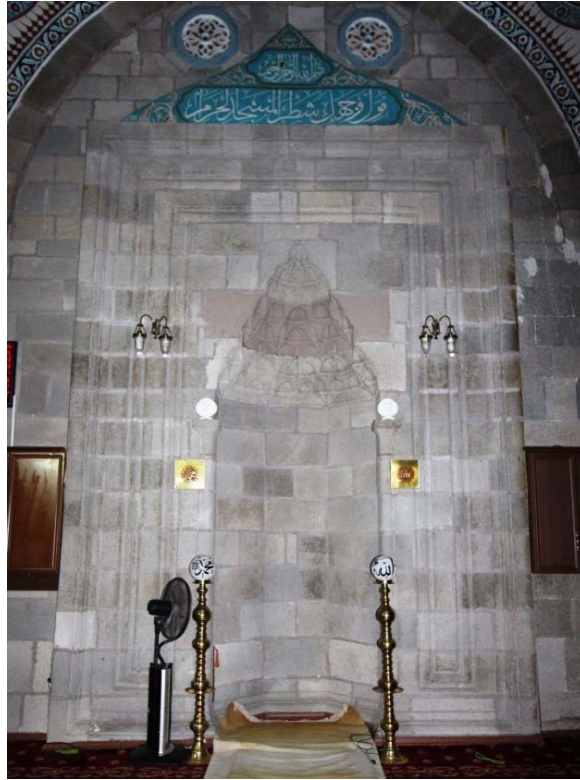
Fotoğraf 46: Murad Paşa Camii Harim Kubbe Göbeği.

Fotoğraf 47: Murad Paşa Camii Kadınlar Mahfili

Fotoğraf 48: Murad Paşa Camii Harim Batı Cephesi Penceresi.

Fotoğraf 49: Murad Paşa Camii Mihrap Nişi.

Fotoğraf 50: Murad Paşa Camii Ahşap Minber.

Fotoğraf 51: Ahmediye Medresesi Mescidi'ne Ait Minare (VGM).

Fotoğraf 52: Murad Paşa Camii Minaresi.

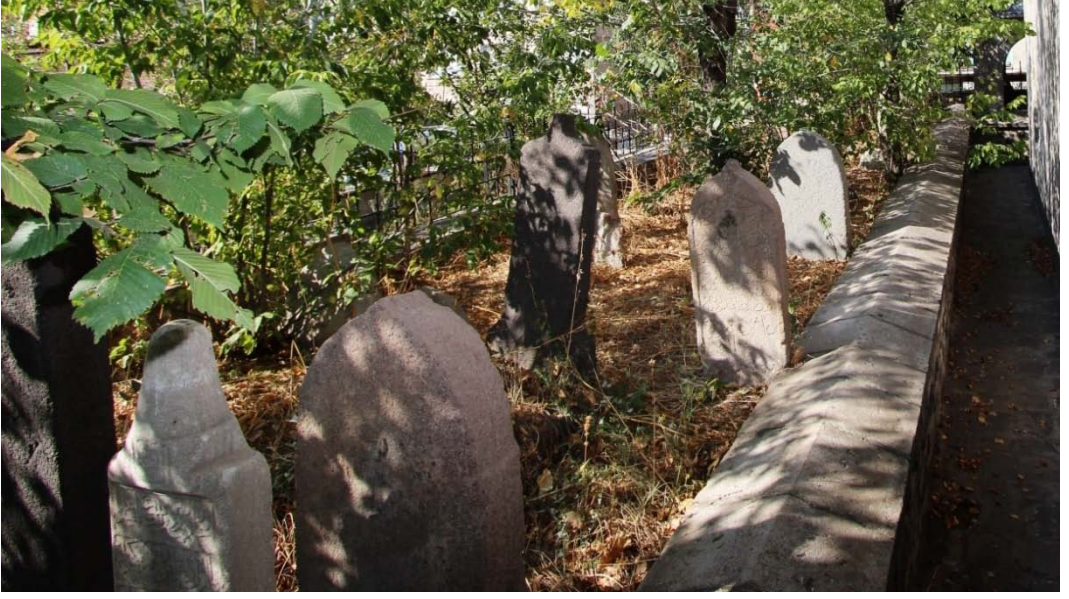
Fotoğraf 53: Ahmediye Medresesi.

Fotoğraf 54: Murad Paşa Cami Minare ve Şadırvan.

Fotoğraf 55: Murad Paşa Camii Şadırvan.

Fotoğraf 56: Murad Paşa Camii Haziresi.

Fotoğraf 57: Ane Hatun Türbesi.

Fotoğraf 58: Murad Paşa Camii Son Cemaat Yeri Kalemîşi Süslemesi.

Fotoğraf 59: Murad Paşa Camii Kubbe Eteği.

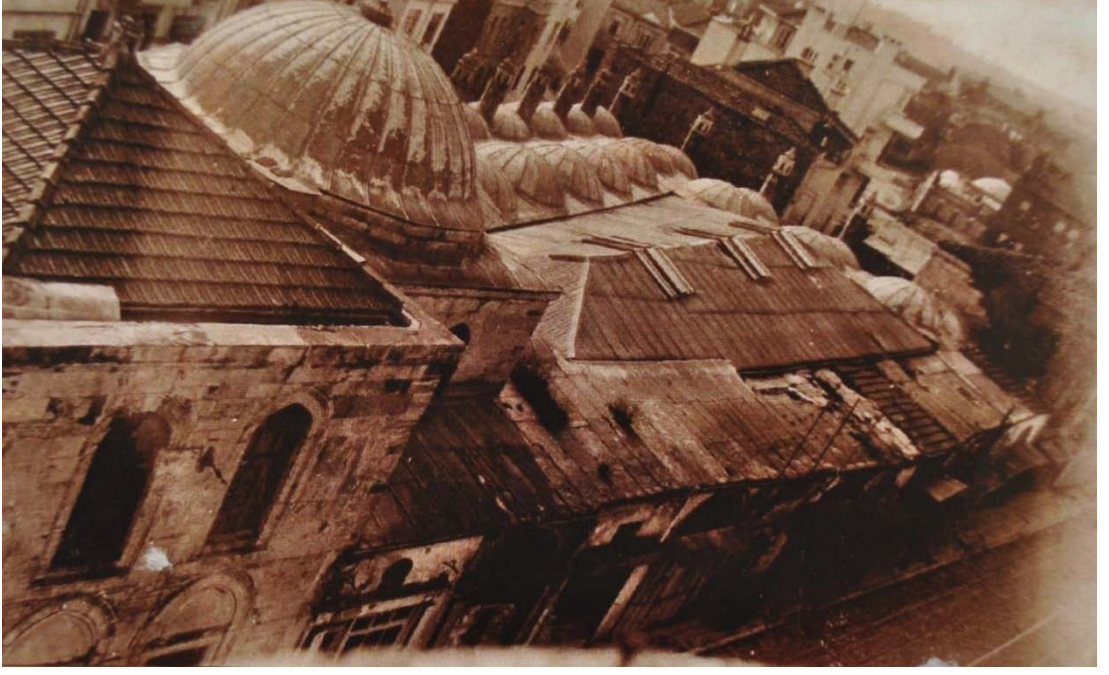
Fotoğraf 60: Murad Paşa Camii Kuzeybatı Köşesi Tromp.

Fotoğraf 61: İstanbul Murad Paşa Külliyesi Genel Görünüş.

Fotoğraf 62: Murad Paşa Türbesi Kapısı Üzerindeki Ayet Kitabesi.

Fotoğraf 63: 1940 Yılı Türbe ve Çatısı Marsilya Tipi Kiremit ile Örtülü (VGM).

Fotoğraf 64: Murad Paşa Türbesi'nin XX. Yüzyıl'daki Durumu (VGM).

Fotoğraf 65: Murad Paşa Dükkanları 1960-1963 Yılı Onarımı Öncesi (VGM).

Fotoğraf 66: Külliye'nin İstanbul Üniversitesine Dâhil Olmadan Önceki Hali (VGM).

Fotoğraf 67: Türbe'nin 2009 Onarımından Önceki Hali (VGM).

Fotoğraf 68: Türbe'nin 2009 Onarımından Önceki Hali Sandukalar (VGM).

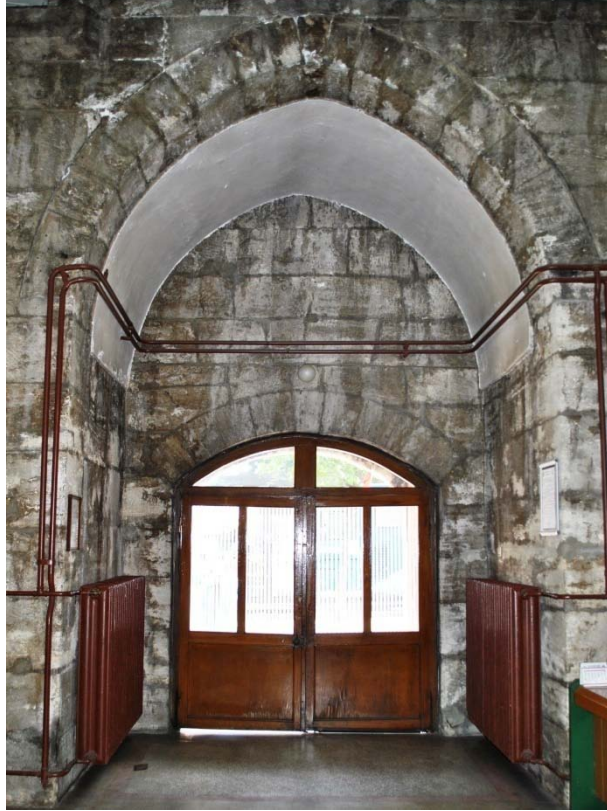
Fotoğraf 69: Murad Paşa Külliyesi 2014-2015 Restorasyonu.

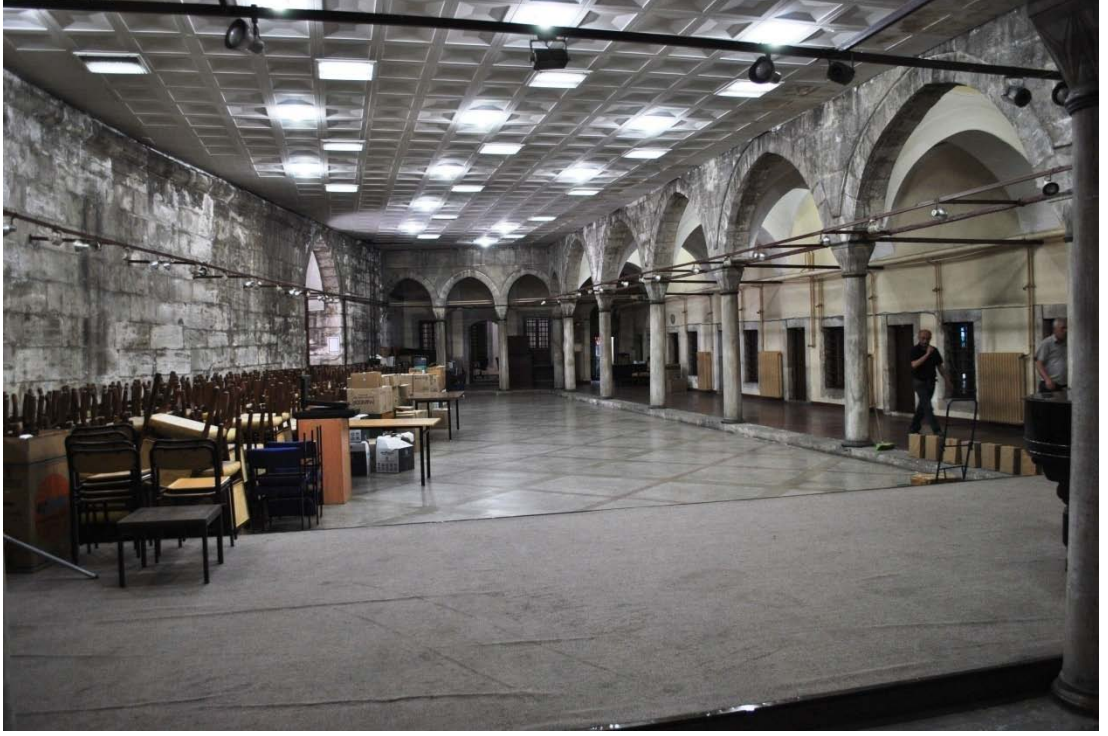
Fotoğraf 70: Murad Paşa Külliyesi Caddeye Bakan Cephe.

Fotoğraf 71: Murad Paşa Avlu Giriş Açıklığı.

Fotoğraf 72: Murad Paşa Külliyesi Giriş Açıklığı.

Fotoğraf 73: Murad Paşa Avlusu ve Revaklar.

Fotoğraf 74: Murad Paşa Avlusu Sütun ve Kemerler.

Fotoğraf 75: Dershane Önündeki Aynalı Tonzlar (2014-2015 Restorasyonu).

Fotoğraf 76: Medrese Uzun Kol Hücrelerinden Avluya Açılan Kapı ve Pencere.

Fotoğraf 77: Murad Paşa Medresesi Kuzeybatı ve Güneybatı Cephesi.

Fotoğraf 78: Murad Paşa Medresesi Güneybatı Cephesi ve Hücre Penceresi.

Fotoğraf 79: Medrese Hücrelerinin Kısa Koldaki Avluya Açılan Kapı ve Pencereleler.

Fotoğraf 80: Murad Paşa Medresesi Bacaları.

Fotoğraf 81: Murad Paşa Külliyesi Çift Meyilli Çatı.

Fotoğraf 82: Dershane-Mescit Kubbesi (2014-2015 Restorasyonu).

Fotoğraf 83: Dershane-Mescit Giriş Açıklığı.

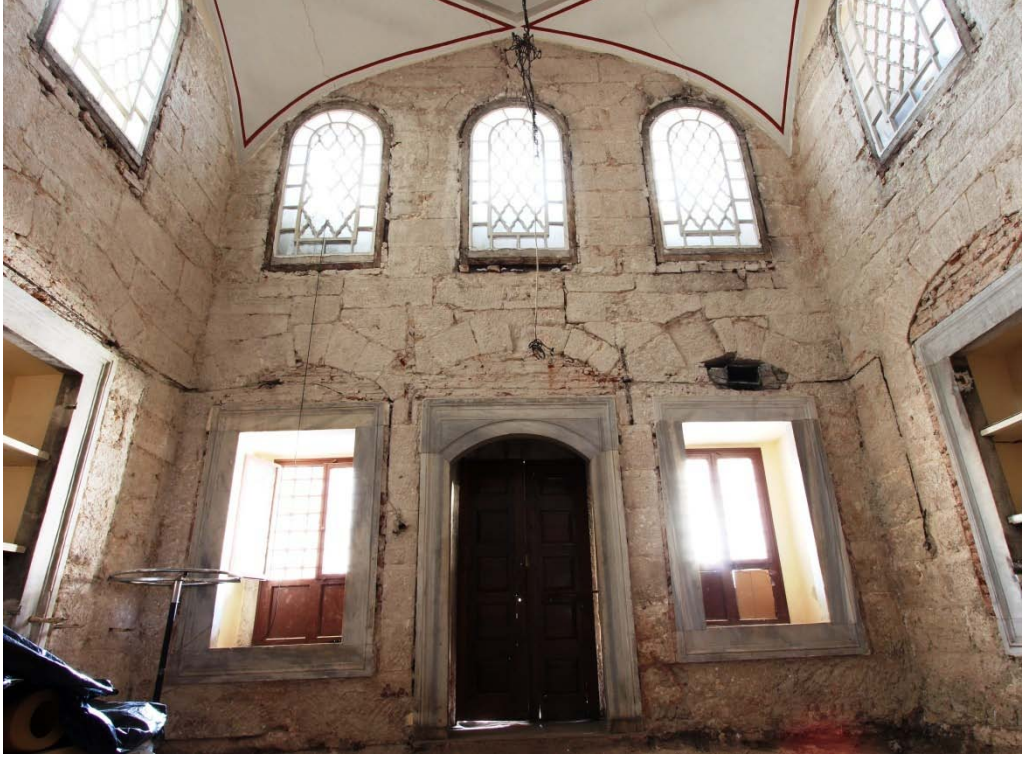
Fotoğraf 84: Dershane-Mescit Mihrap Nişi.

Fotoğraf 85: Dershane-Mescit Kuzeydoğu Cephesi Dolap Nişi.

Fotoğraf 86: Murad Paşa Dershane-Mescit Kubbesi Göbeği Ayrıntı.

Fotoğraf 87: Murad Paşa Dershane-Mescit 2014-2015 Restorasyonu.

Fotoğraf 88: Murad Paşa Medrese Hücresi (2014-2015 Restorasyonu).

Fotoğraf 89: Murad Paşa Külliyesi Revaklar (2014-2015 Restorasyonu).

Fotoğraf 90: Murad Paşa Medresesi Örtü Sistemi (2014-2015 Restorasyonu).

Fotoğraf 91: Murad Paşa Türbesi Genel Görünüş.

Fotoğraf 92: Murad Paşa Türbesi Giriş Açıklığı.

Fotoğraf 93: Murad Paşa Türbesi Giriş Revağı.

Fotoğraf 94: Murad Paşa Türbesi Giriş Üzerindeki Bezemeli Rozet.

Fotoğraf 95: Murad Paşa Türbesi Güneybatı Pencereleri.

Fotoğraf 96: Murad Paşa Türbesi Sandukalar.

Fotoğraf 97: Sebil İçerisinde Yer Alan Mezar Taşları.

Fotoğraf 98: Murad Paşa Sebili Genel Görünüş.

Fotoğraf 99: Murad Paşa Sebil Ayrıntı.

Fotoğraf 100: Murad Paşa Sıbyan Mektebi Genel Görünüş.

Fotoğraf 101: Murad Paşa Sıbyan Mektebi Güneybatı Cephesi Pencereleeri.

Fotoğraf 102: Murad Paşa Sıbyan Mektebi Caddeye Açılan Pencereleer.

Fotoğraf 103: Murad Paşa Sıbyan Mektebi Yuvarlak Kemerli Niş.

Fotoğraf 104: Murad Paşa Dükkânlar Genel Görünüş.

Fotoğraf 105: Murad Paşa Dükkânlar Kuzeydoğu Cephesi Almaşık Duvar.

ÖZGEÇMİŞ

Şuayip ÇELEMOĞLU, 05.10.1990'da Ordu Korgan'da doğdu. 2007'de İzmir Gaziemir Kipa 10. Yıl Lisesi'ni bitirdi. 2008 yılında başladığı, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nü 2012 yılında tamamladı. Lisans tezini "Selçuk St. Jean (Aziz Yahya) Bazilikası" konusunda yaptı. 2012 tarihinde Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.